

• **IMÁGÓ BUDAPEST** •

ISSN 2062–5383

4. évfolyam, 2. szám, 2015
EGYÉNI SZOCIÁLIS PROBLÉMA

A tematikus szám az OTKA 109148 számú
„A pszi-tudások mint társadalmi diskurzusok – a humán tudományok a hatalmi
viszonyok kontextusában” című projektjének keretében készült.

Főszerkesztő:
KŐVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:
AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA, BÓKAY ANTAL (elnök), CSABAI MÁRTA, ERDÉLYI ILDIKÓ,
ERŐS FERENC, HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE, SZÉKÁCS JUDIT, VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai:
BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, CSABAI MÁRTA, DOBOS ELVIRA, ERŐS FERENC,
GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA, KOVÁCS PETRA, KŐVÁRY ZOLTÁN, LÉNÁRD KATA,
PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA

Jelen szám szerkesztője:
KOVAI MELINDA

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:
imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>
A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Copyright by Imágó Egyesület, 2015
Felelős kiadó: ERŐS FERENC, alapító főszerkesztő

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Szerkesztői előszó

KOVAI MELINDA

EGYÉNI SZOCIÁLIS PROBLÉMA

BEVEZETŐ

„Egyéni szociális probléma” – nehéz megmondani, honnan származik ez a frázis, de bizonyos, hogy a nyolcvanas években már a kisiskolások körében is jól ismert volt azzal a jellegzetes, gúnyos, rosszindulatú hanglejtéssel együtt, ahogyan kimondani szokás. Jelentése körülbelül valami olyasmi, hogy ’senkit nem érdekel a bajod, oldd meg magad, ahogyan tudod.’ A kifejezés többnyire olyan helyzetekben hangzik el, amikor valaki „érdemtelenül” igényel megértést, szolidaritást, vagy éppen megbocsátást. A gúny éle az „egyéni” és a „szociális” egymás elleni kijátszásából fakad, arra utalva, hogy a címzett „közügyként” akar elfogadtatni valamit, ami másoknak nem az.

A pszichológia diskurzusában, ide értve az egyetemi képzés tartalmától a pszichoterápiák széles arzenáljáig minden olyan tudományos teóriát és technikát, amelynek neve pszicho-előtaggal kezdődik, a „szociális” kizárólag „egyéni” lehet, és még abban a gúnyosan leértékelt formájában sem létezhet, ahogy a fenti mondatban. A pszichológiai problémák a személyiség problémái és ekként is kezelendők. A pszichológusok, noha az utóbbi évtizedekben Magyarországon is bizonyos értelemben kitüntetett közszereplőkké váltak, szinte soha nem nyilatkoznak meg közügyek kapcsán. A médiában a „pszichológus válaszol” az emberek gyerekeivel, párkapcsolati, munkahelyi problémáival, karrierjével, boldogsággal-boldogtalansággal, sőt, olykor spiritualitással kapcsolatos kérdéseire. A pszichológus válaszaiban a megoldás mindig az egyénben rejlik, hiszen a szenvedéseinek oka ő maga. Ahogy mondani szokás, a „siker fejben dől el”, kellő – szükség esetén szakértői segítséggel megtámogatott – önismerettel, kapcsolataink, érzelmeink megfelelő menedzselésével válhatunk nagyjából kiegyensúlyozott, az élet különféle területein jól teljesítő személyiséggé. A pszichológia világában az egyénnek nincs társadalmi státusza, csak személyisége; a pszichológia világából magának a pszichológiának a társadalmi környezete sem látszik, ezzel a vakfolttal biztosítja ugyanis, hogy „független”, „objektív”, „univerzális” szakértő lehessen a „személyiség” problémáit illetően. A pszichológust nem kérdezik és nem is válaszol soha olyan kérdésekre, mint például: milyen pszichológiai következményei voltak a rendszerváltást követően a morális konszenzus teljes átalakulásának? a tömegessé váló létbizonytalanságnak? vajon miért öltenek etnicizált formát a társadalmi feszültségek? miért rosszabb az alacsony státuszú szülők gyerekeinek iskolai teljesítménye? stb. és miféle pszichológiai segítséget lehetne nyújtani ezekre a problémákra?

Minden korszakban és társadalomban működnek kidolgozott ideológiák és technikák az emberek önmagukkal való viszonyának szabályozására. Foucault szavaival az „önmagaság

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

technikái” biztosítják a jó és a helyes élet imperatívuszait, más szóval egy olyan morális univerzumot, amely az egyént számára elfogadható módon kapcsolja a termelés rendjéhez (azaz adott gazdasági, hatalmi viszonyokhoz). A pszichológia maga is ilyen technológiaként jött létre a XIX. század második felében, a nyugati kapitalizmus terjedése és modernizációja idején. A szubjektumot pszichológiai entitásként befolyásoló technikák, illetve az önmagát pszichológiai entitásként érzékelő szubjektum XX. századi karrierje során sem volt mindig ugyanaz, hiszen változtak azok a társadalmi feltételek is, amelyek életre hívták. Az „egyéni” és a „szociális” nem voltak mindig egymást kizáró kategóriák, ahogy maga a pszichológia sem „eredendően” vak a társadalmiként érzékelt problémákra. A pszichológia fentebb bemutatott „társadalmiatlansága” maga is társadalmi termék. Az olyan (neoliberális) társadalmakban, ahol az állam működésén keresztül a piac egyre nagyobb hatást gyakorol a társadalom intézményeire, a gazdasági és társadalmi kockázatok az egyénre hárulnak, az egyéni felelősségvállalás ethosza a piaci viszonyokat szolgálja. A középosztály esetében ez egy extrém módon individualizált szubjektumot jelent, aki/ami (többek között) a pszichológia segítségével igyekszik megfelelni a piaci elvárásoknak, sikeres munkaerőként és fogyasztóként „felszabadulni” társadalmi kötöttségeitől, saját társadalmi pozíciójától „független” pszichológiai entitásként megtalálni „valódi önmagát”. Az osztálystruktúra alján lévő, feleslegessé vált munkaerő számára viszont egy büntető-paternalista rendszer épül, a szociális védőháló lebontásával a lecsúszás kudarcáért való felelősség az egyénre hárulva kriminalizálódik (és etnicizálódik). A siker az ilyen társadalmakban, mint mondják, valóban a fejben dől el, a társadalmi szolidaritás közintézményei ugyanis leépülnek, a társadalmi egyenlőtlenségeket az érdem-érdemtelenység dimenziójában kezelő, reguláló jellegű közpolitikák olyan normatív ideológiára épülnek, amely az egyének önképét is a verseny, a teljesítmény, és a hasznosság elveinek megfelelően alakítja.

Magyarországon a rendszerváltás utáni gazdasági recesszió, a magas államadósság, és persze a gazdasági-politikai szerkezetváltás teljes konszenzust teremtett a rendszerváltó politikai pártok körében az állam újraelosztó szerepének visszaszorítását illetően. Ezek az IMF és a Világbank ajánlásával érkező neoliberális elképzelések, annak ellenére, hogy a lakosság nagyobb részét kifejezetten hátrányosan érintették, a kilencvenes években viszonylag széleskörű támogatást élveztek a társadalom minden szintjén és nem ütköztek ellenállásba, mert a közfelfogásban a fogyasztói szükségleteikben korlátozott állampolgárok rehabilitálását, az életformák szabad megválasztását szimbolizálták. Nem volt ez másképp a pszichoterápia intézményei tekintetében és a pszichológusok körében sem. Amellett, hogy a rendszerváltásig a pszichoterápia elsősorban közszolgáltatásként működött, a szakma ambivalens módon viszonyult az állam intézményeihez. A hatvanas évek második felétől újjászerveződő pszichoterápiás szakmai nyilvánosság egyrészt a közintézményekhez kapcsolódott (a gyakorló szakemberek többsége közalkalmazottként dolgozott) és a közellátás minőségét kritizálta, másfelől viszont amennyire lehetett, igyekezett az államtól függetlenül intézményesülni (ennek látványos példája az 1974-től évente megrendezett Pszichoterápiás Hétvége). A rendszerváltást követően ez utóbbi igény elől elhárultak az akadályok, miközben jóléti újraelosztás „államtalanítása” során a pszichológiai közszolgáltatások nagy része megszűnt. A pszichoterápiás szakképzés piaci alapon, a „civil szférában”, azaz egyesületi keretek között intézményesült. A szakemberek jelentős része magánpraxisban dolgozik, illetve szeretne dolgozni; a képzések, továbbképzések költségei pedig teljes egészében a rendszerbe belépő

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

fiatal szakember-jelöltekre hárulnak, akik ezt saját erőforrásból, „befektetésként” maguk finanszírozzák és/vagy áthárítják klienseikre. Maradva a fentebb idézett frázisoknál, ez is „egyéni szociális probléma”, és a siker itt is a fejben dől el: a képzése során „önmagán dolgozó” szakember egy olyan diskurzust sajátít el önértelmezésként, amely az egyént társadalmi státuszától független „személyiségként” kezeli, a társadalmi problémák kizárólag a személyiség pszichopatológiájaként értelmezhetők. Innen nézve „értelmetlen” rákérdezni, jó-e ez így, kinek az érdekeit szolgálja egy ilyen rendszer és kiét nem, hiszen ezek a pszichológia tartományán és a pszichológus szakmai kompetenciáján kívül eső, „külső” jelenségek, éppen úgy, ahogyan más társadalmi problémák.

Ennek ellenére úgy tűnik, az utóbbi években mintha megjelent volna valamiféle igény a pszichológusok részéről a társadalmi problémák értelmezésére. A tematikus szakmai konferenciák címében olykor feltűnik a „társadalom” szó, és feltűnnek olyan pszichológusok is, akik nem csupán állampolgárként, hanem szakemberként is próbálják megfogalmazni az őket érintő társadalmi problémákat. Természetesen ez éppen úgy nem véletlen, ahogyan a társadalmi pozíciók eddigi láthatatlansága. A társadalmi jelenségek válság formájában a középosztály számára akkor válnak érzékelhetővé, amikor azok saját pozícióit veszélyeztetik. A létbizonytalanságtól, lecsúszástól való félelem a középosztálybeli kliensek problémájaként bekerül a pszichoterápiás magánrendelőkhöz. A piac – demokrácia-civil társadalom háromszögére alapozott ideológia jegyében működtetett magánpraxis morális harmóniáját kikezdi a demokratikus deficitként, a civil társadalom gyengeségeként érzékelt tapasztalat. A megrendült középosztályi pozícióból induló fiatal szakemberek számára már nem „egyéni”, hanem „szociális problémaként” válik érzékelhetővé a szakképzés magas önköltsége, a képzési rendszer individualista, piacelvű működés módja. A pszichológiai diskurzus lehetőség-feltételeinek elmozdulásával megnyílik egy tér, ahonnan a pszichológia látni kezdi saját környezetét és abban önmagát. E folyamatok eredménye jelen lapszám is.

Kritikai pszichológiát! – ez a címe Máriási Dóra és Vida Katalin manifesztum-szerű tanulmányának. A szerzők jelenleg képzésben lévő, fiatal szakemberek, akik saját tapasztalatukból és az angolszász „kritikai pszichológia” irányzatából merítve kérik számon a „mainstream” pszichológia társadalmi problémák iránti érzéketlenségét, bemutatva, hogy a társadalom akkor is ott van és akkor is működik a pszichológiai praxisban, ha azt a pszichológia nem látja. Az erre való reflexió, bár sokszor „kényes kérdéseket” feszeget, mégis segíthet az emberi szenvedés hatékonyabb enyhítésében.

Ez is egy kockázatvállalás című interjúnk a Civil Csoport Hétféle stábjának két tagjával készült, bemutatva egy olyan kezdeményezést, amely a pszichoterápiás csoportmódszereket nem szakmai közönség körében, a demokratikus deficitként érzékelt társadalmi problémák orvoslására próbálja alkalmazni.

Berkovits Balázs tanulmánya a gyógypedagógia példáján a pszichopatológiai és a társadalomtudományos diskurzus episztémológiai alapjait tárja fel. A tanulmány problémafelvetése a társadalomtudományos kritika ismeretelméleti lehetőségei, illetve a „szociális konstrukcionizmus” vádja körüli vitákra irányul.

Borgos Anna tanulmánya a gyermeket nevelő lesbikus párok családon belüli szerepei és családon kívüli tapasztalatai alapján vizsgálja a társanyák pszichológiai és társadalmi

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

státuszát, bemutatva, hogy az ilyen családok felforgatják a bináris nemi szerepekre alapozott szülőség képzeteket, miközben sok más szempontból megerősíthetik a „hagyományos” család fogalmát.

Kende Anna és Máriási Dóra tanulmánya a szociálpszichológiai tartalomelemzés módszerével vizsgálja, hogy a büntető-kriminalizáló szegénységpolitika egyik „ikonjaként” használt hajléktalanság hogyan jelenik meg a közvéleményt formáló médiumokban.

Végül saját cikkem a magyarországi gyermekpszichológia történetén keresztül mutatja be, hogyan kapcsolódik a pszichológiai tudás tartalma és a pszichológus szakmai szerep azokhoz a társadalmi igényekhez, amelyek életre hívják. És ezen keresztül azt, hogy a pszichológia társadalmi problémák iránti fogékonysága, illetve vaksága alapvetően saját társadalmi kontextusán múlik.

--

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online:
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Tanulmány

MÁRIÁSI DÓRA, VIDA KATALIN

KRITIKAI PSZICHOLÓGIÁT!

A PSZICHOLÓGIA INTÉZMÉNYRENDSZERE A KRITIKAI PSZICHOLÓGIA PERSPEKTÍVÁJÁBÓL*

„Overall, psychologists fit too comfortably within a capitalist democratic system that gives lip service to both individual freedom and political equality but in practice prefers political apathy and the freedom of the market over participatory democracy and distributive justice.” [1]
(Fox, Prilleltensky, & Austin, 2009, p. 6).

A Pszichológusok Etikai Kódexe (SZEK) öt alapelvet határoz meg, „amelyek a pszichológus számára egész tevékenysége során vezérelvként, ars poeticaként kell, hogy szolgáljanak” (SZEK, 2004, 3. o.). Ezek az emberi méltóság tisztelete, az elkötelezettség és felelősség, a feddhetetlenség, a szakszerűség és a segíteni akarás elve. Jelen kritikai pszichológiai kiáltvány szempontjából különösen jelentős a második alapelv, amely megfogalmazza, hogy a pszichológus „Felelősséget érez a társadalom, a szűkebb közösség és a kliensei iránt. [...] A közjó érdekében önzetlenül is tevékenykedik.” (SZEK, 2004, 3. o. kiemelés tőlem). A Magyar Pszichológiai Társaság Etikai Kódexe tehát szövegszerűen tartalmazza a társadalmi felelősségvállalást és a közjó iránti elkötelezett tevékenység fontosságát, azonban több említést nem is tesz a pszichológus társadalmi felelősségéről, nem részletezi további pontokban ennek a kereteit. Felmerül tehát a kérdés, hogy a szakma etikai kódexe miért foglalkozik részletesen például a kutatásetikai alapelvekkel és publikálási szabályokkal összesen további huszonnégy alponthoz, ha a társadalmi felelősség csupán alapelvként kerül megemlítésre? A pszichológia egyik axiómája szerint a kliens személyes tapasztalataival dolgozunk, ám ez még önmagában nem zárná ki a társadalomtudatos megközelítés terápiás létjogosultságát, hiszen az élő személyes tapasztalatot össze lehet kötni a társadalmi valósággal, amit érveink szerint a pszichológia intézményrendszerének kritikai reflexió tárgyává kellene tennie. A tanulmányban azt a kérdést járjuk körül, hogy a pszichológia intézményrendszerében hogyan jelenik meg a külső és belső csoportok iránti társadalmi érzékenység, ebből adódóan a hatalomhoz és az egyenlőtlenséghez való viszonyulás.

A képzési intézményrendszer társadalmi érzékenységének vizsgálatához fontosnak tartjuk kijelölni tanulmányunk színterét. Mainstream pszichológián az egyetemi BA és MA szintű alapképzést értjük, ahol az összes olyan ismeretet elsajátítjuk, amely hivatalosan a pszichológussá váláshoz elengedhetetlen. Emellett és ezeken túl beszélhetünk a szakképzésekről, módszertani, önismereti és pszichoterápiás képzésekről, valamint a doktori iskolákról. Tanulmányunkban a pszichológia képzési intézményrendszerét tágan értelmezzük

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

ahelyett, hogy bármelyik területet kiemelten kezelnénk, mivel állításunk szerint a lélektan és a társadalom viszonyának kérdése az egész intézményrendszerben releváns kérdéskör. Ez alapján tehát az egyetemi képzések mellett megállapításokat teszünk a posztgraduális képzések működésére, a gyakorló pszichológusképzés és az akadémiai intézményrendszer sajátosságaira vonatkozóan.

A társadalmi felelősségvállalás alapelvvé emelésével a magyar pszichológia kifejezte társadalmi vonatkozását, ami ugyanakkor tisztázatlan feladatokat ró a pszichológusokra, hiszen a SzEK alapos magyarázat nélkül fogalmazza meg a szöveget. Jogosan merül fel a kérdés, hogyan és mit kell tennie a pszichológusnak a társadalomért, amelynek szerves része? Vajon a pszichológiai tudás és műveltség terjesztését jelenti vagy a mentális betegségekről szóló tévhitek felszámolását, illetve a pszichés megbélyegzettség elleni küzdelmet? Esetleg a pszichológusnak nyilvánosan be kell avatkoznia olyan társadalmi kérdésekbe, amelyekben szakmailag kompetens tudással rendelkezik? A homályos mondatok mögött valójában a pszichológia identitását, struktúráját és reflektálatlan normáit érintő kérdések húzódnak meg. Az alábbiakban három olyan elvet fogalmazzunk meg (individualitás, neutralitás és pszichológia mint természettudomány), amelyek jelenleg áthatják a mainstream pszichológiát (Fox et al., 2009). A tanulmány során a mainstream pszichológiának kritikáját adó „kritikai pszichológia”^[2] nézőpontból igyekszünk ezekre az elvekre rátekinteni valamint kérdéseket vetni fel az egyén és társadalom viszonyát illetően.

Individualitás

Minden kultúra mond valamit arról, hogy mi az emberi boldogság kulcsa, mi a célja az életnek és hogyan tudjuk ezt elérni. A felvilágosodás után előretörő modernitás és a kapitalista termelési mód globálissá válása miatt az individualizmus elterjedté vált az utóbbi két évszázadban – Nyugaton és azon túl is. A boldogságot az egyéni sikerhez, az önmegvalósításhoz és a javak felhalmozásához köti, a mainstream pszichológia pedig ehhez nyújtja az ideologikus alapot. Ez az esszencializmus ugyanakkor egy csapda, mert az ént helyezi a középpontba, és minden az én körül forog (értelmezzük magunkat, figyelünk magunkra, panaszkodunk, ha valaki nem veszi figyelembe a szükségleteinket, nem tartja fontosnak az érzéseinket stb.) (Gergen, 1996). Az én a létezés középpontjává vált, miközben nagyon bizonytalanok a pszichés kategóriáink. Mi számít egyáltalán alapvető mentális egységnek? Az alapérzelmek? Ha valakinek hiányzik a harag a “lelki repertoárjából”, akkor nem tartozik az emberi fajhoz? A XX. század végére, XXI. század elejére egy elképzelhetetlenül tág és sűrűn átszőtt kapcsolati hálórendszer jött létre a technikai expanzióknak köszönhetően. Soha nem látott mértékben szaporodtak el a kapcsolataink, a létezés végtelen formájával léphettünk érintkezésbe. Gergen (1996) szavaival „szociálisan telített” világban élünk. Gondoljunk bele, hogy hányféle mentális kategória jött létre a múlt században, hányféle néven jelölünk egy ontológiai státuszt! Ráadásul különböző kultúrák is szaporították a terminusainkat (például a hindu vallás beáramlása óta hivatkozunk személyes karmánkra), melynek következtében a végére valójában elbizonytalanodunk, hogy “mi is van bennünk”. Az individualisztikus kiindulópont megbontása szükségessé vált napjainkra, és átértelmezésére a huszadik század folyamán több kísérlet is született. Az újragondolás azért is időszerű, mivel a pszichológiai axiómák értelmezhetetlenné váltak a végtelen számú kontextus és újfajta

Az Imagó Egyesület online folyóirata
Imagó online:
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

viszonyrendszerek mentén (Gergen, 1996). Gergen szerint (1996) az interdependenciával lehetne feloldani a problémát, amely a függetlenséggel szemben álló pólust alkotná. Individualitással szemben a *kapcsolódottságra* kellene fókuszálnunk. Gondolatmenete szerint nem azzal a kérdéssel kéne foglalkoznunk, hogy üres vagy épp telített-e az én, hanem figyelmünket a kapcsolódás különböző megnyilvánulási formáira kéne irányítanunk. Ezáltal feloldódna a kopernikuszi világmépbe merevedett én problémája, aki nárcisztikus ethosz szerint a világ középpontjában helyezkedik el. Következésképpen az eddig az egyénen belül értelmezett pszichés, mentális funkciókat is kapcsolatokba, társas térbe ágyazottan lenne fontos kezelni. Az emlékezet, a gondolkodás, az érzelmek elsősorban és legelőször is társas közegbe ágyazódnak, így nem biológiai és univerzális természetükben érdemes őket megragadni. Termékenyebb olyan szemmel nézni rájuk, hogy a gondolkodás miként függ a párbeszédben betöltött diszkurzív pozícióktól, vagy az interakcióban részt vevő partner milyen megnyilatkozásokat vált ki a cselekvőből, illetve egy megfigyelhető viselkedés milyen érzelmi jelentést nyer a konkrét jelenetben.

A másikkal fűződő kölcsönös kapcsolatban látja Foucault (2001) is a szolipszizmus feloldását. A keresztény hagyományra épülő modern pszichológiai gondolkodás túlságosan az „ismerd meg önmagad!”-elvén (*gnôthi seauton*) alapul: ismerd meg, milyen vagy valójában, ismerd meg a vágyaid, a gondolataid. Az „ismerd meg önmagad!”-elv túlsúlyba kerülésével az ént úgy képzelhetjük el, mint amely a benne rejlő adottságok, „titkok”, igazságok hordozója és egyben tudója. Ám az én technológiái a másik eszme, a „törődj magaddal!”-elv követésével (*epimeleia heautou*) lehetővé teszik, hogy az egyén saját maga teremtse meg magát. Viszont az én megteremtését Foucault a szókratészi párbeszéd példájára alapozza, amelyhez elengedhetetlen a másik jelenléte (egy tanító, egy mester képében). Foucault elképzelése szerint az én nem ontológiailag adódik, hanem az egyén feladata, hogy személyes filozófiája és a társadalmi normák összhatásában létrehozza. Ehhez különböző technikák állnak rendelkezésére (aszkézis, szemlélődés, napi tevékenységek átértékelése). Ha a modern társadalom működésébe helyezzük a problémát, akkor valójában arról van szó, hogy a fogyasztói világ csábításai és falánksága, valamint a kiüresedtség állapota helyett az egyén mennyire tesz szert „hatóerőre” (agency). A kritikai pszichológia feladata továbbgondolni, hogy a hatalom engedelmességbe simító struktúráival szemben hogyan léphet fel az önreflektív, kölcsönösen kapcsolódó én (Hannah, 2013).

Amellett érvelünk, hogy az elmúlt száz évben létrejött mainstream pszichológia mint tudomány megteremtette az elméleti alapot az individualista szemlélet számára. Az alkalmazott pszichológia az emberi jóllétről individualisztikusan gondolkodik, az egyéni stresszre és szenvedésre koncentrál, valamint megoldásaiban is egyéni okokat keres, és egyéni intervenciókat javasol (például depressziós klienseink tünetei mögött személyes indokokat keresünk, gyógyszeres kezelést vagy pszichoterápiát javaslunk). Pedig milyen abszurd gondolat – ahogyan azt George Albee is felveti (1990) –, hogy bármilyen problémát „egyéninek” tekintsünk, amely valójában milliókat érint.

A SZEK külön tesz említést a klienssel, a szűkebb közösséggel és a társadalommal szemben tanúsított felelősségvállalásról, ami arra enged következtetni, hogy maguk az etikai alapelvek is az intervenció három szintjét különítik el: az interperszonális, a kiscsoportos és a nagycsoportos interakciók szintjét. Mégis a gyakorló pszichológia és pszichoterápia elsősorban

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

az első szinten tevékenykedik, a tágabb dimenziókra vonatkozó kötelességei homályosak maradnak. A pszichoterápiás, pszichoanalitikus szemléletét követve a társadalomba ágyazottságot a terápiás diádikus viszony analógiájában képzelhetjük el. Feltételezzük, hogy a terapeuta-kliens kapcsolatban megélhetőek a fontosabb tárgykapcsolatok, és a diszfunkciók korrigálhatókká válnak. Csakhogy levezethető-e a társadalmi, közösségi szint egy kétszemélyes, egyénre fókuszáló szituációból, vagy joggal feltételezhetjük, hogy a társadalmi szint minőségileg különbözik a személyes rétegtől?

Egy konkrét példán keresztül vizsgálva a kérdést: vajon amikor a hozzánk forduló kliens elviselhetetlen mértékű munkahelyi stresszről beszél, mi a feladatunk segítő szakemberként? Autogén tréninget javaslunk, hogy jobban meg tudjon küzdeni a feszültségével? Feltérképezzük a megküzdési stratégiáit? Munkahelyváltást javaslunk? Vagy az érdekvényesítésben segítjük, hogy szakszervezetet alapítva rendszerszinten érjen el változást a munkakörülményeiben? Ha az interperszonális szinten lépünk közbe, és *őt igazítjuk* a rendszerhez, elérünk-e változást, vagy éppen pont ezzel segítjük a rendszert még olajozottabban fenntartani? (Marecek & Hare-Mustin, 2009). A rendszerszemléletű intervenciók szerint, ha az egyén szintjén változás történik, az az egész rendszer működésére kihat (Bentovim, Gorell, & Cooklin, 1987), ez viszont valójában nem egyenlő-e a fennálló társadalmi rend igazolásával (Jost et al., 2010)?

Természetesen felmerülhet a kérdés: a terápiás munka alapja, a hagyományos, kétszemélyes terápiás forma nem csupán a középosztályra lett-e kitalálva (Martín-Baró, 1996). Ignacio Martín-Baró, a dél-amerikai pszichológus, pedagógus és jezsuita pap a 1970-es években erős kritikával illette a mainstream pszichológiát, hiszen az szerinte nem vette figyelembe, hogy az egyéni szenvedés az elnyomásból fakad. A „felszabadítás pszichológiája” számára azt a szakmai viszonyulást jelenítette meg, amelyben a pszichológusnak fontos feladata az elnyomott csoportok tagjaiban az osztályhelyzetük tudatosítása^[3] és ebből fakadóan ezen csoportok „empowerment-je” (vagyis hatalommal való felruházása).

Neutralitás

Érdemes és lényeges különbséget tenni az értéksemlegesség, mint ítéletmentesség és mint ideológiamentesség között.^[4] Az előbbiben a kliens iránti elfogadó attitűd nyilvánul meg, míg az utóbbi csupán a pszichológia tudományának illúziója. A mainstream pszichológia esszencialista állásponthoz ragaszkodik (Gergen, 1996; Kende, 2009), amennyiben a lélek állandó és változatlan, illetve tértől és időtől független valóságát ismeri el, és ennek az esszencializmusnak a gyökerei a zsidó-keresztény hagyományba ágyazódnak (Gergen, 1996). A pszichológia azonban nem csak magát a lelket tartja állandó létezőnek, hanem önmagára is objektív tudományként tekint. Ám a XX. század intelligencia-tesztjei nyomán fellépő kritikus hangok (Harris, 2009) melyek az eredményekben a társadalmi osztály befolyására hívták fel a figyelmet; a gender-kutatások, a nem heteronormatív szexualitás depatologizálása (Csabai, 2003, 2007); a kutatási minták torzító hatásai mind-mind az általánosíthatóság és a környezeti, kulturális meghatározottság kérdéseit vetik fel. Mindezek ellenére mintha a mainstream pszichológia tehetetlenségi erejénél fogva továbbra is ragaszkodna a statikus, történelmen kívüli emberkép mítoszához, amelyhez egy univerzális elméleteket és kutatási

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

eredményeket produkáló, a magát közvetlen környezete aktuális hullámveréseitől és jelenségeitől távol tartó tudomány párosul. Mintha továbbra is fennállna annak a hite, hogy a valódi tudomány ideológiamentes, ami viszont ideológiával terhelt, az hiteltelen (Fox et al., 2009).

Az ideológiai elköteleződés vállalásának vagy a szigorúan kívülálló szcientista álláspont védelmének kérdése persze nem újdonság a pszichológiában, az erről szóló vita a szociálpszichológia válsága címen vonult be a szakmai köztudatba az 1960–70-es években. A kérdés viszont a szociálpszichológia keretén belül ragadt, mintha a pszichológia a „társadalmi ügy” kezelését elkülönítve a szociálpszichológusokra bízta volna. Pedig Buda Béla kritikus összefoglalója már 1960-ban az akkor frissen megjelent *Pszichológiai Tanulmányok* első kötetéből hiányolja a pszichológiai írások szociálpszichológiai nézőpontját, melynek következtében a pszichológia emberképe statikussá, semlegessé, koron és időn kívülállóvá válik (Buda, 1960). Láthatjuk, hogy az értéksemlegesség dilemmája nem új keletű, de ma nem ugyanarról szól, mint 40 évvel ezelőtt, hiszen hazánkban a hetvenes években zajlott vita tétje a marxista emberkép pszichológiai kutatásokba integrálása, a politikai vagy a tudományos szempontok elsődlegességének eldöntése volt. Akkoriban identitásunk többfajta bizonytalanságba ütközött: kérdésessé vált az egyetemi oktatás fennmaradása, elismertsége, ráadásul a pszichológia diszciplínája mindig is szerephibridizációval járt együtt (Pléh, 1998), hiszen megfért egymás mellett a kísérleti pszichológia, a praxis, továbbá egyszerre kapcsolódtunk más társadalom- és természettudományokhoz. Az apolitikus klinikai pszichológia (Erős F., személyes közlés, 2014. március 7.) kontextusától megfosztottá vált, ugyanakkor így sikerült szakmai kompetenciáját és függetlenségét megőriznie.

A kritikai pszichológia azonban azt hangsúlyozza, hogy nem létezhet a pszichológia értéksemlegessége és ideológiai mentessége. Ezért fontos felismerni, hogy nem csak a szociálpszichológia (Erős, 1993), de a pszichológia egésze is itt-és-most zajlik, kritikaian és történetileg (Martín-Baró, 1996). Az illúziók hangsúlyozása csupán felment minket a kifelé hirdett, ám önmagunk felé kevésbé (vagy csupán önismerés végett) irányított reflexió alól: valójában a képzési rendszerünk strukturálisan is individualista szemléletet közvetít.

A pszichológia mint természettudomány

A társadalomhoz fűződő viszony a pszichológia folyamatos belső vívódására tapint rá: a természet- vagy társadalomtudomány feloldhatatlannak tűnő dichotómiája között ingadozik (Pléh, 1998). A kognitív forradalom és a neurológiai kutatások térnyerésével napjainkban egyre markánsabbá vált a természettudományos meghatározottság túlsúlya, mely a pszichológus-oktatás tananyagában is megjelenik. Nem véletlen, hogy a pszichológiára – mint sok más tudományra –, úgy tekintünk, mintha egyszerűen logikai alapon fejlődött volna; az egyik pszichológiai áramlat szükségszerűen előhívta a másikat (például a behaviorizmus hiányosságai teremtették a kognitív forradalmat) (Harris, 2009). A képzés során az elméleteket eszerint a logikai „fejlődés elv” szerint sajátítjuk el, valamint az elméletet megalkotó tudós személyes élettörténetére fókuszálunk. Elég csak átlapozni a legalapvetőbb tankönyv, az Atkinson, Hilgard, Smith és Nolen (2005) által jegyzett *Pszichológia* című könyvet, ahol az elméletek mellett megjelenő rövid élettörténetekből megtudhatjuk, hogy hogyan vezette a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

tudóst a személyes, családi élettörténete a nagy felfedezéshez. Ez a szemlélet gyakran figyelmen kívül hagyja a társadalmi, történeti, politikai kontextust, amelyben ezek az elméletek megszülettek, nem említi azokat a hatalmi viszonyokat, amelyek a felfedezéshez vezettek (például az amerikai szociálpszichológiát erősen meghatározta, hogy az amerikai hadsereg milyen kutatásokat finanszírozott) (Harris, 2009).

A lélektan mint természettudomány kérdéséhez kapcsolódó, a frankfurti iskola által megfogalmazott tudományelméleti kritikák még ma is állnak (Horkheimer, 1976). Horkheimer felveti a kérdést, hogy eljön-e valaha az a pillanat a pszichológia életében, amikor a „társadalmi étellel foglalkozó valamennyi szakterület hangyaszorgalmú gyűjtőmunkája, a problémákkal kapcsolatos óriási tömegű részlet összehordása, a gondos felmérések, vagy egyéb segédeszközökkel végzett empirikus kutatások” (1976, 46. o.) meghozzák majd gyümölcsüket és összeáll az empirikus adattömeg a pszichológia nagy elméletévé? Ahogyan minden tudományos publikáció végén szabadkozunk a nem elégséges adatról, várhatjuk-e, hogy egyszer elégséges kutatási adatunk lesz? Arról van-e szó, hogy ott tart a pszichológia, mint a fizika Newton előtt (Mérő, 2010)?

Mit mondhat nekünk a kritikai pszichológia a magyar pszichológusképzésről?

A kritikai pszichológia tehát – szemben a mainstream pszichológiával – felhívja a figyelmet a pszichológia rendszerigazoló szerepére, társadalmi szintű változást követel, vállaltan ideologikus, társadalomtudományi és interdiszciplináris (antropológia, szociológia, kritikai elméletek) keretben gondolkodik. Központi témája a hatalom és annak egyenlőtlen megoszlása, és nem utolsósorban kiemelten fontosnak tartja a pszichológus társadalmi felelősségét (Steinitz & Mishler, 2009). Támogat olyan törekvéseket, társadalmi mozgalmakat, melyek a mainstream pszichológiai kánonnal szemben küzdenek elismertségükért. A kritikai pszichológia kettős természetű ernyőfogalomként értelmezhető, hiszen tekintetét egyszerre irányítja érzékeny társadalmi kérdésekre, valamint a pszichológia belső konfliktusaira (Fox et al., 2009).

A jelenlegi képzési rendszerben egy most végzett pszichológus kevés támpontot kap ezekre a kérdésekre, holott szinte pszichológiai közhely, hogy a mentális jóllét egyik legerősebb korrelátuma a társas kapcsolatok száma és minősége. A szülőtől, barátoktól, munkatársaktól, házastársaktól várható társas támogatás bizonyult a személyes boldogság legfontosabb előrejelzőjének, mindemellett szintén szignifikánsan magas boldogság-értékről számoltak be azok, akik rokon, civil szervezet vagy segítő foglalkozású segítségére számíthattak. A „Hungarostudy” vizsgálatai egyértelmű eredményekkel támasztják alá, hogy a társadalmi-gazdaság tényezőik (például a szülők végzettsége) is jelentősen befolyásolják a boldogság érzetét (Kopp, 2008). A 2008-as kötet a magyar népesség testi és lelki egészségi állapotáról nyújt képet köszönhetően a szerteágazó kutatási eredményeknek. A kutatások alapján Kopp és munkatársai egy olyan új magatartástudományi modellt vázoltak fel, melynek segítségével a leszakadt vagy leszakadó társadalmi rétegek integrációja, „esélyerősítése” előmozdítható. Magyarázatuk szerint a magyarországi gazdasági helyzet következménye a népesség

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

számtalan formában tetten érhető egészségromlása. A modell lényegét képezi, hogy a felzárkózás, vagy az egyén személyes erőfeszítésein alapuló társadalmi felemelkedés a pszichológiai készségek megerősítésére, a stresszel való sikeres megküzdésre épüljön. Ezek alapján tehát az egyéni problémák a társas közeggel egységben válnak értelmezhetővé, továbbá felmerül a kérdés, hogy vajon pszichológusként csoportok és közösségek megsegítése is fontos feladatunk volna?

Nem csupán elméleti kérdés, hogy a társadalmi kontextus figyelmen kívül hagyásával közelítjük-e meg a klienseinket, mivel a problémát intrapszichés zavarokkal azonosítjuk („Nem érzed jól magad az életedben? Változz meg!”). Példaként említhetjük azoknak a gyermektelen harmincas nőknek a történetét, akik karrierjükben sikert sikerre halmoznak. Vajon mennyire tekinthető értéksemlegesnek az az értelmezés, hogy a nők párkapcsolatukban és karrierjükben maszkulin mintát valósítanak meg, és nőiségüket elfojtva nem teljesednek ki? Tisztában vagyunk-e azzal, hogy ez a magyarázat a többségi társadalom normarendszerét harsogja, amely előírja, hogy milyennek kell lennie egy jól működő (harmincas) nőnek és párkapcsolatának? Ebben a dilemmában is felfedezhetjük társadalmi létünket, vagyis a kor értékeihez elkerülhetetlenül viszonyulunk, és valóságunk alapjaként fogjuk észlelni. A (családterápiás és egyéb) képzéseken a feminista-, gender- és kulturális szempontok csupán alternatív gondolkodási keretként kapnak egy-egy fejezetet azzal a sommázással, hogy ezek partikuláris hangok, a pszichológia ezeken túllépve egy mindenkire kiterjeszhető, mindenkit be- és elfogadó, az aktuális divathullámoknál érvényesebb és állandóbb igazságot kifejező szakértelem. Ez a hozzáállás mintha a korszellem normáit tárná elénk: a többségi társadalom problémái a mérvadók és meghatározók, miközben a kisebbségi csoportok érdekei és problémáik kezelhetősége a többségi társadalomra szabott módszerekkel kérdésesek maradnak.

A terápiás szemléletet irányzattól függetlenül átjárják a humanisztikus pszichológia értékei (Parker, 2015), melyek szerint a kliens érezze meg, tapasztalja meg, mire van szüksége. Ezzel mintha az értéksemlegességet valósítaná meg. Vagy nem inkább a rendszert igazoló elnyomott állapotába “simítja be” a klienst? Mi amellet érvelünk, hogy nem létezik valódi értéksemlegesség, és az ehhez való ragaszkodás a hamis tudatot erősíti, hiszen ezzel a terapeuta elleplezi maga előtt hatalmi pozícióját, amelynek tudatában kritikusan és mértéktartással viszonyulhatna önmagához, és a pszichológia normái nem képeznék vakfoltját.

A neutralitás elve ugyanakkor nem csak a terápiás helyzetre ad útmutatót a mainstream keretben dolgozó pszichológusoknak, hanem azt is alapelvnek tekinti, hogy egy igazán jó szakember nem vesz részt a közélet, ideológiával és politikával terhelt diskurzusaiban (Fox et al., 2009). Ma Magyarországon a pszichológusok elvéte szólnak hozzá az iskolarendszer átalakításához vagy egyéb fontos társadalomformáló intézkedésekhez. Ha megtennék, akkor vajon a szakmai kirekesztéssel találnák szembe magukat, hiszen megsértenék a semlegesség elvét? Érdemes lenne felvetni a kérdést, hogy miért csak akkor gondoljuk, hogy jogunk van megszólalni közpolitikai kérdésekben, ha megkérdéznak minket?^[5] A politikától való poszt-kádárista félelem miatt nem állunk ki egyes intézkedésekkel szemben vagy mellett, csak bízunk benne, hogy az általunk felhalmozott tudásanyag eljut majd a politikai döntéshozókig?

Azonban a pszichológia politikától távolságot tartó attitűdje mellett társadalomtudatos

hagyományokkal is rendelkezik. Csak hogy két jelentős vonatkozást említsünk, Ferenczi és a korai pszichoanalitikusok társadalmi elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen, hiszen jelentős figyelmet szenteltek a szegénység és a nevelési ügyek területére (Pléh, 1998). Később Mérei Ferenc az Országos Neveléstudományi Intézet vezetőjeként komoly programokat dolgozott ki a jól működő oktatási rendszerről, és ebben a rövid, átmeneti szakaszban határozott politikai szándék volt az ország újjáépítésébe a pszichológus-pedagógus szakmát is bevonni (K. Horváth, 2011).

Saját szakmai fórumainkon szinte fel sem merülő fontos belső konfliktusunk a jelenlegi képzési rendszerünkben felmerülő hatalmi viszonyok kérdése. A jelenlegi képzési rendszer úgy épül fel, hogy az MA szintű tanulmányok után magától értetődővé válik valamilyen specifikus képzés elvégzése, mely az állami felsőoktatási szektor elhagyásával komoly fizetési kötelezettséget ró a kezdő pszichológusokra. Az anyagi értelemben egyre nagyobb terhet jelentő képzések elvégzése a pszichológus számára kötelezőek, hiszen gyakran törvényi előírások szabályozzák az egy-egy munkahely betöltéséhez szükséges szakképzettséget. A legújabb EMMI rendelet (15/2013. (II. 26.)) a nevelési tanácsadóknak dolgozó pszichológusoknak tette kötelezővé a szakvizsgát. A szakmában folyamatosan emelkedik a belépési küszöb, mely megszabja, hogy mikortól dolgozhat valaki gyakorló pszichológusként vagy terapeutaként, milyen képzések válnak elengedhetetlenné. Ez a helyzet a szakmai hierarchiában előkelő helyet elfoglalóknak kedvez az alulképzett, pályakezdő pszichológusokkal szemben, hiszen az előbbieknak közvetlen érdeke, hogy minél több fiatal szakember vegyen részt az élethosszig tartó képzési programokban.

Gyakran a képzés oktatói az egyetemeken is tanítanak, és olykor saját régi hallgatóikkal találkoznak az immáron fizetős szemináriumokon. Mennyiben változik meg oktató és hallgató hatalmi viszonya? Vajon az egyetemi hatalmi viszonyok átrendeződnek-e, és lehetőségük van-e a képzésen résztvevőknek az érdekérvényesítésre, a tandíjért nyújtott oktatás minőségének ellenőrzésére? Figyelembe veszi-e a képzési rendszer a jelentkező pszichológusok társadalmi (anyagi) helyzetét[6], és egyáltalán felismerik-e a résztvevők, ha egyenlőtlen elbánásban részesülnek a rendszer felépítése miatt? Beléphet-e rendszerbe egy hátrányos helyzetű tanuló, vagy a pszichológia a középosztály tudománya marad?

Az individualista nézőpont és a neutralitás illúziója mellett a természettudományos szemlélet előretörésének is idejét éljük. Ennek Magyarországon messze nyúló hagyományai vannak, hiszen az MTA Pszichológiai Kutató Intézetének (amelyet 2013-ban Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetnek kereszteltek át) elődje a Ranschburg Pál alapította Gyermeklélektani Intézet volt, amely a budapesti orvosi egyetemen alakulhatott meg 1899-ben Laufenauer Károly támogatásával.[7] Ranschburgot beleértve az első igazgatók és munkatársaik többségében orvosok voltak, így az orvosi szemlélet túlsúlya jellemezte az intézményt, tágabb értelemben a magyar pszichológiát (Pataki, 1977). A jelenlegi átalakulás következtében a pszichológiai intézet a MTA Természettudományi Kutatóközpontjának épületébe költözött, ahol a munkaköri leírások a természettudományos előírásokat követik. Az infrastrukturális átalakulás elkerülhetetlen tudománypolitikai fordulatot és előre természetesen nem látható szemléleti formálódást eredményez, amelyben a társadalomtudományos megközelítés erőteljesen háttérbe szorulhat. Bár az MTA intézményi átalakulásában megragadható tudományos formálódás nincs a tanulmány fókuszában, de szakmai centrumként erősen meghatározhatja

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

a pszichológia identitását, mely a képzési rendszerben egyaránt leképeződik.

Torzítás lenne azt állítani, hogy a társadalmi érzékenység teljes egészében hiányozna a magyar pszichológiai intézményrendszer szemléletéből. Említhetünk olyan példákat, melyek a társadalmi problémák lelki vonatkozásait tudatosan kezelni próbálják, és komplex összefüggések értelmezésével megoldásokat keresnek. Az ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézete olyan szakembereket képez, akik a hagyományos szcientizmussal és objektivizmussal szemben a tudomány kulturális beágyazottságát, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését képviselik.[8] Bár jelen tanulmány vizsgálódási terepén – a pszichológia képzési intézményrendszerén – kívül lokalizálható a Civil Csoport Hétvége[9] kezdeményezése, a hazai pszichológiai színtér árnyalt bemutatásához mégis említést érdemel. A '70-es évek Pszichoterápiás Hétvégéinek hagyományaihoz nyúlunk vissza a stáb missziója. Köztük többségében pszichológusok, klinikai szakpszichológusok, pszichoterapeuták vannak, akik pszichológiai csoportmódszerekkel törekednek a társadalomban eluralkodott diszfunkciók megértésére, érzelmi és intellektuális feldolgozására. Reményeik szerint a demokráciához szükséges kapcsolódási formák, magatartások a csoportélményeken keresztül megtapasztalhatókká válnak. A szociodramát említhetjük még, mely a pszichodráma egy speciális szeletként a szociálpszichológiai elméletek és a pszichodráma eszközeire alapozva segít megérteni társadalmi viszonyrendszereket. „Célja a társas/társadalmi nehézségek, problémák, békétlenségek, konfliktusok, játék útján, azaz a saját és a mindenkori másik fél szerepében, pozíciójában való cselekvésen keresztül való tapasztalatszerzés, megértés, attitűdváltozás, cselekvésmódosítás.” [10] Végül, a családterápiás és tanácsadó szakpszichológus képzések tematikájába bekerült az LMBTQ-szemlélet, illetve a Magyar Családterápiás Egyesület közösségi oldalán tette nyilvánossá tiltakozását az országgyűlés családfogalom szűkítésével kapcsolatban.[11]

A pszichológia társadalomtudományos vonatkozása valójában folyamatosan vitákat szült. Az újból és újból feltámadó társadalmi küldetéstudatával utólag nézve sokszor irracionális és nagyszabású illúziókat kergetett. Ferenczi és a korabeli pszichoanalitikus mozgalmárok pozitív szándékai kudarcot vallottak (Pléh, 1998), Méreit a pedológia burzsoá gyökereire hivatkozva fogták perbe (Knausz, 2006). A szocializmus marxista emberképre alapozott modernizációs törekvései sem érték el céljaikat. Ezek a példák józanságra intik a kritikai pszichológia képviselőit is, hogy a társadalmi felelősségvállalást ne messianisztikus víziókban fogalmazzák meg. Tanulmányunk célja mindenekelőtt, hogy kritikai és problémafelvető fenti érvrendszerünk alapján felhívjuk a figyelmet a szakmai önismeret és önkritika folyamatos gyakorlására, mivel képzési rendszerünk alapos belső átalakulása időszerűvé vált. Ehhez pedig nem egyszerűen minőségbiztosításra és a meglévő módszerek csiszolására van szüksége, hanem alapvető szemléletbeli fordulatokra, amelyek mindenekelőtt figyelembe veszik kulturális sajátosságainkat. A pszichológiának egyszerűen vállalnia kellene társadalmi meghatározottságát, vita alá bocsátania normáit, a középosztályra szabott eszköztárát kibővítenie több rászoruló, elnyomott rétegre, és képviselnie szakértői álláspontját társadalmi fórumokon. Ez a kulcsa annak, hogy az itt-és-most aktív cselekvőjévé váljon.

Irodalom

- Albee, G. W. (1990). The futility of psychotherapy. *Journal of Mind and Behavior*, 11(3,4):369–384.
- Bentovim, A., Gorell, G. B., & Cooklin, A. (1987). *Family therapy: complementary frameworks of theory and practice*. London: Academic Press.
- Buda B. (1960). Pszichológiai Tanulmánykötet. *Valóság*, 3(3):124–126.
- Csabai M. (2003). "Pszichopolitika". Tények és konstrukciók a lelki zavarok meghatározásában. *Café Babel*, 43–44. (Tény) szám, pp. 63–71.
- Csabai M. (2007). A széttöredezett betegség. Diagnózisváltások, nézőpontváltások és betegség-konstrukciók. In: uő. *Tünetvándorlás. A hisztériától a krónikus fáradtságig* (pp. 1–31). Budapest: József Műhely Kiadó.
- EMMI (2013). EMMI rendelet a pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről. 15/2013. (II. 26.).
Letöltve 2015.10.04.: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300015.EMM
- Erős F. (1993). A szociálpszichológia válsága: Krízis kritika nélkül. In: uő. *A válság szociálpszichológiája* (pp. 56–74). Budapest: T-Twins Kiadó.
- Foucault, M. (2001). *L'Herméneutique du Sujet. Cours au Collège de France (1981–1982)*. Hautes Études. Gallimard Le Seuil.
- Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2009). Critical Psychology For Social Justice: Concerns and Dilemmas. In: uők. (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (second edition, pp. 1–19). Sage Publications Ltd.
- Freire, P. (1974). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: The Seabury Press.
- Gergen, K. J. (1996). Technology and the self: from the essential to the sublime. Chapter draft for Grodin and Lindlof (ed.), *Constructing the Self in a Mediated World*. Sage Publications.
- Hanna, P. (2013). Reconceptualizing subjectivity in critical social psychology: Turning to Foucault. *Theory and Psychology*. Sage Pubs.
- Harris, B. (2009). What psychologists should know about the history of psychology?. In: Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (second edition, pp. 21–35). Sage Publications Ltd.
- Horkheimer, M. (1976). „Hagyományos és kritikai elmélet”. In: Papp Zs. (szerk.), *Tény, érték, ideológia* (pp. 43–116). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jost et al. (2010). Jost, J.T., Liviatan, I., van der Toorn, J., Ledgerwood, A., Mandisodza, A., & Nosek, B.A. System justification: How do we know it's motivated? In: R. Bobocel et al. (Eds.), *The Psychology of Justice and Legitimacy: The Ontario Symposium*. (Vol. 11, pp. 173–203).

Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Kende A. (2009). Kulturális pszichológia: lehet-e hatékony nélküle a tanácsadás? *Serdülő- és gyermekpszichoterápia*. IX/2–3: 5–18.

Knausz I. (2006). A magyar „pedológia” pere –1948–1950. In: Borgos A., Erős F., Litván Gy. (szerk.), *Mérei élet-mű. Tanulmányok* (pp. 161–190). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

K. Horváth Zs. (2011). *KÍVÜL – Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Doktori disszertáció.

Kopp M. (2008). *Magyar Lelkiállapot 2008 – Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Marecek, J., & Hare-Mustin, T. R. (2009). Clinical Psychology: The Politics of Madness. In: *Critical Psychology: An introduction* (pp. 75–93). Sage Publications Ltd.

Martín-Baró, I. (1996). *Writings for a Liberation Psychology*. Harvard University Press.

Mérő L. (2010). *Az érzelmek logikája*. Budapest: Tericum Kiadó Kft.

Parker, I. (2015). *Critical Discursive Psychology*. Palgrave Macmillan.

Pataki F. (1977). A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(6):563–586.

Pléh Cs. (1998). Magyar hozzájárulások a modern pszichológiához. A pszichológiai történetírás hagyományai. *Hagyomány és újítás a pszichológiában* (pp. 71–90). Budapest: Balassi Kiadó.

SZEK (2004). *Pszichológusok Szakmai Etikai Kódexe (SZEK)*. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság – Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesülete. Letöltve 2015.10.04.: <http://mpt.hu/wp-content/uploads/2014/10/Pszichol%C3%B3gusok-Szakmai-Etikai-K%C3%B3dex.pdf>

Jegyzetek

* A tanulmány az OTKA-K 109108 sz. pályázat támogatásával készült.

[1] „Összességében a pszichológusok túl könnyen belesimulnak a kapitalista demokráciába, amely az egyéni szabadságot és a politikai egyenlőséget hirdeti, a gyakorlatban azonban a politikai apátiát és a piac szabadságát részesíti előnyben a részvételi demokráciával és az elosztási igazságossággal szemben.”

[2] A „kritikai pszichológia” fogalmához Dennis Fox, Isaac Prilleltensky és Stephanie Austin 2009-ben megjelent *Critical Psychology: An Introduction* című könyvét vettük alapul.

[3] Tulajdonképpen Paulo Freire „concientización” fogalmából indul ki (Freire, 1974).

[4] Elhangzott az Alkalmazott Kritikai Pszichológiai Kerekasztal-beszélgetés alatt 2013. április 19-én a Kritikai Pszichológia Konferencián. A beszélgetést Vida Katalin moderálta,

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

beszélgetőtársai Borgos Anna, Kende Anna és Kroó Adrienn voltak.

[5] Elhangzott 'A tekintélyelvűség és a szélsőjobboldali jelenségek társadalmi és szociálpszichológiai háttere' kerekasztal-beszélgetés alatt 2013. április 19-én a Kritikai Pszichológia Konferencián. A beszélgetést Máriási Dóra moderálta, beszélgetőtársai Csepeli György, Erős Ferenc és Kerekó Péter voltak

[6] <http://szakszervezetek.hu/index.php/hirek/9001-a-tiz-legrosszabbul-fizetett-szakma>

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300015.EMM

[7] http://www.ttk.mta.hu/wp-content/uploads/Kognit%C3%ADv-Idegtudom%C3%A1nyi-%C3%A9s-Pszichol%C3%B3giai-Int%C3%A9zet_tortenet.pdf

[8] <http://ippk.elte.hu/elte-ippk/bemutatkozas/>

[9] <http://civilcsoporthetvege.com/>

[10] <http://www.pszichodrama.hu/szociodrama>

[11] Közzétéve a Magyar Családterápiás Egyesület közösségi oldalán: <https://goo.gl/ZIVzPM>

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóírata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Interjú

„EZ IS EGY KOCCÁZATVÁLLALÁS”

BESZÉLGETÉS A CIVIL CSOPORT HÉTVÉGE SZERVEZŐIVEL

Kovai Melinda: Hogy találtátok ki ezt a kezdeményezést? Honnan jött az ötlet?

Borbándi János: Horváth Kláival ketten találtuk ki, közös ötletünk, ami sok-sok beszélgetés nyomán jött létre. Bennem egy teljesen személyes dolog indította el a gondolatot. Van egy nagyon régi gyerekkori barátom, akivel politikai ügyekben nagyon nem értettük meg egymást, és nehezen volt értelmezhető számomra, hogy ez hogyan történik köztünk. Miközben harminc éve barátok vagyunk, közösek az alapvető értékeink, ebben a témában a süketek párbeszéde folyik, egyáltalán nem értjük egymást, teljesen másképp látjuk a valóságot. Úgy látom, hogy nem csak velünk történik így, sok szempontból társadalmi szinten is hasonló folyamatok játszódnak le. Hogy is van, hogy ennyire nem értjük egymást? Gyakran érzi azt az ember, hogy teljes az értetlenség, a hasítás. A pszichoterápiás szakmának mégis van erről tudása, rálátása – legalábbis azt gondoljuk magunkról, hogy van – így lehet némi felelősségünk is abban, hogy ez megoldódjon a társadalomban.

KM: Milyen tudása lehet erről a jelenségről a pszichoterápiának?

BJ: Az a szemlélet, amivel mi ezt megközelítjük, alapvetően csoportdinamikai szemlélet, amiről van tudásunk.

KM: Azt gondoljátok, hogy a politikai megosztottság lefordítható csoportdinamikai problémákra?

BJ: Szerintem nagyon sok szempontból meg lehet ezt a kérdést közelíteni. Közgazdasági szempontból, szociológiai szempontból, stb., de meg lehet közelíteni csoportdinamikai szempontból is. Nem hiszem, hogy bármilyen diszciplínának van valamilyen teljes értékű, kizárólagos válasza arról, hogy ilyenkor mi történik egy társadalomban. Sok minden és nagyon sok nézőpont érvényes. Így a csoportdinamikai nézőpont is, ami sokat hozzá tud adni annak a megértéséhez, hogy mi zajlik körülöttünk, köztünk. Az elmúlt húsz-huszonöt évben ez a szempont kevésbé merült fel, néhány kivételtől eltekintve – például Lust Iván, Virág Teréz, Erős Ferenc – nem nagyon foglalkozott ezzel a szakma, legalábbis én nem tudok róla.

KM: Úgy láttam, hogy viszonylag nagy stábja van a Civil Csoport Hétségének. Ez hogy alakult?

BJ: Horváth Kláriék néhány évvel ezelőtt elkezdtek csinálni újra a Pszichoterápiás Hétségét, ami nagyon sikeres azóta is. Innen jött az ötlet, hogy fölhasználva ennek az eszköztárát, érdemes lenne csinálni egy rendezvényt nem szakmabelieknek, nem pszichológusoknak társadalmi kérdések megértésére. Terenyi Zolival szervezi Klári a pszichoterápiás hétségét és akkor még benne volt a stábban Eszik János is, aki időközben kiszállt, így négyen voltunk a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

kezdő pillanatban. Meghirdettük, volt egy első alakuló ülés, ott elmondtuk, mit szeretnénk, fölvetettük a problémákat, csoportoztunk és többé-kevésbé azokból, akik oda eljöttek, maradt a stáb, bár van, aki később csatlakozott. Aki azt gondolta, hogy őt ez érdekli, szeretne ebben dolgozni, ingyen beletenni munkát, mert érdekli a kérdés.

KM: Amennyire én tudom, a pszichoterápiában és a csoportos terápiákban a politika bizonyos értelemben tabu. A terapeuta politikai beállítottsága nem kerülhet a terápiás térbe, maga a téma pedig, és talán általában a társadalmi kérdések is vissza vannak vezetve a páciens személyes problémáira. Ti ezzel mit kezdtek?

BJ: Mi egyáltalán nem akarunk megoldani társadalmi problémákat. Szeretnénk ránézni, mi történik velünk, és hogyan viszonyulunk a demokratikus működéshez. Azt gondoljuk, hogy ez nem egy olyan dolog, ami kizárólag a parlament, a politika szintjén működik. Ha egy társadalom demokratikusan működik, az megjelenik a családokban, az iskolákban, a munkahelyen, mindenhol, ahol alá-fölérendeltségi viszony van, vagy együttműködünk egymással. Amiben mi gondolkodunk, alapvetően az, hogy rá lehessen nézni arra, pontosabban legalább azok, akik eljönnek oda, és érdeklődnek ez iránt, rá tudjanak nézni arra, hogy ők vajon hogyan viszonyulnak a demokratikus működéshez. Hogyan viszonyulnak azokhoz a frusztrációkhoz, nehézségekhez, amiket nekik okoz a demokratikus működés. Vagy éppen ők hogyan autoriterek egy ilyen helyzetben. Sok mindenre rá lehet látni, fel lehet ismerni, de nem gondolom, hogy megoldjunk társadalmi problémákat, nem is cél.

Bánki György: Az egyéni terápiákban sem teljesen megkerülhetőek a társadalmi kérdések. Akik ma voltak nálam, azok közül hárman-négyen arról is beszéltek, hogy az országunkban hogy érzik magukat. Ez nem feltétlenül valamilyen fontos önismereti kérdésnek az elhárítása. A közéleti kérdések alól nem lehet kibújni a pszichoterápiában sem. A társadalmunk emlékeztet a borderline-ok családjára. Egy borderline-ná cseperedő ember családjában hiányzik a tágas, kényelmes, szerető figyelem, amiben a kicsi megtanulja azt, hogy ő kicsoda-micsoda. Nincs meg a közeg, ami normális esetben őt lelki értelemben tartalmazni tudja, az élményeit emészthetővé teszi, segít neki, hogy a megoldhatatlannak tűnő aggodalmi és dühei valahogy az idők során gondolattá váljanak, hogy mélységében érzékelni tudja magát. Hogy ily módon reflektálni tudjon arra, hogy ő ki, és mire van szüksége, és hogy a másik ember ténylegesen milyen, a jó és rossz tulajdonságaival együtt. Hogy át tudja élni, hogy a másik is egy valóságos és egységes valaki, mindenféle tulajdonságokkal. Ha ez hiányzik, akkor ez az ember egy össze-vissza hasított, változékony személy lesz. Ha ezt a modellt, erőltetetten nyilván, de Magyarországra vonatkoztatjuk, akkor azt találjuk, hogy ez egy olyan ország, ahol rengeteg történelmi okból, például az egymással versengő traumatizáltságok miatt egy olyan helyzet áll fenn, hogy az, aki benne van, nem érzi, hogy őt, mint személyt tartalmazza a társadalom. Nem érzi, hogy a története bátran megosztható, és megértésre talál, vagy ha baja van, akkor vigaszt kap, hogy szolidaritásra számíthat. Ez egy atomizált, zsigerien, de nem a polgári értelemben véve individualista ország. Míg a polgári individualizmus alapja a felnőtt szabadság, a zsigerié inkább egy preverbális, gyermeki létmód rögzülése, amikor még nem tudunk reflektálni a helyzetünkre, pláne együtt a csoportban, hanem mindenki a maga szükségletére próbál valamilyen kapkodó választ adni. És azért a kommunikáció is inkább kezdetleges, inkább indulat fűti, és a jó és a rossz elkülönítésére hajlik. A Civil Csoportnak nincsen megváltó ambíciója, hiszen oda pár tucat ember jön el, valójában nem tudunk

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

társadalmi kérdéseket megoldani. Az a lényeg, hogy a csoportnak van egy jó ereje, ha kézben tartjuk, míg máskülönben lehet egy negatív ereje is, ha rosszak a feltételek. Mi abban bízunk, hogy túl azon, hogy megélhetjük a demokrácia működésének a nyűgeit, a végére talán a csoportban való működésünknek a jó erejét is meg lehet tapasztalni. A másik, ami most fölmerül bennem, egy szociálpszichológiai nézőpont, hogy nem elég a személy szintjén nézni a dolgokat, tehát úgy, hogy mondjuk kóros személyiségek vagy éppen aktuálisan rossz állapotú emberek vagy csoportok „csinálják a bajt”. Egy átlagos emberből is ki lehet hozni a legrosszabbat, ha rossz a közeg, ha rosszak a keretfeltételek. Ráadásul nem csak a helyzetet kell nézni, hanem a rendszert is, ami a helyzetet életre hívja. Érdeemes megvizsgálni, hogy ebben az országban milyen kereteket biztosít nekünk a társadalom és a belőle születő hatalom, amelyek között végül rosszul bánunk egymással. A CCH egyik kérdése, hogy tudunk-e egy alternatív élményt nyújtani. Az az ambíciónk, hogy a pszichoterápiás elven épülő kiscsoportokkal, közép csoportokkal, meg a nagycsoporttal valahogy ezt az előbb említett tartalmazottság élményt növeljük azáltal, hogy a csoportban elfoglalt helyzetet és működést világosabban lehet látni. Egy kicsit világosabban. Nem megvilágosodásról beszélek.

KM: Ha jól értem, akkor ti valami olyasmit gondoltok, hogy egy ilyen közegben, a kiscsoportban, nagycsoportban, közepes csoportban valamilyen módon leképeződnek társadalmi dinamikák, ott erre rá lehet nézni és lehet valahogy kezelni. Tudnátok arról mesélni, hogy egy hétköznapi ember számára ott milyen dinamikák jelennek meg és hogyan válnak kezelhetővé, láthatóvá?

BJ: Igen, valóban azt gondoljuk, hogy a nagycsoportban leképeződnek bizonyos társadalmi dinamikák. Ez nem jelenti azt, hogy „a” társadalom jelenik meg kicsiben a nagycsoportban, de a társadalom bizonyos jellegzetességei – és azt nem látjuk előre, hogy melyek lesznek ezek –, meg fognak jelenni a nagycsoportban és tapasztalatunk szerint valóban meg is jelennek. Ezeket fel lehet ismerni, lehet róluk gondolkodni, sok mindent lehet csinálni. Ugyanakkor – visszautalva az elejére – azért nagyon nehéz ez a beszélgetés, mert valójában mi is folyamatosan gondolkozunk azon, hogy mi ez a Civil Csoport Hétvége. A létrehozása alapvetően egy zsigeri válasz volt a személyes rossz érzésünkre, ami abból fakad, ahogyan mi érezzük magunkat ebben a társadalomban: megértetlennek, és olyannak, aki nem tud megérteni másokat, az egész egyre inkább egy kavargó massa, amiben el lehet tévedni, nagyon zavarba ejtő. Hát akkor csináljunk valamit. Ezt most már csináljuk három-négy éve és folyamatosan gondolkozunk azon, hogy amit csinálunk, az valójában mi is, mire lehet használni. Most tartottunk az analitikus konferencián (2014) egy műhelyt, ami rengeteg gondolatot ébresztett sokunkban, most csak azt tudom mondani, ami énbennem fölmerült. Szerintem a Civil Csoport Hétvége bizonyos szempontból egy labor. Ami borzasztóan nem éri meg olyan értelemben, hogy a befektetett energia és a végén kijött változás nagyon nincsenek arányban. Nagyon sok embernek, nagyon sok munkája van benne. Emellett nyilván olyan emberek jönnek el erre a hétvégre, akik amúgy is nyitottak ezekre a kérdésekre, az ő bennük létrejövő változás valószínűleg nem fogja megváltoztatni a társadalmat. De arra talán mégis jó ez az egész, hogy nagyon sok mindent meg lehet tapasztalni. És ennek hatására konkrét társadalmi kérdésekben, konfliktusokban sokkal jobb válaszokat tudunk esetleg adni a későbbiekben.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Lénárd Kata: Egy terápiában?

BJ: Nem feltétlenül terápiában. Sok minden irányban elmehet ez a dolog, amit még nem látunk. Én el tudom képzelni például, hogy majd valamikor ezt, vagy egy ebből kialakuló rendszert – amit még nem ismerünk – fel lehet használni bizonyos társadalmi szintű konfliktusok kezelésére. Mondjuk egy olyan helyen, mint Gyöngyöspata. És ehhez képest lehet a CCH egy labor. A szisztéma, amit kigondoltunk, meg amit csiszolgatunk, valójában évről évre változik. Mindig rá tudunk nézni, hogy ez vagy az az újítás használható-e és ha igen, akkor hogyan használható, milyen változást hozott. Az egész egy kísérlet tulajdonképpen, amiben azok, akik csinálják, beleteszik magukat és próbálkoznak.

BGy: A mi motivációink, vagy az idealizmusunk az – bár most inkább a magam nevében beszélek –, hogy hogyan tudjuk átvinni saját magunkat és esetleg még pár embert az elszenvető pozícióból a konstruktív cselekvőbe. Zimbardo, amikor ezekről a helyzetekről beszél, amik gonoszságra is ösztönözhetnek, azt mondja, hogy a helyzet, a csoport, a tekintély vagy az idő nyomása alatt az ember gyakran hirtelen tesz valamit, amit nem kéne, vagy éppen nem csinál valamit, amit kéne. Például nem segíti fel, aki elesett, vagy nem tiltakozik az igazságtalanság ellen, vagy megcsinál valamit, amit nem helyes, de könnyű, tehát például gonoszul kezd el működni. Vagy, és ez a keresett alternatíva, hogy megáll, fölismeri a saját erkölcsi sugallatát, és elkezd konstruktívan cselekedni. Az én személyes motivációm ebben a civil csoportban az, hogy az alól a nyomás alól, ami arra készítetne, hogy semmit se csináljak, csak szenvedjek, hogy tehetetlenül vakkantgassak a tévére otthon a kanapén, abból valahogyan konstruktívba menjek át. Az analitikus konferencia címe az volt, hogy Szenvedély és közöny. Arra is vigyáznunk kell, hogy ne uralkodjon el rajtunk a térítés vágya vagy a vehemens megnyilatkozások élvezete, ugyanakkor ne legyünk cinikusak vagy apatikusak, és ne mondjuk azt, hogy itt már szinte semmit se lehet csinálni. Mert nem igaz.

BJ: Két példát mondtunk a konferencián arra, hogy hogyan szűrődik be a mindennapi társadalmi tapasztalat a nagycsoport működésbe. Az egyik a terapeuta viszontáttételéről szólt. Ez a Klári története arról, amikor nagycsoportot vezetett az egy évvel ezelőtti Civil Csoport Hétvégén. Az történt, hogy a nagycsoporton volt egy viszonylag neutrális csoportvezetői instrukció, ami annak szólt, hogy nem kell fölállni, hanem lehet ülni is mondani. És ebből lett egy borzasztó intenzív...

BGy: Ez az eleje volt. Volt egy nő, aki fölállt. Erre mondta a csoportvezető, hogy meg lehet ülni is szólalni...

BJ: De tényleg megnyerően és szocializációs céllal, mert nem biztos, hogy tudja, hogyan kell nagycsoportban viselkedni. Amiből aztán borzasztó vihar lett. Az volt az érdekes a dologban, hogy valahol ez az egész felkavarodottság a hatalomról és a hatalomhoz való viszonyról szólt, nagyon sok szinten. Hiszen a nagycsoport vezetése is hatalom, az ellene támadó indulatok a mindenkori hatalomhoz való viszonyról is szólnak. A csoportvezetőnek közben eszébe jutott, hogy az indulat valójában kintről jön, ahol a hatalom éppen valami elképesztő sebességgel nyomul be a civil szférába és minden más helyre. Viszont ezt egyszerűen nem bírta kimondani. Ez volt a legérdekesebb, ahogyan ő nem tudta megtenni azt a nagycsoport-vezetői értelmezést, aminek abszolút helye lett volna, és ami meg is született a fejében. Mert nem

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

lehet megmondani, mert a politika, mint téma bénítja az embert, így a nagycsoportvezetőt is. Épp a neutralitása megőrzésére irányuló késztetés tette egyszerűen képtelenné arra, hogy cselekedjen. Ez a bénultság, ez borzasztó. És ez tulajdonképpen analóg azzal, amivel küszködünk, hogy rosszul érezzük magunkat, de nem tudunk cselekedni, mert azt gondoljuk, hogy politikával nem illik foglalkozni.

BGy: Mármint hogy te így gondold.

BJ: Egy pár éve elkezdődött, de azért ezekkel a kérdésekkel az elmúlt huszonöt évben nagyon foglalkozott a szakma, sőt eléggé el is határolódott ettől, miközben elég jelentős társadalmi változások történtek. Voltak a történelemnek olyan időszakai, amikor politikai-társadalmi kérdésekkel sokkal intenzívebben foglalkozott a pszichoanalitikus vagy pszichoterápiás gondolkodás, és Nyugat-Európában azért most is sokkal erőteljesebben keresik a válaszokat ezekre a kérdésekre. Itt most valahogy ez nem ment, nem megy, biztosan nem véletlenül. Visszatérve arra, hogy hogyan szűrődik be a társadalom a csoport működésébe, a másik példa az én saját élményem. A csoporton sokan megnevezték, definiálták magukat, mint baloldali-liberális részvevőket és ennek a kapcsán arról kezdtek el beszélni nagyon nagy erővel, hogy ők hogyan rekednek ki a társadalomból, az országból annak a mentén, hogy a jobboldal, a Fidesz-szavazók őket kiszorítják és milyen végtelenül magányosnak érzik magukat ettől. Az érdekesség az volt, hogy volt viszonylag sok jobboldali érzelmű, vagy Fidesz-szavazó is a rendezvényen, akik ettől szintén rettenetesen kiszorítva érezték magukat a csoportból, olyan is volt, aki el is ment egyébként. Amikor másnap kiderült, hogy ki ment el, és a nagycsoport elkezdett ezzel a tapasztalattal dolgozni, nagy nehezen kibontakozott, hogy a jobboldali érzelmű emberek milyen rettenetesen kiszorítva érezték magukat azáltal, hogy milyen agresszívan képviselték a magukat baloldali-liberálisnak definiálók. Akik az végül is, az én értelmezésem szerint jelentős részben a saját integrálatlan agressziójukat projektálták a „jobboldali” „Fidesz szavazókra”. Szerintem valami ilyesmi hasítja szét társadalmat, lehetetleníti el a párbeszédet. Az elmúlt nyolcvan-száz év rengeteg traumája. Így-vagy úgy, különböző pillanatokban, de tulajdonképpen szinte minden család traumatizálódott és azután más alkalommal traumatizált másokat, de legalább haszonélvezője vagy néma szemlélője volt mások traumatizálásának. És ezeknek a családi történeteknek a feldolgozatlansága olyan mélyen ül az emberekben, hogy ettől nem lehet egymással szóba állni, ezektől a sérelmekről, meg ezeknek a feldolgozatlanságától. Megkockáztatom, hogy a legnehezebben feldolgozhatóak, vagy ha úgy tetszik, integrálhatóak nem az elszenvedett traumák, hanem azok, amelyeket a mi családunk követett el. A saját agresszióink. Ezt kell a leginkább háritani, távol tartani magunktól. Szerintem valami ilyesmi, a saját agresszió integrálatlansága mutatkozott meg az elmúlt Civil Hétvégen a fent említett momentumban.

BGy: Én nem egészen így emlékszem erre.

BJ: Ez az én értelmezésem a helyzetről.

BGy: Ha megengeditek, én picit vitatkoznék Jánossal. Most volt egy ilyen jobb-bal történet, és talán az előzőn is, de nagyon sokszor nem ez jött felszínre. Máskor más törésvonalak mentén alakultak ki az ilyen nehézségek, például, hogy ki a „pszichó” és ki az „igazi civil”, vagy ki a „zöld zoknis” és ki a „piros zoknis”. Különböző ügyek mentén indultak el ezek a kettéosztódási

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

fantáziák. Tehát most a jobb-bal bejött, de nem mindig ez jön be. A másik, hogy van ebben valami, az elkövetés meg az elszenvetés körül, de a probléma az, hogy ezeket pillanatról pillanatra újratermeljük. Én azt gondolom, hogy annyira rossz kulturális, jogi és emberi környezetben vagyunk, hogy bármikor bárkivel megtörténhet a trauma. És hogy tulajdonképpen viszonylag kevés köze van a jobb-bal kérdéshez, csak erre a látszat-tengelyre egy jelentős manipuláció épül, mert ez egy biznisz. A társadalom olyan állapotban van, hogy bármelyikünk kerülhet ilyen helyzetbe. De ettől még igaz, amit mondtál.

BJ: De amitől ez létrejön, az már egy csoporthelyzet, és én arról beszélek, hogy ez a csoporthelyzet mitől jön létre.

BGy: Talán az egész hétvégének akkor van értelme, ha fülön csípjük, hogy ez hogyan történik, mitől lesz traumatikus a csoportban vagy a társadalom szintjén ez a dolog. Milyen mechanizmusok okozzák. Ha ezt nem tesszük mellé, és nem próbáljuk meg legalább befolyásolni, akkor hiába mondjuk össze a különböző történeteinket, tulajdonképpen kutyafülét sem fog érni.

KM: Amit az előbb elmondtál, hogy projekció történt, agresszió vetült ki, a csoport maga megértette?

BJ: Ez bennem később állt össze.

KM: Akkor nem feltétlenül abban a konkrét csoportban, de általában mit értsünk az alatt, hogy megértés? Tehát mi tud történni egy csoportban, amire ti azt mondjátok, hogy ez klassz volt, ezért csináltuk?

BGy: Azért az emberekben a folyamat során sok minden felszínre jön. Sok minden megtörténik, sok minden elrendeződik, hogy mi aztán vagy értjük, vagy nem értjük, az egy másik kérdés.

BJ: Az a csoporttag, aki kirobbantotta ezt a konfliktust, amiről az imént a Klári kapcsán szó volt az a következő évben is visszajött, és azt mondta, hogy neki az elmúlt évben a legnagyobb élménye a civil hétvége volt, ami rengeteg szinten ragadta és mozgatta meg.

BGy: Ő úgy ült az előző évi nagycsoporton pont mellettem, hogy szinte füstölt a feje, és később azt mondta, hogy a következő évben ezért is muszáj volt eljönnie még egyszer, mert borzasztó fontos dolgokat tudott meg saját magáról és a közösségről.

BJ: De a hatás persze nem feltétlenül ott derül ki, gyakran utólag, a személyes kapcsolatok mentén. Volt olyan csoporttag, aki később azt mondta, hogy a hétvége és alapjaiban változtatta meg a működését a mindennapi munkájában – ő egyébként az üzleti szférában dolgozik. Úgy érzi, hogy egy csomó dologban teljesen másképpen működik, tudatosabban sokkal transzparenssebben, átláthatóbban, amiről számos visszajelzést kapott a munkatársaitól is.

BGy: Volt egy srác, aki az egyik hétvégének a végén azt mondta, hogy ha neki előre elmondják, hogy ez ilyen, biztosan nem jön le, viszont így, hogy itt volt, borzasztóan örül. Tehát ha azt tudja előre, hogy ez ekkora szenvedés, akkor tutira nem teszi be a lábát, így viszont nagyon megérte. Tehát ez nem egy kellemes hétvége. Szóval nem lehet azt mondani, hogy kellemesen

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

vagyunk együtt.

KM: És hogy fogalmaznátok meg akkor, hogy egy hétvége mikor éri el a célját?

BGY: Nem tudjuk ezt pontosan, azért sem, mert nem mi vagyunk a mércéje.

BJ: Ez nem egy szervezetfejlesztési célú rendezvény.

BGY: De valamiért felelősséget kell vállalnunk. Többféle visszajelzés is van. Van egy záró plenáris, ahol megjelennek az elvarratlan szálak, van lehetőség, hogy reflektáljanak a hétvégére, illetve még valamit kimondjanak, amit szeretnének. Tehát van egy visszajelző kör. Ebből általában azt érezzük, hogy ez az ügy fontos. Nem kellemes, de fontos az embereknek. A másik, hogy van egy kitöltendő feedbackes papír. Az is egy lehetőség arra, hogy valamit visszakapjunk abból, hogy ez hogyan ment. És hát nyilván az lenne a legjobb, ha lenne utánkövetés, hogy két-három hónap múlva valaki mit gondol erről. Ennek most inkább az az útja, hogy látjuk-e a következő évben.

BJ: Van egy harmadik része, a stábmunka. Saját magunkkal is dolgozunk, tizenhét ember. Ez önmagában is nagy csoport és sokszor utólag rakjuk össze, hogy mi történt a kiscsoporton, nagycsoporton, mi hogyan látjuk a dinamikáját, hogyan tudjuk megérteni, hogy mi is történt.

BGY: Egy kicsi hétvége, és gyakorlatilag annyi mindent tartalmaz, hogy egyszerűen nem látjuk át, csak egy töredékét, és azt próbáljuk összerakni.

BJ: Minden csoportműködés ilyen. Annyira sok minden történik, hogy csak egy részét lehet érteni. Nyilván, ha valaki szakember, az sokkal többet ért belőle, de teljes egészét nem lehet átlátni.

KM: Szó volt itt bűnös és áldozati dinamikákról, de nem volt szó arról a tömeges traumatizációról, amit maga a rendszerváltás csinált, a tömeges deklasszálódásról. Megjelenik-e ez ezekben a csoportokban? Tehát, hogy valaki elől el vannak zárva az anyagi lehetőségek, az érdekérvényesítés lehetőségei, vannak, akik egzisztenciális értelemben folyamatosan leszorított és reménytelen helyzetben vannak. Meg tud ez a probléma, nevezhetjük akár osztálykonfliktusnak, jelenni a Civil Csoport Hétvégén?

BGY: Volt egy ilyen résztvevőnk, aki talán akkor éppen nem volt hajléktalan, de korábban az volt. Most épp egy hajléktalanokat támogató szervezetben dolgozott. De a hétvége nem erre van kihegyezve. Praktikusan van egy támogatási rendszer olyanoknak, akiknek nincs erre elég pénzük.

LK: De cél lenne-e az, hogy be tudjatok hozni ilyen embereket is?

BJ: Persze, célunk lenne, hogy a társadalom legteljesebb merítése meg tudjon jelenni, amibe beletartozik a jobb-bal, a fönt-lent, minden. Ugyanakkor a jelenlegi kereteink, illetve az azzal együtt járó költségek, a szállás, étkezés ára ellentmondanak ennek.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

KM: Lehet, hogy a hajléktalan nem is a legjobb példa, mert ő esetleg bekerülhet civil szervezetben keresztül. De a magyar társadalom kétharmada, a lecsúszó középosztály, akik százezerből élnek, az ő problémájuk meg tud itt jelenni?

BGy: Sokféle konfliktus meg tud ott jelenni, de ez társadalmilag inkább homogén közegnek tűnik, inkább a középosztályról van szó. Tehát osztálykonfliktus azért nem tud megjelenni, mert ez a leszakadóban lévő közép, alsó-közép réteg van jelen, a nagyon szegények eleve nehezen keverednek ide, mint ahogyan azok sem, akik a hatalom segédelméből éppen jól hasítanak.

BJ: Amellett nem ez a fókusz. A nagycsoportvezetőnek, ha megjelenik osztálykonfliktus, az ebben az esetben elsősorban egy csoportjelenség. Mi alapvetően úgy gondolkodunk a csoportról, mint lélektani térről. Tehát, ha mondjuk megjelenik osztálykonfliktus, akkor ebben az értelmezési keretben a hatalom, illetve a kiszolgáltatottság érzése jelenik meg. Ami millió módon meg tud jelenni, nem csak úgy, hogy neked van pénzed, neked meg nincs, hanem például úgy, hogy a pszichológusok tudják, hogy mi történik a csoportban, mi meg itt nem vagyunk pszichológusok és állandó megaláztatásokat élünk át, és ezek szerint úgy viselkedünk, ahogy nem illik, egy térben, ahol fogalmunk sincs, hogy kéne viselkedni.

BGy: Nem tudjuk, lehet, hogy legközelebb ez fog megjelenni, vagy valami hasonló. De lehet, hogy egyáltalán nem, viszont mindig megjelenik valami, amit utólag sem könnyű detektálni, hogy mi. Az osztálykonfliktus önmagában véve nem egy végpont, a mögött van egy lélektani élmény. Tehát az, hogy neki van pénze, nekem meg nincs, az nem csak annyi, hogy ő tud venni magának autót én meg BKV-val járok. Ez önmagában nem feltétlenül okoz szenvedést. De az igen, ha az ember úgy érzi, hogy ez nem igazságos, hogy másoknak van, nekem meg nincs, hogy én ki vagyok fosztva, ki vagyok rabolva.

KM: Értem. Ha ez egy lélektani konfliktusként van értelmezve, akkor szerintetek mi az a szerencsés dolog, ami történhet egy ilyen lélektani konfliktussal? Szerintetek hogyan oldódhat meg egy ilyen konfliktus? Mi a jó kimenetele ennek?

BJ: Megértődik.

KM: Hogy neki miért nincs autója?

BJ: Hogy miért fáj ez neki. Én ismerek többé-kevésbé boldog, viszonylag szegény embereket és nagyon nem boldog gazdagokat.

BGy: Maradjunk ennél, hogy szegény-gazdag. Aki szegény, az gondolhatja azt, hogy a gazdag az biztos zsidó, vagy hogy a privatizációnál jó helyen állt. Tehát bűnbakot képez.

BJ: Vagy azt is gondolhatja a gazdag azt, hogy a szegény biztos nem dolgozik.

BGy: Az már egy lélektani jelenség, hogy én dehumanizálok, előítéletet építek, tipizálok, címkézek. Ezek lélektani mechanizmusok, ezekkel már lehet mit kezdeni. A megoldás nyilván nem az, hogy mi eltüntessük a szegényt meg gazdagot, hanem hogy megértsük, hogy az a dolog, ami tényszerű, abból hogyan lehet rosszabb vagy jobb dolog. Mert az tényszerű, hogy van, akinek van autója, van, akinek meg nincs.

LK: Mondtad, hogy zöld zokni vagy piros, tehát, hogy mindegy, hogy mi mentén megy a hasítás. Szerinted egy olyan reflektálatlan, preverbális társadalomban élünk, ahol alapszükséglet a hasítás és fog találni egy témát, amely mentén tud hasítani? És most éppen a bal-jobbot találtuk?

BGy: Azért ennél még alapvetőbb szerintem, hogy minden csoportban megjelenik ez, különösen egy nyugtalanító nagycsoportban. Zöld Bálint írta le az elsődleges polarizációt. Ha összegyűlik egy csoport, akkor lesz egy ilyen valami, és az lehet, hogy a zöld zokni meg a piros zokni különbözősége, ami mentén kettéválnak, és utána ez dinamikailag nagyon sokáig, vagy végig meg fogja határozni a csoportot. Tehát nem biztos, hogy a politikai preferencia, lehet, hogy hajhosszúság, vagy mit tudom én. Inkább azt mondom, hogy ez inkább általában az emberi csoportra jellemző dolog, semmint arra, hogy most mi van Magyarországon. Tehát valóban, a nagycsoport nem biztos, hogy Magyarországot reprezentálja. Ahhoz túl kicsi merítés.

LK: Amikor azt mondtad, hogy nem szólalok meg és közönyös vagyok, vagy szenvedélyesen ordibálok, vagy aktívan tenni valamit. Ezek között választani, ez egyúttal trauma feldolgozás is?

BGy: Nem, ez nem trauma feldolgozás, ez annak az egyik lehetséges aktív kimenetele, hogy hogyan ne engedjek annak a csábításnak, hogy ne csináljak semmit, vagy csináljak valami szemétséget.

LK: Szemétséget?

BGy: Igen. Ha például beállok a sakálok közé üvöltölni, vagy elkezdek utálni valakit, vagy belül becsmérlem és dehumanizálok, vagy direkt ártok neki. Például ha engedek annak a csábításnak, hogy azt gondoljam XY-ról, hogy ő egy patkány, meg a „hózzá hasonlók” is, akkor én is beálltam egy olyan sorba, ahol én lehet, hogy hangosan nem mondom, de azt gondolom egy embercsoportról, hogy ők patkányok. De akkor én ártok magamnak és ártok a társadalomnak még akkor is, ha egy szót sem szólok erről. Viszont megpróbálhatok valamit csinálni, hogy ne induljak el ezen az úton. Ebben persze van kockázatvállalás, mert az mindig kockázatvállalás, ha valamit csinálsz, ami nem fog beleilleni a trendbe. Ugye az, aki most nem valami nagyobb csoport, vagy zsigeri elköteleződés mentén beszél, az nagyon könnyen kerül rossz helyzetbe. Tehát ez egy kockázat. Az is kockázatvállalás, hogy ezt csináljuk. Látszólag nem, de valójában nem tudjuk, hogy mit gondolnak rólunk, nem tudjuk, hogy mi érhet minket. Elvileg semmi különös, de van benne kockázatvállalás valamiért, ami rajtunk túl mutat. Azon túl, hogy ez nekünk is fontos, hogy megéljük, hogy csinálunk valamit, mert van ebben egy öngyógyítás. Lehet, hogy a Civil Csoport Hétvége önmagában ezzel az outputtal nem olyan izgi, de mégiscsak egy példamutatás, akár a szakmabelieknek, akár bárkinek, hogy lehet tenni valamit. Hogyha nem csinálunk dolgokat, akkor nem is lesz semmi. Mert attól,

hogya nagyon vágyom rá, hogy mondjuk a társasház „kitatarozódjon”, és ülök és várok rá, hogy ez megtörténjen, nem lesz kitatarozva.

KM: Ahogy ti fogalmaztatok, bármelyikünk kerülhet olyan helyzetbe, hogy egyik pillanatról a másikra ellehetetlenítik a munkahelyén vagy a nyilvánosságban, vagy bárhol. Szóval kegyetlen a világ. Lehet titeket úgy is értelmezni, hogy csináltok egy Varázshegyet, ahol egy mikromilióban, biztonságos, megtartó környezetben zajlanak le és oldódnak meg a konfliktusok.

BJ: Bár a CCH deklaráltan nem pszichoterápiás célú rendezvény, de ezt hívják pszichoterápiának...

KM: Igen, de a világ nem egy biztonságos hely. Mit lehet egy ilyen súlyos demokratikus deficitel, kiszolgáltatottsággal kezdeni egy demokratikus tudás birtokában?

BGy: Ha arra rájönnek, akik eljönnek, hogy ezek a jelenségek, amik ma az egész társadalomban léteznek, azok egyszerű emberi konfliktusok, akkor már tudnak valamit. Tudom, hogy ez nagyon banálisan hangzik. De semmi többről nincs szó. Aztán van, aki ezt használja valamire. Ahogy Bergmann mondja, én az emberire teszem a hangsúlyt. Tehát elismerem, hogy a másik nem egy démon, egy megszállt lélek, vagy egy embergyűlölő úrmókus, hanem egy ember, akinek beakadt valami. És lehet, hogy most nem viselkedik velem kellemesen, de valamit gondol, vagy érez, vagy történt vele valahol valami. És ha én őt egy embernek látom, márpedig egy ilyen közegben, ahol mi dolgozunk, erre van esély, akkor tudni fogom, hogy ezek emberi konfliktusok.

BJ: Ha így tesszük fel a kérdést, azzal az egész érvénytelenítődik. Hiszen van az életnek egy csomó olyan konfliktusa, ahol nem vagy olyan kiszolgáltatott. Nyilván, ha egyedül neveled a három gyereket és nincs sehol máshol állásod, akkor nem veszed fel a kesztyűt egy munkahelyi konfliktus esetén, hiszen nem ez a legfontosabb. De azért millió olyan más helyzet van az életben, amikor nem feltétlenül ekkora a tét. És mégis belül dől el, hogy én behajolok, vagy nem hajolok be. Gondolhatom én valamiről, hogy az objektíven micsoda égbekiáltó igazságtalanság, de valójában attól válik valamilyenné, ahogy azt az abban résztvevő megéli. A modern holokauszt elméletek sem tesznek egyenlőtlenséget a traumatizáltság mértéke közé. Nem mondják, hogy mindenkivel ugyanaz történt. Mindenkivel más történt. Az, hogy ki élte túl és ki nem élte túl, az sok esetben tényleg a vakszerencse. De az, hogy aki túlélte, az hogyan tudta továbbélni az életét, vagy hogyan nem tudta, mondjuk ugyanazon megtörtént eseményekkel, az nagyon sokban attól függ, hogy ő hogyan élte meg, ami megtörtént vele. A saját személyiség szerveződésétől. Ezen múlik, hogy én mit fogok megélni egy kiszolgáltatott munkahelyi helyzetben. Hogy én egy utolsó senki vagyok, akivel bármit megcsinálhatnak és teljesen elveszítem a kompetenciámat az életem fölött, vagy valahogy meg tudom azt élni, hogy ez egy kompromisszum, amivel együtt tudom magam kompetens embernek megélni. Ettől még természetesen rossz, de nem leszek annyira tehetetlen. Egy csomó dolog belül dől el.

KM: Miben különbözik a Civil Csoport Hétvége a Pszichoterápiás Hétvégétől?

BJ: Nagyon komoly munka, hogy ez a dolog önállósodjon és megtalálja a saját identitását, mivel a Pszichoterápiás Hétvég struktúráját vettük át és a stábben is nagyon nagy átfedés van.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Kevés olyan ember van, aki a Pszichoterápiás Héttvégében nem stábtagnak és itt igen. Egy lassú folyamat, mire szétválják a két rendezvény és tényleg különbözni kezd. Miközben a célkitűzések eredetileg is nagyon különböztek, de a működés és a személyi átfedések miatt ez egy kemény munka, ami egy csomó konfliktussal is jár. Például egy adott kérdésre nem azt mondani, hogy hát ez így menjen, mert a Pszichoterápiás Héttvégen is így megy tíz éve. Hiszen ez nem a Pszichoterápiás Héttvége. A Pszichoterápiás Héttvége a szakmának szól, a CCH pedig nem. A Pszichoterápiás Héttvége a pszichoterápiáról szól, ott módszerbemutató zajlik és szakmai közösségformálás, itt pedig nem ez a cél. Szerintem hosszútávon a módszerek is különbözni fognak. De ez egy folyamat, jó pár év, mire kiderül.

KM: Csináljátok ezt négy éve lelkesedésből, kíváncsiságból. Végül is egy olyan dolgot, amit nem csináltak pszichológusok eddig, ha jól tudom. Nem volt a fókuszbán, hogy pszichológusok társadalmi kérdésekkel foglalkozzanak. Mi történik magával a stábbal? Ti tanultatok valamit ezalatt a négy év alatt? Változott-e bennetek valami? Van-e valami, amit jobban megértettetek, vagy esetleg éppen ellenkezőleg?

BGy: Azt hiszem, nehéz erre választ adni, mert túlságosan benne vagyunk. Még nem egészen világos, hogy ez miben különbözik a Pszichoterápiás Héttvégektől. Nem egészen világos, hogy mit tettünk le az asztalra a sok munkával, hogy ez hogy hatott-e az emberekre. Persze, ismerek pár embert, aki azt mondta, hogy nagyon. De egy csomó dolgot nem tudunk. Próbáljuk érteni, hogy mi történt, meg mi fog történni, és hogy velünk mi történik. Ez egy nagyon jó kérdés, de egyelőre az én fejemben homályos. Sikkes lenne azt mondani, hogy hohó, ez meg az változott.

BJ: Szerintem ez a kérdés kicsit olyan, mintha azt kérdeznénk, hogy volt-e a rendszerváltásnak bármi értelme. Mondhatjuk, hogy most huszonöt évvel vagyunk a rendszerváltás után és lám-lám. Én azért úgy gondolom, hogy volt. Ez kicsit annak a kérdése, hogy tudjuk-e tartalmazni a nem-tudásból fakadó feszültségeinket. Például, hogy pillanatnyilag nem tudjuk, mi fog ebből kikavarodni, nem biztos, hogy tudjuk, éppen most mit tanultunk. De bízunk benne, hogy valahogy előre fogunk jutni. Ahogyan abban is lehet bízni, hogy ami most történik körülöttünk a társadalomban, az egy folyamatnak egy lépcsője. Az elmúlt huszonöt évben egy csomó olyan pont volt, amiről visszatekintve lehet látni, hogy állomás volt, pedig akkor nagyon elárasztónak éltük meg.

BGy: Én egy személyeset tudok mondani, ami valószínűleg nem minden stábtagnak igaz. Nekem ez valahogy a felnőtté váláshoz kapcsolódik olyan értelemben, hogy huszonévesen az izgatott, hogy mi van a csajokkal. Nem mondanám, hogy ez most nem izgat, de most már az is érdekel, hogy mi van a társadalommal. Az önmagunkon túli ténykedés és megértés, az most vált valahogy igazán fontossá a számomra.

Az interjút Kovai Melinda és Lénárd Kata készítette, és Kovai Melinda szerkesztette.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Tanulmány

BERKOVITS BALÁZS

A TÁRSADALMI KONSTRUKCIONIZMUS MINT A PSZI-TUDOMÁNYOK BÍRÁLATA

AZ „ENYHE ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁG” ESETE*

Vajon mit kezd a szociológiai elemzés a pszichiátria vagy a gyógypedagógia kategóriáival? S különösen mit kezd akkor, amikor nem arra kíváncsi, hogy hogyan válik valaki pszichiátriai kezeltté, deviánssá vagy értelmi fogyatékosná valamely eleve meglévő vagy szerzett hátránya vagy betegsége folytán, hanem arra, hogy hogyan születnek ezek a besorolások? Azaz, ha nem veszi evidensnek a kategóriák létét, azt, ahogyan a pszichiátria és/vagy a gyógypedagógia definiálja és létrehozza őket, sem pedig a kategorizációs eljárásokat? A társadalomtudományokban az olyan tudományok elemzéséhez, mint például a pszichológia, a pszichiátria, a gyógypedagógia stb., amelyeknek jelentős szerepük lehet az individuumok szabályozásában, átalakításában és alávetésében, társul egyfajta különös kritikai figyelem. Nem véletlen, hogy kedvelt elemzési tárgyát képezték megannyi megközelítésnek, az antipszichiátriától a kritikai szociológián át a Foucault-i genealógiáig, hiszen, úgy tűnik, ezen – hatalmi gyakorlatokkal összefonódott – tudományok működésének megértése különös tételt bír. Mégpedig azért, mivel az úgynevezett pszi-tudományok a társadalom minden szférájában meghatározó szereppel bírnak, s már több mint egy évszázada az elmeegógyintézet falain illetve a klasszikus klinikumon kívül is tevékenykednek.^[1] Megjelennek az igazságszolgáltatásban illetve a börtönben, jelentős szerepük lesz az iskolában, de a szexualitás illetve a család szabályozásában is, s beépülnek a kormányzás technológiáiba.^[2]

Ha most a kritikai szociológiánál, illetve egyik változatánál, a társadalmi konstrukcionista elemzésnél maradunk, akkor az effajta elemzéseknek egyrészt szociológiai módon kell leírniuk a pszi-tudományok kategóriáinak keletkezését, valamint azt a folyamatot, ahogyan az egyének a kategóriákba sorolódnak; másrészt –minthogy a kritikai szociológia nem titkolt módon nem csak azért elemez bizonyos társadalmi jelenségeket, hogy ráleljen a mechanizmusokra – kritikával is kell illetnie e kategóriákat. Azaz, végső soron a kritikai szociológiának az a kérdése, hogy hogyan lehetséges a pszichológia, pszichiátria, gyógypedagógia szociológiai kritikája. Ez ugyanakkor igen nehéz kérdés, minthogy nem könnyű eldönteni, a kritikát már az elemzés tartalmazza-e, az elemzésből következik-e, avagy az elemzéshez képest valamely külső normatív megítélésből származik? Vagyis, mi a kritika helye, s mi lehet az alapja? A probléma, mint majd látni fogjuk, leginkább az lesz, hogy minden látszat ellenére a kritikai megközelítésekről általában elmondható, hogy külső perspektívához kötődnek, nem következnek a tulajdonképpeni elemzésekből, s ezért végső soron önkényesek – s ez még a társadalmi konstrukcionista elemzéseknél is így van, pedig

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

esetükben ez korántsem egyértelmű első látásra.

Ezért most azt vizsgálom tudományfilozófiai megközelítésben s egyúttal a tudományantropológia belátásaira támaszkodva, hogy a társadalmi konstrukcionizmus illetve a kritikai szociológia hogyan viszonyul a pszi-tudományok által alkotott egyik kategóriához, az „enyhe értelmi fogyatékoság”[3] kategóriájához. Azért ezt a példát választom, mert ez különös jelentőségre tett szert a magyar kontextusban: az „enyhe értelmi fogyatékosnak” minősített gyerekek elkülönített nevelése bizonyos értelemben az egyenlőtlenségeket (újra)termelő iskola szimbólumává vált már a szocializmus időszakában is, majd a rendszerváltást követően is megmaradt ilyennek. A deszegregációt célul kitűző kormányzati intézkedések jelentős része a 2000-es évek elején szintén az „enyhe értelmi fogyatékosok” átminősítését célozta. Ilyen módon e kategória kitüntetett figyelemben részesült, s a gyógypedagógusok és szociológusok közötti jelentős vitákhoz, összecsapásokhoz vezetett.

Kérdésfeltevésém tehát nem közvetlenül e kategória státuszára vonatkozik, hanem azt vizsgálom, hogy a kritikai szociológusok elemzése mennyiben koherens, illetve hogy képes-e kritizálni az „enyhe értelmi fogyatékoság” a gyógypedagógia által meghatározott kategóriáját – ami az eredeti szándéka. Azt fogom állítani, hogy nem koherens és nem képes, és pedig azért nem, mert az „enyhe értelmi fogyatékoság” kategóriáját végső soron episztemológiailag akarja kritizálni, valamint azért, mert ahhoz a hibás módszertani eljáráshoz fordul, amelyet Woolgar és Pawluch *ontological gerrymanderingnek* vagy „szelektív relativizmusnak” nevez.[4] Ezért nem csak a pszi-tudományok, jelen esetben a gyógypedagógia egyik kategóriáját, hanem egyúttal a vele vitatkozó különböző konstrukcionista megközelítéseket is vizsgálat tárgyává kell tenni. Ebben a vitában derülhet ki ugyanis az, hogy a különböző álláspontok hogyan közelednek az „enyhe értelmi fogyatékos” kategóriájához, hogyan alkotják meg azt, illetve, hogy képesek-e kritika tárgyává tenni. Ezt a vitát, valamint a belőle kirajzolódó tanulságokat példának tekintem a kritikai szociológia és a pszichológiai tudományok viszonyára általában véve is.

Igaz, Woolgarék nevezetes cikke általában foglalkozott a „társadalmi problémák” konstrukcionista elemzésével, illetve a címkézési elméletek problémáival, s nem kifejezetten a pszichológiai tudományok vagy a gyógypedagógia kategória alkotásával. Ugyanakkor az antipszichiátria, valamint Goffman[5], Scheff[6] stb. nyomán, illetve az elmebetegségek morális tartalmának analógiájára az „enyhe értelmi fogyatékos” is értelmezhető címkeként, valamely társadalmi probléma vagy deviancia felcímkézéseként. Ugyanis, ha a konstrukcionista érvelés tudományok közötti – a szociológia és a gyógypedagógia közötti – vitában jelentkezik, a problematika nem lesz különböző, csupán jóval komplikáltabbá válik. Ekkor a vita arra fut ki, hogy melyik tudománynak van privilegizált hozzáférése a valósághoz, amely jelen esetben az iskola valósága, illetve, hogy melyik tudja inkább meghatározni, mi „valójában” az „enyhe értelmi fogyatékos”. Annál is érdekesebb ez a problematika – túl a magyar kontextusban játszott meghatározó szerepén –, mint hogy maga a kórkép is a természet és a társadalom határán helyezkedik el valamiképp (legalábbis így tekintik), s ezért a tét a kritikai szociológiában pontosan az lesz, hogy miképp választhatók el benne a természeti és a társadalmi mozzanatok. Azaz, „valós” illetve „konstruált” ellentétpárja „természeti” és „társadalmi” ellentéteként fogalmazódik meg.[7]

A kritikai szociológia perspektívája

Az utóbbi időben a hagyományos kritikai szociológia pozícióját sokan és sokfelől megkérdőjelezték mind epizetemológiai, mind politikai értelemben. Elsősorban a pragmatikus szociológia, illetve a *science studies*-hoz és szűkebben a tudományantropológiához köthető megközelítések vitatták annak a lehetőségét, hogy a szociológiai elemzés egyfajta külső és felső perspektívából fogalmazódhasson meg, s hogy problémátlanul gyakorolhassa azt a kritikát, amit leginkább a „leleplezés” gyakorlatával jellemezhetünk.

A kritikai szociológia ilyen értelmű leghathatósabb bírálata Boltanski és Thévenot[8] nyomán bontakozott ki, akik elutasítják a leleplezést mint attitűdöt és módszert, valamint azt, hogy a kritikai szociológia önmagát tartsa az igaz valósághoz való hozzáférés kizárólagos letéteményesének. Ők úgy gondolják, hogy a kritikai társadalomtudomány ügye már a kezdet kezdetén félrecsúszott, ugyanis a felvilágosodásból kinövő társadalomtudományok eleve a leleplezés szándékát tartották leginkább szem előtt. Minthogy a szociológia nagyrészt a vallás szociológiájaként alakult ki, később is minden nem vallási tárgyat is a hiedelem és a reprezentáció fogalmkörében elemez, szimbolikus viszonyok összességéiként. Minden társadalmi gyakorlat a hiedelemben, mint illúzióban fogan tehát, azonban erről egyedül a kritikai szociológia hivatott tudósítani. Ez azzal jár, hogy a cselekvők gyakorlatainak az elemzése teljesen más lesz, sőt más természetű, mint maguknak a cselekvőknek az értelmezései, és egyúttal, mintha felette állna a cselekvők saját értelmezéseinek. E társadalomtudománynak nincs szüksége a cselekvők jóváhagyására sem, ellenkezőleg, ha értelmezéseinek az elemzettek ellenállnak, az – eme „klasszikus” paradigmában – csak a társadalomtudomány tudományos mivoltának igazolásaként tűnik fel, lényegében úgy, mint a pszichoanalitikus kezelés során az analitikus-páciens viszonyában[9]. Milyen típusú elemzéseket gyárt a Boltanski által kritizált „klasszikus” szociológia? A cselekvőket úgy tekinti, mint akik érdekeikből fakadóan az igazság leleplezéséhez folyamodnak, avagy – kifinomultabb

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

megközelítésben – talán maguk sem ismerik cselekvéseik igazságát.[10] E szociológia cselekvői tehát kettős módon cselekszenek: amit tesznek, az nem önmagában hordja jelentését, hanem valójában másvalamire utal, ami bevallhatatlan, nem tudott, avagy tudattalan. A társadalmi rend az illúzióra, a hiedelemre támaszkodik, amit a szociológusnak le kell lepleznie, a hozzátartozó érdekekkel egyetemben. Boltanski szerint a „klasszikus” szociológus eme beállítódása azon alapul, hogy önmagát radikálisan külső pozícióba helyezi, ahonnan – úgy vélheti – érdegmentesen beláthatja a cselekvők világát, s ráadásul egy tudományos eszközrendszer hitelesíti eljárásait.

Ha tehát a kritikai szociológia a leleplezés módján viszonyul a pszichológiai-pszichiátriai tudományokhoz is, akár csak bármilyen egyéb tárgyhöz, kérdés, hogy ezen tudományok mely jellegzetességei szolgálhatnának a kritika alapjául. Vajon lehet-e és érdemes-e őket azon az alapon bírálni, hogy nem eléggé (vagy egyáltalán nem) tudományosak? Hogy amit az emberi világból feltárni vélnek, az pusztán illúzió, illetve hogy, mikor individuumokat kategorizálnak, teljesen a külső, hatalmi-politikai érdekeknek alávetve működnek? Ha a kritikai szociológia így jár el, akkor egyrészt hivatkozik – igaz, burkoltan – valamifajta episztemológiai normára, amelyet reflektálatlanul elfogad, másrészt megközelítése teljes mértékben külsődleges marad az elemzendő tudományos gyakorlatokhoz képest, hiszen elsődrendű célja az adott tudományos gyakorlat leleplezése.

Ehhez az episztemológiai problematikához kapcsolódik az a számos kérdés, amely a kritikai szociológiával szemben a tudományantropológia oldaláról vetődött fel. Bruno Latour például úgy véli[11], a szociológiai megközelítések számára a tudomány elemzése feladta a leckét, hiszen kevésbé mutatkozott könnyű prédának, mint például a vallási reprezentációk, vagy bizonyos társadalmi csoportok mindennapi vélekedései. A tudomány ugyanis túlonkéntül racionálisnak bizonyult. Ezért bizonyos irányzatok le is mondtak arról, hogy magát a tudományos eredményeket is szociológiailag elemezzék, pontosan azért, mert nem tudták elképzelni, hogy az „objektívitásnak” is lehetnek szociológiai természetű okai. Ekkor - Merton nyomán - vagy a tudósok és tudós közösségek szociológiáját kezdték el művelni, vagy pedig csupán arra szorítkoztak, hogy csak a tudományos tévedéseket elemezzék szociológiailag, s sohasem az érvényes eredményeket. Ezáltal a „racionalitás” mintegy megmenekült a szociológiai elemzéstől, hiszen *a priori* módon kivonták az elemzés lehetséges tárgyai közül. Ezzel szemben (többek között Latour nyomán és mellett) létrejöttek azok a tudás- és tudományozó szociológiai megközelítések, amelyeket a *science studies* megnevezés alatt foglalhatunk össze, s amelyek már nem riadtak vissza a racionalitás szociológiai vizsgálatától sem, vagyis amelyek a szociológiai összefüggések feltárását, a konstrukció mozzanatait nem az eredmények cáfolatára használták fel. Csakhogy, tehetnénk hozzá, ez a változás elsősorban a természettudományok vizsgálatának a terepén zajlott le, s kevésbé érintette az emberrel foglalkozó tudományokat, például a pszichiátria vagy a gyógypedagógia vizsgálatát.

Ezen tudományok esetében a szociológiai megközelítések továbbra is úgy jártak el, hogy ha valamiről kimutatták, „konstrukció”, az egyet jelentett az irracionális és tudománytalan mivolt bebizonyításával. Vagyis – Latour elemzését követve – azt mondhatjuk, hogy ezen konstrukcionista megközelítésekben a konstrukció egyszerre vált konstitutív mozzanattá és a kritika helyévé is, de éppen ezért az „érvényes” eredményekre nem volt vonatkoztatható, hiszen az objektívitás definíció szerint nem alapulhat a konstrukción. Ugyanakkor a kritikát

ez túlon túl mechanikussá és magától értetődővé tette[12], s nem volt szükség a tudományos gyakorlatok közelebbi vizsgálatára.

Ezen szociológia szerint tehát amikor egy tudomány esetében kimutatjuk a társadalmi oksággal való összefüggést, az egyúttal azt is jelenti, hogy episztemológiai hiányosságokra mutatunk rá. Vagyis mindazt, ami hagyományosan jellemezte a természettudományok szociológiáját (de ma már nem igazán jellemzi), magáévá tette az emberrel foglalkozó (különösen pszichológiai) tudományok kritikai szociológiája, pontosabban nem követte a természettudományok antropológiájának belátásait. Ez a kritikai szociológia ugyanis úgy jár el, mintha figyelmen kívül hagyhatná a tudományszociológia Bloor-féle „erős programját”[13], s leginkább annak szimmetria-tételét, amely nem csak a tudományos tévedésekre, hanem a tudományos eredményekre is alkalmazandónak tartja a szociológiai elemzést. Ahogy eltekint attól is, hogy akár csak megfontolja a tudományantropológia, a „science studies” módszereit, amelyek a tudományt és eredményeit keletkezésükben vizsgálják, s például nem tesznek *a priori* különbséget a „természeti” és a „társadalmi” komponensek között, s nem gondolják úgy, hogy a „társadalmi” okság valamely olyan mozzanat volna, amely csökkenti a szóban forgó besorolás tudományosságát, míg a „természeti” felfedése jelentené a jelenség valódi megértését, s fel nem fedése vagy felfedésének lehetetlensége pedig a kritika helyét.[14] A pszichológiai tudományok szociológiai megközelítésében ugyanis – mint azt a konkrét példából látni fogjuk – a „természeti” komponens metafizikus előfeltevésként él tovább, hiszen ez a típusú elemzés lemond arról (mint valami szociológián kívülről), hogy vele érdemben foglalkozzék. Ez az eljárás viszont kétségessé teszi elemzésének értékét és megkérdőjelezhetővé kritikáját.

Vagyis ebben a megközelítésben a pszichológiai tudományokkal szemben megfogalmazott kritikát támogatják azok az eljárások, amelyek kétségesnek tekintett manipulációkat, hiányosnak vélt kapcsolódásokat, hatalmi érdekek által befolyásolt besorolásokat tárnak föl, tehát azokat a gyakorlatokat, amelyek mögött társadalmi okságot vélnek felfedezni. A pszichológiai tudományok elemzésében ez a típusú szociológiai megközelítés azért lehet vonzó – tehetjük hozzá –, mert *általán könnyebbé válik egy normatív pozíció elfoglalása, legtöbbször egy realista igazságkritérium elfogadása révén*, azaz annak elfogadása révén, hogy van egy eleve létező és meghatározott módon strukturált valóság, amelyet a tudománynak – amennyiben megfelelően működik, s nem térítik el a társadalmi hatások – csak napvilágra kell hoznia. E szociológiai megközelítés szerint ugyanis mindazok a hatások, amelyek a társadalmi kontextusból erednek, a tudományt tévedésre készítetik, és megfordítva, az „érvényes eredmények” nem szorulnak kauzális magyarázatra. S valóban, a pszi-tudományok elemzését illetően, amint elhagyjuk a „tévedés szociológiájának” terepét, egyfajta relativizmusba eshetünk, amelynek következtében kétségessé válhat ezen tudományok kritikai értékelése például társadalmi hatásukat illetően. Ezért a konstrukcionizmus Latour által megfogalmazott tudományantropológiai bírálata, miközben jó érveket hoz fel amellet, hogy miért kérdőjelezhető meg a szociológiai-konstrukcionista kritika, jobbra homályban hagyja, hogy akkor hogyan lehetséges mégis a kritika, sőt néha egyenesen lemond róla.[15] Csakhogy akik a kritikáról a tudományantropológia révén lemondanak, azért tehetik meg ezt könnyen, mert elsősorban a természettudományokkal foglalkoznak, nem pedig emberi kategóriákat alkotó tudományokkal. A természettudományok elemzésénél ezen esetleges relativizmus – legalábbis a saját szempontjukból – nem jelenthetett problémát, azoknál a

tudományoknál azonban, amelyeknek az entitásai emberi kategóriák, ez nagyon is problematikus. A pszichológiai tudományok esetén nem érdemes lemondani a kritikáról, hiszen ezek meghatározzák az individuumok szubjektívációjának módjait illetve kategorizáltak társadalmi sorsát. Vagyis, hogy elszakadhassunk az inkohereus kritika avagy kritikátlan tudományos elemzés alternatívájától, egyszerre kell rákérdeznünk arra, hogy mi a pszi-tudományok és mi az őket bíráló kritikai szociológia/társadalmi konstrukcionizmus státusza.

Címkézési elméletek és szelektív relativizmus

Mielőtt rátérnénk az „enyhe értelmi fogyatékoságot” érintő konkrét vitára, érdemes egy kitérőt tenni azzal kapcsolatban, hogy hogyan alakult a társadalmi problémákkal foglalkozó konstrukcionista megközelítések viszonya az általuk vizsgált jelenségekhez. Ez a viszony arról is számot ad, hogy mit tekintettek a kritika helyének: azt az esetlegesen kimutatható objektív állapotot, ami a (részben vagy egészben) konstruálnak tekintett címke/diagnózis mögött van, vagy pedig azt a társadalmi folyamatot, amelyről kikutatható, hogy kizárólag a saját logikáját követve hozza létre a diagnózist, anélkül, hogy az alapjául szolgálna bármiféle valós jelenség. A címkézési elméletek dilemmái valójában teljesen analógok azokkal a dilemmákkal, amelyek az „enyhe értelmi fogyatékoság” magyarországi szociológiai kritikáiban is felmerülnek.

A társadalmi problémákkal és a devianciával foglalkozó szociológiai irodalomban már az ötvenes, de leginkább a hatvanas évektől megjelent a társadalmi konstruktivista megközelítés – Edwin Lemert[16], John Kitsuse[17], Howard Becker[18] és mások műveiben. Az objektivista és funkcionalista megközelítésekkel szemben, amelyek az objektívnek tekintett „társadalmi patológiákra” koncentráltak, a konstrukcionisták – például a címkézési elmélet hívei – az esetlegesen valós devianciát zárójelbe tették, vagy kevésbé hangsúlyos módon foglalkoztak vele, mivel leginkább a társadalmi kontroll intézményei érdekelték őket. Nem a megjelölés előtti társadalmi viselkedésekkel, hanem azokkal az intézményekkel illetve egyénekké foglalkoztak, akik e viselkedéseket problémaként észlelték és ekképp is határozták meg. Eszerint adott viselkedésre adott *reakciók* hozzák létre a devianciát, amikor is a reakciót kiváltó viselkedések zárójelbe kerülnek. Vagyis ezen szerzők többsége nem akart kijelentéseket tenni a deviancia objektív valóságát illetően, mivel szerintük a társadalmi kontroll intézményei bizonyos normák alapján hozzák létre a megnevezést, címkét, illetve ezen keresztül a megnevezett népeiséget – ezzel a megjelöléssel kell azután megbirkóznia a megjelölt csoportnak (ezt jelöli például Howard Beckernél illetve Erving Goffmannál[19] a *moral career* fogalma). Ez pedig végső soron azt jelenti, hogy a deviáns címke nem igazolt vagy igazolható, de nem is igazolandó, ami a tulajdonítás illeszkedését illeti a megnevezett viselkedéshez. Ezért a címkét „tulajdonítottnak” (*putative*) nevezik, vagyis nem lényeges, hogy van-e valami alapja.

Azonban nem lehetett zökkenőmentes a létező patológiákról való beszéd felfüggesztése, hiszen ez olyan önkorlátozással járt, amelyet a szociológia mint valóságtudomány nem képviselhetett koherens módon: miért kellene tiltani a „valós devianciáról” való beszédet? Hiszen egy ilyen álláspont valamifajta idealizmushoz, a jelenségek elvalótlanításához vezet, s nem is bír megfelelő elméleti tisztasággal.[20] Ha ráadásul „tulajdonított” definícióról

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

beszélnek, visszacsempésződik valamifajta sejtelem, hogy mihez képest is tulajdonított az adott tulajdonság, illetve, mintha a szociológus tudná, hogyan is néz ki ez a valóság. Holott Kitsuse és Spector pontosan azért bírálta Lemertet, a címkézési elmélet egy korai képviselőjét, mert a valós devianciát, amit empirikusan mérhetőnek gondolt, mégis csak kontroll változóként használta, miközben szerintük erről a szociológus elvben nem tehetne kijelentéseket: a szociológus kérdése ugyanis nem az, hogy a viselkedéseket hogyan generálja a társadalmi struktúra, hanem, hogy ezeket hogyan és miért észlelik társadalmi problémaként.[21] Azaz a deviancia definíciója mindig értékítéletet tartalmaz, s ezért nincsen önmagában vizsgálható, „objektív” oldala: a viselkedések önmagukban, még minden értékítélet előtt, nem tekinthetők problémaként. Ezzel szemben Lemert szerint bizonyos viselkedések, mint normától eltérőek, önmagukban is lehetnek deviánsak, s ezeket a normalitás statisztikai standardjaihoz, illetve a társadalmi rendszerek alapvető jegyeinek tekintett normatív standardokhoz képest lehet meghatározni: ez az „elsődleges deviancia”. A szociológus ezen normákat veheti alapul, hogy a viselkedéseket meghatározhassa és osztályozhassa. A társadalmi reakció pedig ezen viselkedésekre adott reakció, amely a „másodlagos devianciát” hozza létre.

Azonban, ha a szociológus „valós devianciáról” beszél, felmerül az a probléma, hogy pusztán csak az eleve létező társadalmi normákat fogadja el és érvényesíti, sőt, hogy részt is vesz a problémák definiálásának folyamatában, ugyanúgy, mint bármelyik másik társadalmi cselekvő. Így azután egyrészt visszatalál a „társadalmi patológiákkal” operáló megközelítésmóddhoz, amelytől pedig megszabadulni szeretett volna, másrészt maga is érdekeltté válik e patológiák meghatározásában.[22]

Ezért a deviancia konstrukcionista szociológiai végül egyfajta harmadik, „kompromisszumos” álláspont felé tájékozódtak, amely nem akarja a devianciát a „tulajdonítással” azonosítani, de nem is akar annak definiálásában részt venni. Ezért elfogadták, hogy általános értelemben van olyan, hogy deviancia, de csak hallgatólagosan utaltak rá, mint kontroll változóra, valójában nem vizsgálták. Az elemzéseiket a konkrét esetben pedig csak addig végezték, ameddig az adott címkével kapcsolatban azt a benyomást kelthették, hogy az nem igazolt. Azaz végül is különbséget tettek igazolt és nem igazolt definíciók között, de minden esetben a nem igazolt definíciót, azaz a deviancia konstruált mivoltát hangsúlyozták. *Ez kettős haszonnal járt: egyrészt nem kellett tagadni az objektív deviancia létét valamiféle általános értelemben (ami túlságosan elvalótlanítaná a tárgyat), másrészt kritikát lehetett gyakorolni a társadalmi kontroll intézményei felett: jogosulatlanul konstruálják a devianciát.* Ugyanis, ha csak a tulajdonítást írják le, akkor maga a jelenség elveszti valós kontúrjait, és ráadásul a kritika is elvész, így viszont a jelenség és a kritika is megőrződhet, igaz, csak egy nagyon is kétértelmű és inkohérens eljárás révén.

A címkézési elmélet képviselőinek végül is szükségük volt valami olyasmire, amire a kritika alapozódhat, annak érdekében, hogy megkérdőjelezhessék azt a definíciót, amelyet a deviánsnak nevezett viselkedéseknek általában adnak, azaz a deviáns címkét. E kritikai pozíció kialakítására többféle stratégia is adódott. Olyan kínálkozó témák elemzése, mint elmebetegség, fiatalkori bűnözés, stb., amelyek esetén a definíciók eleve igen homályosak. Például Scheff szerint a pszichiátriában a páciens társadalmi jellegzetességei határozzák meg a társadalmi reakció hevességét, függetlenül pszichológiai állapotától.[23] Goffmannál pedig az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

intézmény jellegzetességeinek betudható viselkedés és a vélelmezett pszichiátriai betegség jellegzetességei nem elkülöníthetők egymástól. A valós állapottal kapcsolatban, vagyis hogy mi szolgálhat a deviáns címke alapjául, nem vizsgáldotak, mégis, hallgatólagosan támaszkodtak rá (bár Goffman esetében ez korántsem egyértelmű[24]). S létezik az a retorikai stratégia is, amelynek révén azt sejtetik, hogy a címkének (mint „vélelmezett tulajdonságnak”) nincsen valóságos alapja, nem igazolható. Ha ugyanis a megnevezést tulajdonítottak, vélelmezettnek gondoljuk, az eleve azt implikálja, nem igaz, a valóságban nincsen alapja. A probléma viszont pont ekkor áll elő: mi az a valóság, amelyre lehet hivatkozni, ha már egyszer zárójelbe lett téve, illetve nem lett szociológiai módon elemezve?

Visszacsempészik tehát a deviáns viselkedés valóságát, de még annak felcímkézése megnevezése, értékelése előtt, mint azt a „nyers valóságot”, amely elkülöníthető volna megnevezésétől. Woolgar és Pawluch ezt nevezik „*ontological gerrymandering*”-nek[25], azaz olyan ontológiai manipulációnak, amely a kritika érdekében a definíciók státuszát elbizonytalanítja, azáltal, hogy hallgatólagosan egy igazabb valóságra hivatkozik, amelyet valójában nem is vizsgál. *Azaz a szociológus megnevezései nem esnek a címkézés fogalma alá, hanem úgy tesznek, mintha azt állapítanák meg, hogy mi az, ami van, jóllehet hogy mi van, azt a szociológus nem vizsgálhatta, hiszen az objektívnek tekintett valóság vizsgálatát eleve kizárta.*

A kritika igénye és a hozzátartozó eljárás tehát ellentmondásba került az eredeti szándékkal, vagyis azzal, hogy magával a címkézett viselkedéssel ne foglalkozzanak, illetve, hogy mindenféle címkét konstruálnak tekintsenek. *Ha ugyanis a definíciók pusztán tulajdonítások, ugyanakkor igazolhatatlanok is, akkor egy ellentmondásos elméleti megfogalmazással állunk szemben, mert valamiféle eleve létező, a címke előtti valóságra kell hivatkozni, amelynek ontológiai státuszát adottnak veszik.*

Hogyan jár el a konstrukcionista magyarázat Woolgar és Pawluch szerint? A kutatók olyan társadalmi jelenségeket illetve viselkedéseket elemeznek, mint például a gyerekverés, a homoszexualitás, a marijuána fogyasztás stb., amelyeket állandónak tételeznek, majd azokat a változó társadalmi reakciókat taglalják, amelyeket ezen viselkedésekre adnak az intézmények. Mivel magukat az állapotokat, körülményeket, viselkedéseket hallgatólagosan konstansnak veszik, ezért az állapotok definíciójának változásai nem fakadhatnak belőlük. Azaz létezik egy adott állapotot illető realista előfeltevés, míg ezzel szemben a meghatározásokban beálló változás kizárólag a definiáló szakemberek művének, illetve az ő helyzetükben beállt társadalmi- történelmi változások függvényének tetszik.

Pl. Stephen Pfohl szerint[26] a gyermekek bántalmazása történeti állandó, csak nem mindig, minden társadalmi kontextusban szúr szemet. Bizonyos társadalmi érdekek miatt válik témává, ilyen módon „feltalálják”. Létezik tehát egy objektív állapot: a gyermekek megverése korszakokat átívelően, de a „gyermekek elleni erőszak”, a szubjektív, értékelő megnevezés csak a huszadik század közepétől létezik. Kitalálták a bántalmazott gyermek szindrómáját, azaz orvosi meghatározást nyert. Pfohl-nak tehát az a kérdése, miért nem alkalmazták korábban a megnevezést. Csakhogy amit objektív állapotnak tart, az nem az, hiszen valaminek a segítségével azt is fel kellett fedezni, illetve a szerző definiálta ekképp. A konstrukcionista érvek tehát nem képesek betölteni a relativista programot: minduntalan visszaesnek a realizmusba. Ráadásul a „valóságot”, mint e realizmus alapját, maga a szociológus határozza

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

meg, azaz konstruálja (anélkül, hogy vizsgálná), tehát az végső soron mégsem esik a társadalmi konstrukció fogalma alá. Mint majd kiderül, ugyanezt figyelhetjük meg az „értelmi fogyatékoság” címkéjével kapcsolatban is, csak ott esetenként az igaznak tekintett definíció megalkotását egy ideálisnak tekintett tudomány körébe utalják.

De vajon lehetséges-e a jelenségek olyan leírása, amely független ontológiai státuszuktól? – kérdezi Woolgar és Pawluch. Avagy minden leírásnak kell objektív elemet tartalmaznia? S ha nincs objektív elem, vajon lehetséges-e a kritika? A kérdés tehát, immár Woolgarék cikkétől függetlenül is, az, hogy hogyan lehetne a kritikát explicit norma nélkül végrehajtani, úgy, hogy ne kelljen hozzá elfoglalni egy esetlegesnek tűnő episztemológiai álláspontot?

Vita az „enyhe értelmi fogyatékoságról” [27]

A továbbiakban a szociológia és a gyógypedagógia az enyhe értelmi fogyatékoságról szóló vitáját elemezve fogom e kérdéseket vizsgálni. Ekkor a „valós avagy konstruált” ellentétpárja úgy módosul, hogy „természettől fogva adott – társadalmilag konstruált” ellentétpárjává válik, amikor is feltételezik, az értelmi fogyatékoság állandó, csak mindig máshogy határozták meg, de mindig rosszul, mégpedig a társadalmi hatások miatt...

A kritikai szociológia kérdése, hogy hogyan születnek a besorolások, hiszen az mindenki számára evidensnek tűnik, hogy nem véletlenszerűen sorolódnak be az individuumok az „enyhe értelmi fogyatékos” kategóriába, de az is, hogy társadalmilag jellemezhetőek azok a gyerekek, akik fogyatékos címkét kapnak. Vagyis a szociológusok abban egyetértenek, hogy az egyén szintje feletti ismérvek határozzák meg a besorolást. Abban viszont eltérnek, hogy mit gondolnak az enyhe értelmi fogyatékoságról, mint kategóriáról. Két karakteres stratégia látszik kirajzolódni a magyar kritikai szociológiában a gyógypedagógiával szemben. Mindkettő azt gondolja, az értelmi fogyatékoság konstrukció, ugyanakkor mindkettőt jellemzi az ontológiai manipuláció (*ontological gerrymandering*) is, valamint az, hogy a gyógypedagógiát episztemológiailag akarják bírálni. Az első megközelítés úgy véli, hogy az enyhe értelmi fogyatékoságnak organikus eredetű tünetcsoportot kellene jelölnie, azonban, ehhez képest, a kategóriákba sorolt gyerekek jellemzően alacsony társadalmi származásúak. Vagyis a besorolás nem „objektív”, mert befolyásolja az iskola mint intézmény illetve a besorolás szakértői: társadalmi és nem természeti okból sorolhatnak be a kategóriába, azaz a fogyatékoság konstrukció. Kritikai mozzanatként áll elő tehát a társadalmi és a természeti okok megkülönböztetésének követelése, és ezzel együtt a gyógypedagógiát is pellengérré állítják, hiszen ezeket az aspektusokat összezavarja. A gyógypedagógia által születik meg ugyanis a fogyatékoság konstrukciója, azaz az „álfogyatékoság” problémája. Az „álfogyatékoság” problémáját szem előtt tartó megközelítés tulajdonképpen nem is az (organikusan értett) fogyatékoság létét vonja kétségbe, hanem a jelenlegi gyógypedagógia által adott nem megfelelő definícióját, amely megakadályozza, hogy valódi mivoltában megismerhetővé váljon. [28] (Mint láthattuk, a címkézési elméletek ugyancsak nem vonták kétségbe, hogy általános értelemben létezhetnek devianciák, sőt, ezekre hivatkozhattak is annak érdekében, hogy az általuk vizsgált deviancia-konstrukciót kritikával illethessék.) A „valódi”, organikus eredetű fogyatékoságokat csak egy – e szociológia intenciói szerint – átalakított gyógypedagógia elemezhetné joggal, amely megszabadul a káros társadalmi hatásoktól. Ám azt, hogy ez a reménybeli gyógypedagógia vajon miként állítja elő a fogyatékos

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

kategóriáját, ez a megközelítés nem elemzi. Nem beszélve arról, hogy e majdani gyógypedagógiának ehhez a valósághoz vajon hogyan lesz hozzájárása? *Paradox módon a kritikai mozzanat, azaz a realista pozíció egy olyan valóság körébe lesz utalva, amely egy „valódi” és nem megkérdőjelezhető természettudomány által meghatározott.* Ez a természettudomány persze még nem létezik, mert áldozatul esett a társadalmi érdekeknek s a hatalmi viszonyoknak. (A címkézési elméletek szintén lemondtak az általuk hivatkozott valóság empirikus vizsgálatáról.) Ezért ezen szociológia, a természettudomány bírálatát adva, burkoltan mégis csak a természettudományos kritériumok érvényesítését célozza: ha a természettudomány megfelelően működne, akkor az „eleve létező értelmi fogyatékoság” felfedhetővé válna, s minden tudománytalan címkézés helyére állhatna.

Egy másik típusú kritikai megközelítés^[29] az organikus eredet lehetőségét is tagadja, mégsem tételezi a társadalmi és természeti okok szétválaszthatatlanságát. *Hiszen az, hogy nem beszélhetünk természeti okról az értelmi fogyatékoság esetében, nem jelent mást, mint hogy a természeti ok helye üresen marad, de továbbra is normaként szolgál.*^[30] E megközelítés szerint az „enyhe értelmi fogyatékos” kategória tudománytalan, még hozzá azért, mert természettudományos módon nem definiálható, s fogalma pusztán társadalmi konstrukció, hiszen csupán a hátrányos társadalmi helyzet lefordítása a gyógypedagógia patológizáló nyelvezetére. Ezek szerint ha azokat, akik ebbe a kategóriába vannak besorolva, alaposan megvizsgálánk, azt látnánk, hogy a kategóriát teljes egészében kimeríti a szociológiai tartalom. Vagyis, fogyatékosok nem léteznek, pusztán olyan egyének vannak, akiket társadalmi hovatartozásuk, hátrányaik következtében az iskola és a benne működő tudományok az osztályozásaikon keresztül fogyatékosként hoznak létre. Avagy, e magyarázat a eseteként az is mondható, hogy a kategorizált populációnak nincs olyan jellegzetessége, amely indokolhatná a fogyatékosként való besorolást, mivel e jegyek nem lényegiek. Az osztályozás ezek szerint fiktív, azaz teljes egészében illegitim; s arra gyanakodhatunk, hogy háttérben a kategorizálók társadalmi jellegzetességei, erőviszonyai, érdekei állnak – például az, hogy a „nehezen kezelhető” gyerekeket eltávolítsák a normál osztályokból.

A kritikai megközelítés híveinek magyarázata kétféleképpen értelmezhető. Egyfelől elgondolásuk érthető úgy, hogy az értelmi fogyatékoság csupán társadalmi konstrukció. De vajon akkor az állításuk azt is tartalmazza-e, hogy a fogyatékoság kizárólag *társadalmi* (tehát nem természeti) értelemben létezik, vagyis, hogy tisztán felismerhető társadalmi jegyekhez kapcsolódik (pl. szegénység, „alulszocializáltság”, stb.)? Avagy elképzelésük szerint ez a kategória egyáltalán nem is létezik, minthogy *kizárólag* társadalmi létezéssel bír, vagyis fiktív és mesterséges, s mint ilyen, a kategorizációs intézmények találmánya? Előfeltevéseit – és azok következményeit – illetően, a társadalmi magyarázat gyakran tartja fenn ezt a többértelműséget, azaz az ontológiai manipulációhoz folyamodik, feltehetőleg abból a célból, hogy kritikaivá válhasson. E megközelítésekben a kritika helye ugyanis a társadalmi okok és a természeti okok közötti megkülönböztetés, amelyeket a gyógypedagógia illegitim módon összekever – s pontosan ezen összekeverést kell kritizálni.

Látható, e kritikák szerint a gyógypedagógia „tudománytalan”, mivel nem felfedezi, hanem konstruálja tárgyait, míg e konstrukciókat valós entitásokként, esetleg természeti fajtákként kezeli. Ezek az elemzések minden esetben a gyógypedagógia episztemológiailag kétséges mivoltát akarják bemutatni és leleplezni, illetve azt, ahogyan az általa létrehozott és adottnak

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

vett kategóriák a társadalom bizonyos privilegizált csoportjai számára politikailag felhasználhatóvá válnak. A gyógypedagógia és a pszichiátia-pszichológia, és különösen társadalmi hatásaik értékelése a kritikai szociológiában és a társadalmi konstrukcionista megközelítésekben ugyanis attól függ, hogy miként értékelik tárgyaik mibenlétét, ezért ez mindig – ontológiai manipulációra alapozódó – episztemológiai kritikaként értelmeződik.

A természeti és társadalmi folyamatok – ezen episztemológiai kritika értelmében – megkülönböztethetőek maradnak, hiába vannak egyszerre jelen, és szövik át- meg át egymást. Ennek megfelelően szigorú különbséget lehetne tenni a pszi-tudományok entitásait felépítő kétfajta komponens – egy természettudományos és egy társadalmtudományos komponens – között. Az előbbi valami állandó és eleve létező tulajdonságra utalna, az utóbbi pedig valamifajta kiküszöbölhető esetlegességre, zavaró tényezőre, társadalmi érdekre, ideologikus konstrukcióra vonatkozna. E komponensek csak a hibás diagnosztikában fonódnak össze, s ezért az objektivitás érdekében különválasztandók. E különválasztást követően pedig végtelen vita nyitható arról, hogy vajon az „értelmi fogyatékoság” mögött mindig van-e organikus ok, vagy pedig társadalmilag, a neveltetés során is kialakulhat az „igazi fogyatékoság”. Avagy aki szociálisan hátrányos helyzetű, legfeljebb csak álfogyatékos lehet.

Ugyanakkor ezekben a szociológiai bírálatokban a „társadalmi” komponens szert tehet egyfelől a torzítás, másfelől a fikció státuszára is, de az egyetlen igaz valósággá is válhat. Az elemzett pszi-tudomány keretein belül a „társadalmi” a „fiktív” szinonimájává válik, míg a tudományon kívül a társadalom válik az igazi valósággá, amely mindent magába foglal, s így a tudományt is. A „társadalmi” komponens e mindig változó jellege jelenti az ontológiai manipulációt. Arról ugyanis nem esik szó, hogy a pszi-tudomány maga hogyan és milyen értelemben járul hozzá a valóság konstrukciójához. E bírálók azt gondolják, hogy a sokféle megnevezés alatt ugyanarról az elvben objektív módon meghatározható jelenségről van szó, illetve ennek sokfajta, történetileg változó percepciójáról és konstrukciójáról. Pedig ahelyett, hogy ezt az objektív módon meghatározhatónak elgondolt jelenséget – mint eredendőt – mindig máshogyan elfedő diskurzust problematizálnák, *inkább azt kellene kimutatniuk, hogy van tárgy és fogalma között kölcsönhatás, amikor is maga az alapul szolgálónak gondolt jelenség is alakul a definíció következtében. Azaz a társadalmi definíciók se nem fikciók, se nem felfedezések.*[31]

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

S itt szembe találjuk magunkat a Bruno Latour által azonosított paradoxonnal: a társadalmi konstrukcionista magyarázatokban a társadalom hol transzcendensként, hol immanensként jelenik meg^[32]. Ha a társadalom transzcendens, úgy mindenre magyarázatot adhat, még a „természetinek” tekintett jelenségekre is, de ezáltal maga a – hihetetlenül erős kauzális hatással felruházott – társadalom válik kvázi-természetté, a végső magyarázó tényezővé, vagyis a végső és egyetlen igaz valósággá. Ezzel szemben, ha a társadalom immanens, akkor a magyarázatokban csupán elhanyagolható tényező lesz, abban az értelemben, hogy a valóságra gyakorolt hatását „mesterségesnek” tekintik: minden, ami általa jön létre, kritizálандóvá válik, minthogy kitalált, konstruált, hamis, s így végső soron semmis. Vagyis az ontológiai manipuláció ezekben az elemzésekben két irányban is megvalósul: egyszer a természettudomány, másszor a társadalomtudomány lesz az igaz valóság meghatározásának letéteményese, a realizmusba való visszaesés helye, túl minden konstrukción...

Mindebből azonban az is következik, hogy az „álfogyatékoság szociológiájának” egyszerre kellene az osztályozást, a besorolást elemeznie, illetve számot adnia a besorolt populáció objektív tulajdonságairól, a pszi-tudományok és az intézmények osztályozásaitól függetleníthető módon. Tehát egyrészt konstatálnia kell, hogy az intézmények osztályozása nem pontos. Másrészt maga sem tudja, mennyire és milyen értelemben tekintse fiktívnek és konstruálnak az „értelmi fogyatékoságot” – nem beszélve arról, hogyha gyakorlati eredményt akar elérni, nem hagyhatja figyelmen kívül azokat az intézményes indokokat, amelyek a kategorizáció mellett szólnak. Harmadrészt pedig javaslatot kell tennie az ideális kategorizálásra, a már egymástól megtisztított természeti és társadalmi tényezők értelmében. Csakhogy ez az ambiciózus és bonyolult feladat nem vihető végbe, amíg e megközelítés az állítólagosan „természeti” és „társadalmi” komponenseket nem hajlandó szociológiai vizsgálat tárgyává tenni, illetve ameddig a „társadalmi komponens” adottnak veszi és reflektálatlanul hagyja, vagyis, amíg ki nem küszöböli a fent meghatározott ontológiai manipulációt.

Ráadásul e megközelítések nem vizsgálják magukat a kategóriákat és létrejöttüket, csupán azon külsőnek tekintett társadalmi feltételeket, amelyek miatt feltehetően „rosszul vannak meghatározva”, vagy „rosszul működnek”. Ebből következik az is, hogy bár az „álfogyatékoság szociológiája” elvi értelemben rossznak tartja a kategóriákat – mivel nem azokat és úgy sorolják be, ahogyan kellene –, gyakorlati értelemben sokszor mégis kísérletet tesz a megjavításukra. S mindaddig, amíg az „álfogyatékoság szociológiája” fenntartja organikus okok és nem-organikus okok – vagyis természet és társadalom – merev szembeállítását, s mégis hozzá akar szólni az „enyhe értelmi fogyatékoság” problematikájához, magát a „társadalmi komponensre” korlátozva, nem „győzhet” a gyógypedagógiával szemben. A kritikát helyettesítendő, ezért jelenik meg és nyer befolyást a „kompenzáció szociológiájának” nevezhető „mérnöki-javítató” megközelítés, amely a megkülönböztetés megtétele nélkül akar kompetensnek mutatkozni mind a diagnosztika, mind a terápia területén – de amely ezáltal lemond a gyógypedagógia kritikájáról is.

Túl a társadalmi konstrukcionizmuson

Fel kell tenni tehát a kérdést, hogyan juthatnánk a pszi-tudományok olyan értelmezéséhez, amely nem tagadja a kategorizált jelenségek létét, de nem is állítja az pszi-tudományok által

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

meghatározott – s így csupán némi „purifikációra” szoruló – valóságukat. Egy olyan megközelítéshez, amely nem a pszi-tudományokénál valóságosabb valóság létét kívánja bebizonyítani, hanem, amely a tudományok tárgyainak keletkezését vizsgálja. Ezen értelmezői irány segítségével nyilvánvalóvá válhatna, hogy sokkal fontosabb, hogy egy adott jelenség mivé válik a tudományok tevékenysége, illetve a kategóriák és a kategóriák által rendszerezni és reprezentálni hivatott „valóság” közötti kölcsönhatások által, mint, hogy mennyire „valós”, vagy mennyire nem az, egyfajta tudományos realizmus értelmében.

Mint arról már szó esett, a pszi-tudományok szociológiai kritikája paradox módon egyelőre a természettudományok szociológiáját már régóta nem jellemző episztemológiára alapozódik. A kritikai szociológusok és konstrukcionistaik ugyanis nem veszik komolyan általában magát a konstrukció műveletét. Ebből fakadóan elhanyagolják, hogy a pszi-tudományok által létrehozott létezőknek milyen tulajdonságaik vannak, s hogy a tudományok eljárásai milyen hatással vannak a kategorizált individuumokra. Megfontolásaikból pont az marad ki, amit a pszi-tudományok teremtenek, nevezetesen azon emberfajták és különös jellegzetességeik, amelyek nem csak elméleti entitásokként, de valós entitásokként is léteznek, hiszen a tudományok közreműködésével létrejönnek.

Ezért lenne elengedhetetlen egyfelől Latour és általában a „science studies”, másfelől Michel Foucault módszerei révén meghaladni a „természetes” és a „konstruált” ellentétét, nem csak a természettudomány, hanem a pszi-tudományok területén is. Ugyanis ezen ellentét fenntartása, különösen ha kritikai szándékkal párosul, mindig inkohereus elemzéshez, jogosulatlan metafizikai előfeltevésekhez és ontológiai manipulációhoz vezet. Latour és Foucault megközelítései viszont a tudományt és eredményeit keletkezésükben vizsgálják, nem tesznek *a priori* különbséget a „természeti” és a „társadalmi” komponensek között, s ekkor a kritika is áthelyeződik, ugyanis már nem a tudomány episztemológiai bírálatát célozza.

Foucault, aki rengeteget foglalkozott a pszichiátria elemzésével és kritikájával[33], nem az „igazi elmebetegség” természetét szerette volna kikutatni, amelyet a pszichiátria gyakorlata állítólag meghamisított. Szerinte ugyanis a tudomány természetéről szóló vizsgálódást nem lehet elkülöníteni azon entitás vizsgálatától, amelyet a tudományos osztályozás kezelésbe vesz. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a kategória létrehozásában egy egész tudományos apparátus játszik szerepet, amely aligha tekinthető pusztán a valakik által birtokolt „hatalom” közvetlen ágenseként. Vagyis – Foucault-t követve –, nem lehetséges kijelölni teljes egyértelműséggel azt, hogy a pszi-tudományok milyen közvetlen hatalmi érdekeket szolgálnának,[34] ezáltal az a koncepció is nehezen lesz tartható, amelyik a hatalmi viszonyokkal való összefonódást a tudományosság csorbulásaként értelmezik, és amelyet a társadalmi konstrukcionista kritikák jellegzetességeként azonosítottunk. Ehelyett a tudomány története, logikája, sajátos eljárásai az érdekesek, amelyek persze nem elválaszthatók a – nem konstansként feltételezett és nem a birtoklás és elnyomás fogalomkörében értelmezett – hatalmi viszonyoktól, hiszen ez utóbbiak a konstitutív előfeltételeiket is jelentik: ebben rejlik a hatalom és a tudás belső összefüggésének értelme. A kérdés ezért Foucault számára az, hogy az osztályozás következtében hogyan jön létre a fogyatékos, örült, bűnöző stb. populáció a maga valóságában, valamint, hogy milyen hatásokat fog elszorítani, mivé fog alakulni. Az episztemológiai indíttatású kritika ezzel nem foglalkozott, ugyanis csak a tudás rendjében megjelenő konstrukciókkal törődött, és ezeket mereven elkülönítette a szerinte hamisan

kategorizált „valóságos” objektumoktól (de amelyek vizsgálatáról maga lemondott). Ezzel szemben a pszichiátria nem csupán az „elmebetegség” fogalmát hozza létre, amelynek segítségével a társadalmi deviancia egy típusa felfoghatóvá válik, hanem az elmebetegség valóságát is, ugyanez áll gyógypedagógia és „értelmi fogyatékoság” viszonyára. Vagyis örültek vannak, akár csak fogyatékosok, s nem kell őket egyéb, „valóságosabbnak” tekintett entitásokra redukálnunk annak érdekében, hogy a velük foglalkozó tudományokat kritizálhassuk. Foucault elfogadja, hogy a pszichológiai-pszichiátriai tudományok tudományosak lehetnek, mivel nem a tudománytalanság leleplezése révén kíván kritikát gyakorolni, és nem rendelkezik normatív episztemológiával. Azaz a tudományos tárgy vagy konstruált, vagy nem létezik, de pont ebből fakadóan nem lehetséges elkülöníteni két mozzanatként a külsőt és a belsőt, a társadalmat és a tudományost. Ezt pedig egy újfajta kritikának figyelembe kell vennie, amely, ilyen módon, nem fogalmazódhat meg a pszi-tudományokról szóló metadiskurzusként, hanem csakis azt veheti alapul, hogy az elmebetegek vagy fogyatékosok mivé válnak a kategorizáció és az intézményes gyakorlatok által, illetve arra kell irányulnia, hogy milyen alternatív eljárás módok révén lehetnének mássá.

Jegyzetek

* A tanulmány az OTKA-K 109108 sz. pályázat támogatásával készült.

- [1] Ezt a változást dokumentálja és értelmezi elsőként Michel Foucault a 70-es években írott munkáiban, s leginkább a Collège de France-ban tartott előadásaiban, ld: *A rendellenesek: Előadások a Collège de France-ban (1974–1975)*, Budapest, L'Harmattan, 2014, Berkovits Balázs ford.
- [2] A pszi-tudományok e szerepéről részletesen lásd: Nikolas Rose: *Governing the Soul*, London, New York, Free Association Books, 1999 [1989], illetve Jacques Donzelot: *La police des familles*, Párizs, Seuil, 1979.
- [3] A mai hivatalos elnevezések részben módosultak: „enyhén értelmi fogyatékos személyről”, illetve „enyhe fokú értelmi fogyatékoságról” beszélnek, hangsúlyozva a jelzős szerkezetet.
- [4] Dorothy Pawluch – Steve Woolgar: „Ontological Gerrymandering: The Anatomy of Social Problems Explanations”, *Social Problems*, 32 (3), 1985.
- [5] Goffman: *Asylums*, Garden City, N. Y., Doubleday Anchor, 1961.
- [6] Thomas Scheff: *Being Mentally Ill: A Sociological Theory*, Chicago, Aldine, 1966.
- [7] A „disability studies” elemzései csak távolról kapcsolódnak ide, ugyanis annak fókuszja és egyúttal paradigmája a testi fogyatékoság, s az ebből fakadó megkülönböztetés „impairment” (mint eleve meglévő fogyatékoság) és „disability” (mint a társadalmi intézményekből, épített környezetből stb. eredő akadályozottság) között. Ezért egyrészt a testi fogyatékoság analógiájára gondolja el a nem testi fogyatékoságokat is, másrészt, és az előbbiből következően, általában nem az a kérdése, hogy valakit jogtalanul soroltak-e be a fogyatékos kategóriába, hanem, hogy adott fogyatékosághoz milyen stigma, megkülönböztetés, társadalmi sors társul. Jóllehet, létezik az „impairment” és a „disability” megkülönböztetésének kritikája, amely szerint az eleve létezőnek gondolt fogyatékoságot is a tudás/hatalom intézményes viszonyai hozzák létre, amelyet azután a szubjektum magáévá is tesz, belefoglal saját testképébe. Azaz a fogyatékoság nem eleve létező, de valóban létrejön, materializálódik, s egyúttal naturalizálódik is. Lásd például: Shelley Tremain, S. : “On the Subject of Impairment.” In M. Corker and T. Shakespeare (szerk.): *Disability/Postmodernity: Embodying Disability Theory*

- [8] Luc Boltanski – Laurent Thévenot: *De la Justification*, Párizs, Gallimard, 1991.
- [9] Luc Boltanski: *L'amour et la justice comme compétences*, Párizs, Métailié, 1990, 37–38. old.
- [10] *Uott.*, 39. old.
- [11] Bruno Latour: „The fortunate wreck of sociology of science”, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford University Press, 2005, 93–99. old. Pierre Bourdieu még életében kiadott utolsó könyve az egyik utolsó változata ama régimódinak tekinthető szociológiai megközelítésnek, amely még tisztelettel viszonyul a természettudomány racionalitásához, s ezért eredményeit nem kívánja szociologizálni: *A tudomány tudománya és a reflexivitás*, Gondolat, 2005., Bourdieu könyvéről lásd még: Berkovits Balázs: „Bourdieu és a 'tudományos igazságok szociológiája'”, *Replika*, 2009/67.
- [12] Vö. például: Ian Hacking: *The Social Construction of What?*, Cambridge University Press, 1999.
- [13] David Bloor: *Knowledge and Social Imagery*, Routledge and Kegan Paul, 1976.
- [14] Vö. például: Bruno Latour: *Sohasem voltunk modernek*, Osiris – Gond, 1999.
- [15] Például újabban: Bruno Latour: *Enquête sur les modes d'existence. Une anthropologie des Modernes*, Párizs, La Découverte, 2012., 163. old.
- [16] Edwin Lemert: *Social Pathology*, New York, McGraw-Hill, 1951.
- [17] John I. Kitsuse: „Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method”, *Social Problems* 9. (tél) 1962.
- [18] Howard Becker: *Outsiders*, New York, Free press, 1963.
- [19] Erving Goffman: „The moral career of the mental patient”, *Asylums, i. m.*.
- [20] Prudence Rains: „Imputations of Deviance: a Retrospective Essay on the Labeling Perspective”, *Social Problems*, Vol. 23. No. 1. 1975 (okt.), 8. old. Ez az elméleti feszültség az etnometodológia esetében nem jön szóba, mivel az együtt tudta kezelni a devianciát és a társadalmi kontrollt mint egyetlen és egyszerre létrehozott valóságot.
- [21] John I. Kitsuse – Malcolm Spector: „Social problems and Deviance: Some Parallel Issues”, *Social Problems*, Vol. 22. No. 5., 1975 (jún.), 586. old.
- [22] John I. Kitsuse – Malcolm Spector, *i. m.*, 585. old.
- [23] Thomas Scheff: „The labelling theory of mental illness” *American Sociological Review* 39. (Jún.), 1974.
- [24] Lásd Berkovits Balázs: „Foucault és Goffman – a humán tudományok működése”, *Pro Philosophia Füzetek*, No. 36, 2004. <http://www.c3.hu/~prophil/profi034/berkovits.html>
- [25] Pawluch – Woolgar: „Ontological Gerrymandering: The Anatomy of Social Problems Explanations”, *Social Problems*, 32 (3), 1985.
- [26] Stephen Pfohl: „The 'discovery' of child abuse” *Social Problems* 24., 1977.
- [27] A kritikai megközelítések és a gyógypedagógia vitájáról részletesen lásd: Berkovits Balázs – Oblath Márton: „Ki nevel a végén? Rendszerváltás és az 'értelmi fogyatékoság' diskurzusai”, *AnBlok*k, 2008/1–2., illetve: Berkovits Balázs – Oblath Márton: „A gyógypedagógiától a szociológiáig és tovább. A 'fogyatékoság' és a 'szociális hátrány' kapcsolatának diskurzusai és politikája”, Erőss Gábor – Kende Anna (szerk.): *Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban*, L'Harmattan, 2008.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

- [28] Lásd például Csanádi Gábor – Ladányi János: *Szelekció az általános iskolában*, Budapest, Gondolat, 1983.
- [29] Lásd például: Neményi Mária – Kende Anna: „A fogyatékosághoz vezető út”. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége*, Budapest, Új Mandátum, 2005.
- [30] Latour szerint úgy tűnik, „mintha maguk a kritikusok is hitelt adnának a meztelen igazság követelésének”. *Enquête sur les modes d’existence*, i. m., 161. old.
- [31] Ennek legszemléletesebb bemutatását Ian Hacking végzi el, aki pont eme jelenség bemutatására vezet be a „looping effect” fogalmát. Legszemléletesebb példája a „gyermek elleni erőszak” illetve a „pedofília”, lásd különösen: „Child abuse”, in: *The Social Construction of What?*, i. m.
- [32] Bruno Latour: *Sohasem voltunk modernek*, Osiris – Gond, 1999., 59–61. old.
- [33] Például *Felügyelet és büntetés*, Gondolat, 1990; *A rendellenesek*, i. m.; *Le pouvoir psychiatrique (Cours au Collège de France 1973–1974)*, EHESS-Seuil-Gallimard, 2002.
- [34] Foucault hatalom-koncepciójáról lásd leginkább: Foucault: *A tudás akarása*, Atlantisz, 1996.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Tanulmány

BORGOS ANNA

„A STÁTUSZOM EGY ÁTLAGEMBER FEJÉBEN NEM IS LÉTEZIK”

A TÁRSANYÁK HELYZETE MAGYARORSZÁGI SZIVÁRVÁNYCSALÁDOKBAN

Bevezető, korábbi kutatások

Az utóbbi években a nem kifejezetten támogató társadalmi és jogi környezet ellenére is^[1] egyre több azonos nemű (nagyreszt lesbikus) pár vállal közösen gyereket, illetve tervezi a gyerekvállalást Magyarországon. Az 1990-es évekre, amikortól az LMBT emberek és ügyek komolyabb nyilvánosságot és érdekvédelmet kaptak, felnőtt egy generáció, amelynek számára már valóságos (ha nem is komplikációmentes) perspektíva, hogy azonos nemű partnerével közösen neveljen gyermeket. A szivárványcsaládok számát (ahogy az LMBT embereket is) többek közt épp a rejtőzködés miatt nehéz megbecsülni. A Háttér Társaság és az MTA Szociológiai Intézetének 2010-es kutatása szerint a válaszadók 3%-a él klasszikus szivárványcsaládban (amelyben a párok közösen vállaltak és nevelnek gyermeket), és 54%-uk szeretne gyereket a jövőben. Azok közül, akiknek nem áll szándékukban a gyerekvállalás, 33% túl bonyolultnak ítéli a megvalósítást, 26% a gyerek hátrányos megkülönböztetésétől tart, 11%-ukat a kedvezőtlen jogszabályi környezet tartja vissza, és csak 7% indokolta úgy, hogy személyesen nem tartja fontosnak a gyerekvállalást (Dombos et al, 2011, 42–43.). Ami az azonos nemű párok gyerekvállalásával kapcsolatos társadalmi attitűdöket illeti, a European Values Study 2008-as felmérése szerint a magyar társadalom 64%-a elutasítja, és csak 17%-a támogatja ennek lehetőségét (Takács, Szalma, 2013, 19.).

Az elmúlt évtizedekben jelentős szakmai diskurzus zajlott-zajlik az azonos nemű szülőség sajátosságairól, hatásairól, elsősorban a „nyugati” világban. Kelet-Európában egy nagyszabású lengyel kutatás (Mizielińska et al., 2015), valamint néhány egyéni cseh (Polásková, 2007; Sokolová, 2009; Nedbálková, 2011; Fojtová, 2011), szlovén (Sobočan, 2011) és orosz (Zhabenko, 2014) tanulmány látott napvilágot a meleg és lesbikus (közösen tervezett vagy mozaikcsaládban^[2] történő) gyerekvállalás körülményeiről, jellegzetességeiről. Néhány magyar kutatás és emberi jogi munka is megjelent (Sándor, 2010ab; Béres-Deák, 2010, 2011ab, 2014, 2015; Borgos, 2011), valamint megalakult egy műhelyek szervezésével és információterjesztéssel foglalkozó alapítvány^[3] is. Egy nemrég megjelent, európai és amerikai tapasztalatokat feldolgozó tanulmánykötet a témában folyó friss kutatások eredményeit mutatja be (Takács, Kuhar, 2011).

A szélesebb nyilvánosságot kapott pszichológiai és szociológiai tanulmányok kutatási kérdései rendszerint a szülők és gyerekek pszichológiai „alkalmasságára” irányulnak, különféle

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

mutatók szerint összehasonlítva őket a hagyományos családokkal (és szinte kivétel nélkül a hasonlóságokat igazolva ; lásd pl. Tasker, 1999; Stacey, Biblarz, 2001; Patterson, 2005; Biblarz, Stacey, 2010; Gartner, Bos, 2010). Ez mindenekelőtt a kérdés társadalmi-politikai tétjével, érzékenységgel magyarázható: a kutatások egyik motívuma a szakmában és a társadalomban élő aggodalmak és sztereotípiák fölülvizsgálata; eredményeik jogszabályi és társadalmi változásokhoz járulhatnak hozzá, ezekhez szolgálhatnak hivatkozási alapként (erről lásd Borgos, 2011).

A szivárványcsaládok ugyanakkor ezen az összehasonlításon túl számos egyéb izgalmas kérdést is felvetnek. Ezek egyike a biológiai és nem-biológiai szülőség pszichológiai és társadalmi aspektusainak vizsgálata. Tanulmányom magyar kontextusban, nyitott interjúkérdések alapján vizsgálja a társanyák (azaz a nem-biológiai anyák) pszichológiai és társadalmi státuszát leszbikus párok által alapított családokban (tehát nem mozaikcsalád helyzetben).

Az ebben a témában napvilágot látott kutatások a társanyák fokozottabb sérülékenységre utalnak, ami aszimmetrikus jogi, társadalmi, pszichológiai és biológiai helyzetük összességéből adódik (lásd pl. Muzio, 1999; Gabb, 2005; Bos, 2004; Padavic, Butterfield, 2011). Ennél fogva a társanyáknak erősebb igényük lehet szülőségük igazolására (Bos, 2004); napi interakciókon keresztül kell megalkotniuk anyai szerepüket és társas-családi identitásukat (du Chesne, Bradley, 2007). Ebben hangsúlyos a rituálék, szimbólumok, nevek (Hayman et al., 2013), illetve a megerősítő elbeszélések („confirmation narratives”, Morrow, 2001) szerepe. Identitásuk alakulásában meghatározó a láthatóság/láthatatlanság, a (fel)ismerés (Hequembourg, Farrell, 1999), illetve a nyilvános és privát szféra komplikált viszonyának kérdése (Comeau, 1999). A bizonytalan társadalmi státuszból adódóan speciális pszichés stresszorokkal kell szembenézniük (Abelsohn et al, 2013).

A kutatások további eredményei szerint ugyanakkor (és itt újra a heteroszexuális párokkal való összehasonlítás jelenik meg) a biológiai és a társanya között egyenlőbb (és tudatosabb: Sullivan, 2004) a munkamegosztás a gyerekekkel kapcsolatos és az egyéb teendőkben egyaránt; a társanya aktívabb szerepet vállal a háztartásban és a gyerek körül, mint az apa az átlagos (vagy: általában a) heteroszexuális kapcsolatokban (lásd Sullivan, 1996; Tasker, Golombok, 1998; Bos, 2004). A kapcsolat érzelmi „hőfokában” viszont nem találtak különbséget a heteroszexuális kapcsolathoz képest (Tasker, Golombok, 1998). (Vö. Bos, 2004: ő nagyobb érzelmi bevonódásról számol be a társanyák, mint a heteroszexuális apák részéről.) Ha vannak is „nemesített” szerep-meghatározások a pár tagjai között, ezek sokkal kevésbé vezetnek egyenlőtlenséghez; az erősebb „maszkulin” vagy „feminin” identitás nem implikál hatalmi relációt (du Chesne, Bradley, 2007).

Az anyák nagyobb fokú elégedettséget mutattak a párkapcsolattal, mint a heteroszexuális párok – ugyanakkor gyakran feszültségek, versengés is megjelenik köztük a gyereknevelés körül. A társanyák többnyire kevésbé tartják fontosnak a hagyományos gyereknevelési célokat, és erősebben vágytak a gyerekekre, mint a heteró apák. (Bos, 2004.) Nem találtak jelentős eltérést a biológiai és a társanyák között a szülői kompetenciák, terhek és a szülőszerep igazolásának igénye tekintetében (Bos, 2004 – magának is ellentmondva). Míg a leszbikus társanyák és heteró apák között számos tényezőben mutatkozott eltérés, a leszbikus és a heteroszexuális biológiai anyák csak a gyereknevelésben tanúsított határhúzásban tértek

el (ebben a leszbikus anyák mutattak magasabb értéket) (Bos, 2004).

Szignifikáns egyetértés mutatkozott a felnőttek és gyerekek között a tekintetben, hogy a családhoz tartozónak tekintik-e a biológiai anyát, partnerét, ex-partnerét és a donort (Tasker, Granville, 2011). A gyerekek általában hasonló fokon kötődnek a két anyához és az anyák is hozzájuk, de eltérő kapcsolati megjelöléseket és szülői elnevezéseket használhatnak, önmagukra is – pl. szülőként, de nem anyaként utalnak a társanyákra. A gyerekek sokféle megnevezést alkalmaznak a társanyára (anya, mama, keresztnév, stb.) (du Chesne, Bradley, 2007). Mozaikcsalád esetében a gyerekek biztonságosabban kötődnek és jobb kapcsolatban vannak anyjuk új női partnerével, mint egy heteroszexuális kapcsolatban az új apával (Tasker, 1999).

Az egyéb jelentős kapcsolatokat tekintve, a vizsgálatok szerint gyakoribbak a negatív reakciók a származási család részéről (olykor mindkét oldalon) a gyerek megszületésének hírére. Ennek hátterében a heteroszexizmus internalizálása, a homofób reakcióktól való félelem és aggodalom, a biológiai, „származási” kapcsolatok felértékelése, illetve leszbikusság és anyaság összeegyeztetésének nehézsége állhat (du Chesne, Bradley, 2007; lásd még Béres-Deák, 2011b, 2015). Egy olyan háló válik tehát kérdéssé, amely a heteroszexuális családok esetében evidensen támogató. Ez pedig más kapcsolatok, közösségek, alternatív családi hálók („queer kinship”) keresését eredményezheti.

Módszer, kérdések

Vizsgálatom azt kívánta feltárni, hogyan gondolkodnak és küzdenek meg ezekkel a kérdésekkel a társanyák Magyarországon, s ezáltal jobban megérteni társadalmi és pszichológiai helyzetük összefüggéseit. Kérdéseim egyfelől a szülői motivációkra, a családi rendszeren belüli szerepekre és kapcsolati dinamikákra, az anyai szereppel való azonosulásra, a család önképére irányultak. Másfelől rákérdeztem a társanyák külvilág felé irányuló kapcsolataira, erre vonatkozó tapasztalataikra, láthatóságukra beleértve a tágabb családot, a társas környezetet, a gyermekhez és a családhoz kapcsolódó intézményeket és a médiát.

A fenti kérdések mentén összeállítottam egy nyitott kérdésekből álló kérdőívet (lásd alább). A társanyák egy anonim online felületen válaszolhattak a kérdésekre, amelyet levelezőlisták, közösségi oldalak, illetve egyéb hálóba módszerek segítségével igyekeztem minél több helyre eljuttatni. A célcsoportot olyan anyák alkották, akik közösen terveztek gyereket a párjukkal, azaz nem később léptek be a családba. (Az egyik mégis ilyen: a gyerek egyéves korában lett partner és társanya.) Eddig tíz válasz érkezett (illetve néhány további, ahol heteroszexuális kapcsolatból származó gyerek mellé lépett be később a társanya, de ezeket nem tudtam figyelembe venni, a nagyon eltérő alaphelyzet miatt). A kevés válasz a szivárványcsaládok láthatatlanságának és korlátozott elérhetőségének is tünete. Két kivétellel mindegyik pár együtt él, de a különvált párok kapcsolata is élő maradt a szakítás után. A társanyák átlagéletkora 36 év (27–42); a gyerekek átlagéletkora 3,3 év (3 hónapostól 6 évesig); a kapcsolat „átlagéletkora” 8,5 év (3–19).

A kérdéssor a következő volt:

- Mikor, miért, hogyan merült fel benned az anyaság igénye? Kifejezetten társanya-

szerepben gondolkodtál, vagy nem zártad/zárod ki, hogy te is szülsz? Hogyan indult a „projekt”?

- Milyen a partnereddel a munkamegosztás a gyerek körül, és általában a párkapcsolatban? A partner ugyanúgy anyának tekint-e téged is? Volt-e bármilyen konfliktus köztetek a gyerekvállalás és -nevelés kapcsán?
- Milyen a kapcsolatod jellege a gyerekekkel? Miket csináltok együtt, mihez keresi a te társaságodat? Van-e, amiben másképp viszonyul hozzád, mint a biológiai anyjához? Hogyan szólít benneteket?
- Van-e, és ha igen, milyen jellegű, intenzitású a kapcsolat a biológiai apával? Milyen szerepben van, mennyire vonódik be a családba, milyen tevékenységekben vesz részt, mennyire kötődik a gyermekhez (és viszont)?
- Milyen a kapcsolatokat a tágabb családdal (a sajátodéval és partnerével), családként tekintenek-e rátok, családtagnak tekint-e a partner családja, és miben nyilvánul ez meg?
- Mennyire nyilvánvaló, látható a gyerekhez való viszonyod a „külvilág” számára a különböző szférákban? Különbözik-e a biológiai anyjától? (Ismerősök, szomszédok, szülész-nőgyógyász, védőnő, gyámügy, gyerekorvos, bölcsőde/óvoda, munkahely, üzlet, jármű, játszótér, köztér, stb.) Milyen visszajelzéseket tapasztalsz?
- Mennyire látod reálistan megjelenítettnek, stabilnak, rendezettnek a státuszodat a médiaábrázolás vagy a jog szempontjából? Adódott-e már valamilyen nehéz helyzet abból, hogy nem fogadhatod örökbe a partnered gyermekét?
- Mennyire azonosulsz az anyaszereppel? Mekkora részét „fedi le” az identitásodnak?
- Milyen családképet tartasz ideálisnak és valósítasz meg? Hol helyezed el saját családodat a „hagyományos” vs. „alternatív” skálán? Hogyan határoznád meg a család jelentését?

A válaszokban sok többé-kevésbé hasonló tendenciát találtam. A következőkben röviden bemutatom az egyes kérdéscsoportokra adott válaszok jellemzőbb pontjait, idézetekkel és kommentárokkal. A válaszokban természetesen elkerülhetetlen a szubjektivitás: ez saját képük, saját valóságuk a kapcsolatról, a családról és benne önmagukról – ilyen értelemben nem „objektív” (még kevésbé „reprezentatív”), de autentikus eredményeknek tekinthetők.

Motivációk és tervezés

A (társ)anyaság motivációira vonatkozóan a legjellemzőbb megjegyzések a következők voltak: „Sohasem volt kérdés a gyermekvállalás, a mikéntjén sokat gondolkoztunk.” (F, 38) „Mindig is szerettem volna gyereket.” (E, 27) „Régóta tudtam, hogy szeretnék gyereket.” (D, 38) A szándék jellemzően egyértelmű, evidens; a „projekt” módja már bonyolultabb, és több időt, tudatosságot, tervezést igényel.

Abban a kérdésben, hogy ki szüli meg a gyermeket (vagy ki szül először), és ki lesz a társanya, részben praktikus tényezők (életkor, foglalkozás jellege, jövedelem) döntöttek. A párok többségénél mindketten terveztek szülést. „A párom az idősebb, és ő is szeretett volna szülni, így ő volt az első.” (E, 27) „A párom kezdeményezésére kezdtem gondolkodni a közös gyerek vállalásán, körülbelül 2 évvel ezelőtt. Nekem karrier szempontból nem lett volna kedvező időben a gyermekvállalás, ezért ő szült. Nincs teljesen kizárva, hogy esetleg én szüljem a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

második gyereket.” (C, 32) „Mivel én 4 évvel voltam fiatalabb, mint ő, evidens volt, hogy ő fog előbb szülni. Bennem is érlelődött az anyaság fogalma, de azt gondoltam, hogy majd később, ha [...] befejezem az egyetemet, megalapozok egy biztos karriert.” (H, 32)

Szerepet játszhat ugyanakkor egyfajta általános „alkalmasság” is a terhességre és szülésre. „Megegyeztünk, hogy mindketten szeretnénk szülni, és barátnőm kezdi, mert ő jobban készen áll az anyaságra, a második babánkat pedig én szülöm majd meg.” (B, 35) Nemcsak a biológiai anyaság, hanem a társanyaság is lehet tudatos választás. Az alkalmasságban esetenként olyan, tudatosan végiggondolt pszichológiai, sőt pszichodinamikus szempontok is szerepet játszhatnak, mint amilyen a saját anyához való kötődés, ahogy ezt a következő példa mutatja: „Kezdetektől fogva tudtam, hogy a társam fog szülni, mert nagyon rossz az anyámmal a kapcsolatom és félttem, hogy »megöröklöm« ezt a rossz viszonyulást. [...] A társam egyébként is alkalmasabb a feladatra, testileg és lelkileg is.” (A, 42)

A feladatok és szülői szerepek megosztása a kapcsolatban

A válaszok alapvetően rugalmas és egyenlő szerepmegosztást jeleznek a partnerek között, mind a gyerek körül (kivéve természetesen a szoptatást és a legkorábbi időszakot, amikor a biológiai anya van vele otthon), mind általában a tennivalókban, erre többnyire tudatosan is figyelnek. A feladatokat az aktuális igények és személyes képességek alapján osztják meg, azok nem a biológiai szülőségen vagy „nemesített” szerepeken alapulnak. A biológiai anya általában egyenlő partnernek tekinti a társanyát; együtt hozzák a fontosabb döntéseket. Néhány példa:

„Felváltva végezzük a teendőket, de vannak dolgok, amelyeket egyikőnk jobban csinál, mint a másikkunk. Pl. a társam sokkal jobban főz. [...] Nem éreztem soha, hogy a párom nem tekint szülőnek engem is.” (A, 42) „Mindenki azt csinálja, amihez jobban ért, vagy jobban kezére áll, jobban szeret. Pl. én inkább főzök, mert utálok takarítani, én pakolom be inkább a mosógépet, a partnerem meg inkább megfürdeti a gyereket. De ezek nem állandó és kőbe vésett feladatok, hanem ahogy hozza a szükség.” (G, 42) „Mivel a törvény nem engedi, hogy én maradjak otthon (akármennyit is) a gyerekkel, ezért ő maradt otthon. A fennmaradó időben egyformán oszlanak meg a terhek, és ez általában is jellemző a felmerülő terhekre.” (C, 32) „A szoptatáson kívül én is mindent meg tudok csinálni, így nincsenek felosztva a gyerek körüli teendők. Ugyanúgy anyának tekint [a partner], szeretnénk, hogy a gyerekeink ne tegyenek különbséget kettőnk közt.” (E, 27) „A munkamegosztás kiegyensúlyozott, a kicsikkel a párom van otthon, így többet dolgozik velük, amikor a naggyal én voltam otthon, akkor pedig én cseréltem többször pelust, ennyi. A házimunkát stb. szintén kiegyensúlyozottan végezzük. A párommal sokat beszélgetünk, mindenről, így a gyermeknevelés részleteit vagy az elképzeléseinket, egy-egy problémásabb korszak kezelését mind közösen tervezzük és hajtjuk végre.” (F, 38)

Egyes párok tudatosan alakítanak ki speciális ceremóniákat és tevékenységeket, amelyek megerősítik a gyerek társanyával való kapcsolatát. „Már kisbaba korában rendszeresítettük, hogy én altatom, én büfiztetem szopizás után, stb. Szerettük volna, hogy egy szintén nagyon erős kapcsolat alakuljon ki a baba és én köztem. Fontosnak tartottuk, hogy legyenek más feladatok a baba körül, ami az »én dolgom«. Végig úgy éreztem, hogy [a partner] teljes jogú anyának kezelt engem.” (H, 32)

Az anyaszerep nem mindegyikük számára alapvető, de a következő (az egy évvel a gyerek születése után „csatlakozó” anyától származó és egy másik válaszadó által osztott) vélemény nem mondható tipikusnak: „Én nem ragaszkodom ahhoz, hogy akár a gyerek is, akár a partnerem is anyának tekintsen. Inkább azt mondanám, én vagyok a másik szülő.” (G, 42) Kérdés azonban, hogy ez az önazonosítás mennyire tekinthető saját elhatározásnak, és mennyi belőle a külvilág reakciójának következménye (erről lásd Padavic, Butterfield, 2011).

Kapcsolat a gyerekekkel

A szülők közti és a gyerek körüli munkamegosztás egyensúlyával is összefügg, hogy a gyerek mindkét szülőt szülőnek/anyának tekinti, akkor is, ha különböző jellegű tevékenységeket folytat velük. A különböző típusú közös tevékenységek jellemzően a szülő személyiségéből vagy a gyerek primér szintű igényeiből (szoptatás) fakadnak.

„A szopizáson kívül mindent ugyanúgy jelez nekem is, és igényli a jelenlétem. Még nem tud beszélni, de mindkettőnket megmutat, ha kérdezzük, hogy hol van anya.” (E, 27) „Amennyiben más dolgokat csinálunk együtt, az a karakterünkből fakad; nekem többet segítenek a kertészkedésben-szerelésben, mert azt én csinálom, a biológiai anyjokkal többet énekelnek és olvasnak. De ennek nincs köze sem a szülői státuszhoz, sem szorosan a nemekhez.” (D, 38)

„Az, hogy az anyjuk vagyok, egyértelmű a számukra, ugyanúgy tőlem kérnek enni-inni, ha én vagyok a konyhában, mint ha ő, nekem mutatnak dolgokat, ha én vagyok közelebb.” (F, 38)

Még a szakítás sem akadályozza meg a szoros kapcsolat fenntartását a gyerekekkel, ha az jól megalapozott, és minden partner együttműködő: „Lassan 2 és fél éve nem vagyunk együtt, de megmaradt a szoros kötődés köztünk. [...] Ehhez szükség van arra, hogy a volt társam és a jelenlegi barátnője is társak legyenek ebben és támogassák a mi kapcsolatunkat a gyerekekkel, és elismerjék a létjogosultságát.” (H, 32)

Ugyanakkor a biológiai kapcsolódás hatással lehet a gondozásban és az egyéb együttlétben betöltött szerepekre, a gyerekekkel töltött idő mennyiségére és jellegére, legalábbis a kezdeti időszakban: „Barátnőm biológiai anyaként úgy érzem, közelebb áll a gyerekekhez. Ő a gondoskodás-felelős, én pedig inkább a szórakozást biztosítom.” (B, 35)

Az anyák megnevezése szintén beszédes a szülői szerepekre nézve: „Anyu és Mami”, „Anya és Oma”, „Anyu és Nana”, „Mami és keresztnév”, illetve ezek különböző változatai fordulnak elő.

Az egyik válaszadó a biológiai kötelék kizárólagos és pótolhatatlan anyaság-konstruáló szerepét hangsúlyozza (internalizálja). Fontos számára, hogy egyértelműen elhatárolja a szülői szerepeket és megnevezéseket, ha nem is a nemek, de a biológia alapján. Azonosulva a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online:
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

többségi társadalom, a „közösség” nézőpontjával ezt a szerep-elhatárolást a környezettel való konfliktusok elkerüléséhez is lényegesnek tartja. „[A] gyerek máshogyan viszonyul hozzám, mint az édesanyjához. És ez így jó, pontosan tudja a gyerek és ezáltal a környezet is, hogy ki szülte őt. [...] Alapjaiban a Társ-anya kifejezést mi nem szeretjük. Anya csak egy van. És ezt a nem biológiai anyák is tudják. A gyereknek sem jó, ha azt hallja, hogy az anyukáid. Később közösségbe kerülve ez sok kérdésre és problémára ad okot. Mi preferáljuk a szülő szó használatát.” (J, 39)

Kapcsolat a biológiai apával

A mintámban szereplő anyák gyerekeinek mintegy fele anonim donortól született, vagyis az apával nincs semmilyen kapcsolat. Ha ismert személy, általában ismerős vagy barát az illető, a kapcsolat többnyire akkor is meglehetősen laza. „A donor egy családi barát, aki tevételesen nem vesz részt a nevelésben.” (B, 35) „Van, laza kapcsolat, két-háromhavonta eljön.” (E, 27)

Egy esetben (az egy év után belépő társanya esetében) az apa jelentősebb figura, aki a ritka látogatások ellenére része a családnak: „Mivel az apja Angliában él, ezért napi rendszerességgel nincs jelen az életünkben. Évente 2–3 alkalommal találkoznak. A gyerek szereti az apját, rendszeresen emlegeti, számon tartja. Ha pl. lerajzolja a családot, akkor az apja is mindig rajta van, és én is.” (G, 42)

Az anyák többsége (olykor igen élesen) deklarálja, hogy ők teljes családként tekintenek magukra, amiből nem hiányzik még egy személy, sőt, kifejezetten kellemetlen lenne. „Nincs, nem akartuk, hogy legyen ismert apa. Zavaró lenne, hogy amikor ketten akartunk gyereket vállalni, akkor lenne még egy »szülő«; + 100%-os szülői jogai is lennének.” (D, 38) „Hála az égnek, hogy anonim donor mellett döntöttünk!!! Nincs kapcsolatunk a biológiai apával, még az kéne, hogy valaki beleokoskodjon abba, hogyan neveljük a saját gyerekeinket!” (F, 38)

Ez az erős szándék és indulati színezet abból a kiszolgáltatottságból is fakad, hogy a jelenlegi törvények szerint a biológiai apa erősebb jogokkal bír a gyermek irányában, mint a társanya. Jelzi a kontroll igényét a bizonytalan jogi helyzetben, másrészt a szülőktől bináris nemiszerep-modelleket elváró sztereotip (laikus és szakmai) nézetekkel szemben. A jogi helyzet egyértelmű hatással van az apa-kérdéssel kapcsolatos attitűdökre és döntésekre, és adott esetben az anonim donor választására. „Ha jogilag a szerepem egyenrangú lehetne, akkor biztosan nem így lett volna.” (J, 39)

Kapcsolat a tágabb/származási családdal

Ezen a ponton a családok nagy eltéréseket mutatnak. A biológiai anya családja általában elfogadóbb a partnerrel, de a legtöbb esetben mindkét oldalon jó a kapcsolat a szülővel, és családként tekintenek rájuk (vö. du Chesne, Bradley, 2007; Béres-Deák, 2011, 2015). Az esetek egy kisebb részében a család nem támogató, vagy nem is igen van jelen – ilyenkor az derül ki, hogy a kapcsolat korábban sem volt túl szoros vagy harmonikus.

„Úgy gondolom, családként tekintenek ránk és tiszteletben tartják a nevelési elveinket is. Soha nem éreztették velem, hogy kevesebb közöm lenne a gyerekhez. Az én családom bonyolultabb

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

ügy: a két testvéremmel nem tartjuk a kapcsolatot, korábban sem volt túl jó a viszonyunk. Anyám próbálja tartani a látszatot, néha meglátogat minket.” (A, 42) „Igen, szerencsére mindkettőnk családja családtként tekint ránk, szüleim a kisfiunkat unokájuknak tekintik. A családi eseményeken például mindig hárman veszünk részt mindkét oldalon.” (B, 35) „Az én családom nyitott, elfogadnak minket családtként. A párom anyukáján kívül a tágabb család nem tud semmit, de nem is járunk össze velük.” (E, 27) „A tágabb családdal jó a kapcsolatunk. A partnerem szülei, testvére és családja elfogadtak engem. Nem vagyok benne biztos, hogy családnak is tekintenek minket vagy csak annak, hogy éppen én vagyok a párom társa. [...] Az én testvéreim szerintem családnak tekintenek minket. Az apámmal nem beszélünk ilyen dolgokról, bár tudja, hogy kikkel élek együtt és hogyan.” (G, 42)

A következő példa azt mutatja, hogy a gyerek születése érzelmileg elfogadhatóbbá, legitimebbé teheti az elutasító szülő számára a kapcsolatot is; legalábbis az unoka felé mindenképp kiterjeszti a családi köteléket. „Az édesanyám az egyetlen a családban, aki még nem tudta elfogadni a kapcsolatunkat, de rajta kívül mindenki családtként kezel minket. A gyerek felé pedig édesanyám is elfogadóbb.” (C, 32)

Láthatóság, szerepek nyilvános helyzetekben

Minden bizonnyal ez az a pont, ahol a társanya speciális, bizonytalan helyzete a leginkább érzékelhető. Egy gyermekes pár társadalmi láthatósága egyfelől fokozottabb és bizonyos esetekben elkerülhetetlenebb, mint az egyéné. Ugyanakkor az anyaság nagyon erősen kapcsolódik a heteroszexualitáshoz – ez pedig a leszbikus anyák (nemcsak a társanyák) láthatatlanságát eredményezi, még ha egyénileg elő is bújtak a környezetük előtt. A kisebb társadalmi láthatóság még más leszbikusok előtt is érvényes, ahogy erről egy korábbi kutatás beszámol. „Korábban az utcán előfordult, hogy láttunk más leszbikus párokat, és egymásra néztünk. De most, hogy babakocsival látnak minket, már nem néznek ránk, gondolom, azt feltételezik, hogy gyerekük csak a heteró nőknek van.” (Sándor, 2010a, 39.)

A „leszbikus anya” láthatatlansága mindkét szülőt érinti, de a társanyák ezen belül is sajátos, bizonytalan helyzetekbe kerülhetnek formális és informális kapcsolataikban. „Előtte a közös képviselővel is beszélt Tünde, és mondta, hogy »a gyerekem«. A közös képviselő pedig megjegyezte, hogy az Rita gyereke, nem? Mire Tünde mondta, hogy a közös gyerekünk, egy pár vagyunk, közösen vállaltuk.. [...] Igen, ez nagyon rossz a nem biológiai szülőknek. Hiszen annyi energia, törődés és munka egy gyereket együtt várni, és akkor megjegyzik, hogy nem az övé... Ez nehéz, hogy ezt a tényt így meg kell védeniük a külvilág előtt.” (Sándor, 2010a, 18.)

A helyzet deklarálásának kerülése vagy fontolgatása személyek és intézmények előtt a gyermek stigmatizációjától való félelemből is adódik. „Ahogy a gyerekek nőnek, különböző intézményekbe lépnek be (pl. óvoda, iskola), és különféle társas kapcsolatok alakulnak ki kívülállókkal (pl. szomszédok, a gyerek barátainak családjai, stb.). Sok szülő szembesül azzal a dilemmával, hogy nyilvánosan is megerősítse-e a kapcsolatukat, vagy inkább elrejtse annak érdekében, hogy megvédje gyermekét a zaklatástól.” (Sándor, 2010c, 7.)

A saját vizsgálatomban szereplő anyák többnyire nyíltak a legfontosabb személyek és intézmények előtt (szomszédok, játszótér, szülésznő, védőnő, gyerekorvos, óvoda,

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

nagyobbrészt a munkahely is), és általában pozitív tapasztalataik vannak. Ez azonban legalább részben annak köszönhető, hogy igen körültekintően választják meg azokat a személyeket, közösségeket és intézményeket, amelyekkel családként kapcsolatba kerülnek. „Bent voltam a szülésnél, gondolom, rájöttek a szerepemre. A védőnő elfogadott bennünket. A házban nem kaptunk negatív visszajelzést, sőt, a gyerek miatt jobban megismertük lakótársainkat. Az óvodában mindkettőnket teljes jogú szülőnek tekintenek, és nem vettem észre, hogy másképpen bánnának velem, mint a társammal.” (A, 42) „A legfontosabb/legközelebbi személyeket beavattuk a dologba (pl. nőgyógyász, orvos, védőnő, közvetlen szomszéd stb.), és eddig semmilyen negatívumot nem tapasztaltunk.” (B, 35) „Teljesen, mindenhol evidensen kinyilvánítjuk, hogy mi ketten vagyunk szülők. Pl. jelentkezési lap kitöltésénél (óvoda). [...] Mindenki elfogadja a környezetünkben (orvosok, szomszédok, óvónők...). Kezdetben talán furcsa nekik (ez néha kiderül), de aztán hozzászoknak, és teljesen átlagos szülőként kezelnek mindkettőnket.” (D, 38) „A szülésznő sok szerencsét, boldogságot kívánt nekem a szülés után – bent voltam én is – és megölelt.” (H, 32) „A védőnőnek elmondtunk mindent, maximálisan nyitott volt és jó a kapcsolatunk. Játszóteóren semmi gond, mindenki pozitívan reagál, ha rákérdeznek és elmondjuk persze.” (E, 27)

Ugyanakkor a válaszokból az is kiderül, hogy az anyák számos hétköznapi helyzetben állandó döntéshelyzet elé kerülnek a tekintetben, hogy mit, hogyan, milyen mélységben mesélnek el a családi felállásról. (Egy „sima” egyéni előbújásnál is felmerül hasonló, és ez itt még sokkal bonyolultabb, ahogy ezt egy újságírónak nyilatkozó interjúalany pontosan megfogalmazza: „Számptalan olyan helyzet adódik, amikor nem csak a saját, hanem az összes családtagom nevében kell döntenem arról, előbújunk-e.”^[4]) Ez fokozottabban áll a társanyára, akinek a gyerekhez való kapcsolódása sokszor nem világos a környezet számára. A helyzet egyértelműsítése sokszor komplikált, esetleg kockázatos, a hallgatás viszont a láthatatlanságot vagy a bizonytalanságot erősíti. „Az orvosok nem tudták, mit keresek ott, nem is kötöttük az orrukra. A szülészetten kapizsgálták, de nem került szóba semmi konkrét.” (E, 27) „Talán nem volt még egyetlen olyan helyzet sem, hogy a külvilág egy felületes ismeretség után értette volna a családban a szerepeket. Sokszor úgy derül ki számukra, hogy rákérdeznek az apára, és ekkor tisztázzuk a helyzetet.” (C, 32) „Tágabb körben nem hirdetjük a családunk felállását, de néha látjuk, hogy bizonytalanul méregetnek minket az emberek, és próbálják megfejteni, hogy akkor ez most hogyan is van.” (B, 35)

A következő hozzászólás rávilágít arra, mennyire képlékeny a magánélet és a nyilvánosság határa a családi viszonyok tekintetében, és a szivárványcsaládok kevéssé intézményesült és a városi térben nem szokványos létezése különösen élesen felveti ezt a határkérdést. A társanya, illetve a család speciális helyzetének megértéséhez (vagy a kimondatlan alapfeltételezések korrigálásához) szükséges önfeltárás egyes publikus vagy személytelen helyzetekben inadekvátnak tűnhet. Azonban épp az alapvető rejtettség, az elnyomás és a tabujelleg tesz egy ilyen közlést vagy vállalást zavarba ejtő „kitálatlássá”, „magamutogatássá”, bizonyos szempontból (akár szándéktalanul is) politikai tetté – a személyes itt válik politikaivá. „Nemrég elég faramuci helyzetbe kerültem a könyvtárban, ahová beírtam a gyereket, mindent ki kellett tálalnom. De a gyerekszáj olyan, amilyen, a piacon is, a hentesnél vagy a trolibuszon is kerülünk olyan helyzetbe, hogy vagy frappánsan kell reagálnom, vagy a születéstől kezdve el kéne mesélnem a családi ügyeket.” (H, 32)

Reprezentáció a médiában és a jogban

Ebben a kérdésben minden társanya a láthatatlanságot és a jogi rendezetlenséget – ebből fakadóan pedig a társanya bizonytalan, jogilag kívülálló helyzetét – hangsúlyozta. A társanyának ugyanakkor nemcsak jogai, de kötelezettségi sincsenek a gyermek felé, s ez végső soron a biológiai anyát és a gyereket is kiszolgáltatott helyzetbe hozhatja.

„Semennyire nem látom rendezettnek a helyzetemet jogilag, es ez sokszor zavar. Nehéz helyzet meg nem adódott, de ha pl. valami történne a párommal (csak elméletileg), biztos, hogy a szülei igényt tartanának a gyermekre.” (B, 35) „A státuszom egy átlagember fejében nem is létezik. Nehéz helyzet még nem adódott, inkább csak kényelmetlenség: az apát megilleti plusz öt nap szabadság a gyerek születését követően. Nyilván később is, ha a gyerek beteg lesz, bármi családi ügy felmerül, hasonló lesz a helyzet.” (C, 32) „Egyelőre nem sokat lehet hallani a médiában, fel sem merül, hogy léteznének.” (G, 42) „Van végrendeletünk gyámnevezés tárgyában, de azt is frissíteni kell; és eleve. Evidensen szülők vagyunk, magától értetődő, hogy a jog szerint is így kellene lennie.” (D, 38) „Semennyire nem tartom stabilnak. Ha bármi történne E-vel [kislánya], el lennék veszve, [...] semmibe nem lenne beleszólásom.” (H, 32) „Reálisan: a helyzetem katasztrofális. Semmilyen jogom nincs, igaz, hivatalosan kötelezettségem sincs, s ez a szülőfélt hozza instabil helyzetbe.” (J, 39) „Azzal, hogy nem fogadhatom örökbe, nagyon sok fontos döntésbe nincs beleszólási jogom. Pl. beiskoláztatás, okmányigénylés, meghosszabbítás, aláírások...” (I, 32)

Itt találkoztam talán a legmegindítóbb mondatokkal, egy háromgyerekes anyától és egyben társanyától, a média-reprezentáció hiányával kapcsolatban. Az idézet arra is rávilágít, hogy a család mennyire sokrétegű kategória; ugyanaz a család egyszerre több, akár egymással feszültségben lévő, egészen más „ideológiai” jelentéskört előhívó családformával is leírható: nagycsalád, fogyatékkal élő gyermeket nevelő család, szivárványcsalád. „Médiaábrázolás? Kétanyás nagycsalád Down-os gyerekekkel? Erre a sorozatra még várnom kell ;-)” (F, 38)

Anyai identitás

A társanyák többnyire harmonikus azonosulást fejeztek ki anyai szerepükkel kapcsolatban,

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

identitásuk lényeges részének tekintik ezt a szerepet. „Maximálisan anya vagyok, és nagyon készülök a tesóra is. Megváltozott az életem, és nem cserélném el semmiért a mostani állapotot.” (E, 27) Az anyaság stabil és tartós identitás lehet a társanya számára egy szakítás után is, amennyiben a biológiai anya megtartja a szülői kapcsolat folyamatosságát. „Teljesen azonosulok vele. Amikor együtt éltünk, nyilván intenzívebben éltem meg ezt a szerepet, így, hogy nincsen velem a mindennapokban, nem fedí le, viszont nem telik el nap, hogy ne gondolnék rá. [...] Mivel a volt társam folyamatosan jelentkezik a gyermekkel kapcsolatban, létjogosultságom van, jogosultságom van egyfajta anyasághoz. [...] [E]zek a dolgok [...] hagyják az identitásomat tovább élni.” (H, 32)

Ugyanakkor a legtöbb társanya valamilyen módon utal a biológia jelentőségére az anyasággal való maradéktalan azonosulásban. „Kisfiunkra saját gyerekemként tekintek, de anyaként csak akkor fogok teljesen kiteljesedni, ha én is tudok majd szülni egy babát.” (B, 35) „Nem annyira az anyaszereppel azonosulok, mint inkább a szülői szereppel. Az anya fogalomban számomra az is benne van, hogy ő szülte a gyereket.” (C, 32) „Én nem a társanya vagyok, hanem a másik szülő. Partnerem gyermeke születésével nem anyává váltam, hanem szülővé.” (J, 39) Egy társanya kifejezett nehézségekről számol be abban, hogy anyaként azonosítsa magát – nem feltétlenül a biológiai kötelék hiánya, hanem talán az anyaság számára túlzottan „nőies” konnotációja miatt –, és inkább az apai szerepben tudja elhelyezni magát. (A „leszbikus apaságról” lásd Ziv, 2013; Dorsey, 2013.) „Vannak nehézségeim. Úgy érzem, inkább az apaszerephez hasonló. Egyelőre az előnyeit látom, pl. kevesebb felelősséggel jár.” (A, 42)

Egy másik válaszadó (egyszerre anya és társanya) arról beszél, hogy a gyerekek kiegészítették, teljesebbé tették, de alapvetően nem változtatták meg addig is teljesnek érzett személyiségét. „A gyerekek lettek az én kerek személyiségem részei, és nem én az övéké. Szóval inkább úgy mondanám, hogy vannak gyerekeim, nem pedig, hogy anya vagyok (ez nem társanya feature, van biológiai gyerekem is).” (F, 38)

A (valóságos, ideális, hagyományos és alternatív) család képe

A család meghatározása a legtöbb válaszadónál felveti a tradíció, az alternativitás, a hasonlóság és különbözőség jelentésének és e fogalmak viszonylagosságának kérdését; a külső és belső nézőpont, a társadalmi normák meghatározó szerepét. Ugyanakkor megfogalmazznak olyan állandó és „abszolút” értékeket is, amelyek mentén a család képzele megragadható, s amelyek szerint családjuk a legteljesebb mértékben hagyományosnak tekinthető.

„A külvilág számára alternatív a családjunk, de számomra teljesen hagyományos, mert normálisan működik.” (A, 42) „Ideális családnak azt tekintem, ahol a családtagok egymást szeretve, támogatva élnek együtt, biztonságos környezetet teremtve. Ebből a szempontból hagyományosak vagyunk, ha viszont a férfi-nő felállást tekintjük hagyományosnak, akkor mindenképpen alternatívak.” (B, 35) „Egy nem homofób világban »hagyományos« lenne.” (D, 38) „Szerintem teljesen mindegy, hányan vannak egy gyerek körül és kicsodák, ha a gyermek boldog és megadnak neki mindent, amire szüksége van. Szeretetet, szellemi táplálékot, elismerést, iránymutatást, erkölcsi normákat, nyitottságot, biztonságot... [...] Ugyanúgy eszi a vasárnap húslevest otthon vagy a nagymamánál, és ugyanúgy fogat kell mosni, le kell

feküdni este aludni, és elpakolni a játékokat, mint a többi gyereknek. Ez elég »hagyományos« a skálán, nem?» (H, 32)

Ezek a családok újfajta szerepeket, kapcsolatokat, kötődéseket és rokonsági viszonyokat alakítanak ki, „szétszedik, és újra összerakják a rokonság, a szülőség, a teremtés, a teremtő és az eredet jelentéseit” (Nordqvist, 2012). „Ez egy alternatív család, amit E. kapott, de hagyományos abban az értelemben, hogy van neki anyukája, anyukája mellett valaki, aki nagyon szereti, és vannak nagyszülei, unokatestvérei, barátai, csupa olyan ember, akikhez kötődik.” (H, 32) Ily módon újraírják a biológiai kötelékek jelentését, jelentőségét (Hayden, 2004), és tudatosabb, konvencionális (rokoni és nemi szerep) elvárásoktól független választások és kötődések lehetőségét teremtik meg (Weston, 1991).

Konklúziók

A társanyák tapasztalatai világossá teszik biológiai, társadalmi, jogi és pszichológiai státuszuk állandó kölcsönhatását. Összefoglalva a korlátozott minta által megfogalmazott (és az anyák saját őszinteségét, elfogulatlanságát feltételező) válaszok tanulságait: a társanyák túlnyomó többségükben nem érzik úgy, hogy kevésbé integratív részei lennének akár a szűk, akár a tágabb családnak, mint a biológiai anya. Ugyanakkor néhány társanya biológiai alapon megkülönbözteti magát, és inkább a *szülő* képével és szerepével azonosul, mint az *anyáéval*. Megerősítve a korábbi kutatásokat, a válaszok kiegyensúlyozott (nem „nemesített”, rugalmas) feladatmegosztásról és szerepekről tanúskodnak, beleértve a gyerek körüli tevékenységeket is. Ebben a nemek azonosságán túl szerepet játszhat az osztályszempont is: bár erre az interjúban nem kérdeztem rá, az anyák nagy része (a leszbikus gyerekvállalás aktuális feltételeiből adódóan) sejtetően fővárosi, középosztálybeli, (liberális) értelmiségi; felvethető, hogy a hasonló háttérrel rendelkező heteroszexuális párok (legalábbis elvben) hasonlóan rugalmas nemiszerep-felfogást és munkamegosztást mutatnának.

Egy másik szempont, amely nem hagyható figyelmen kívül egy ilyen, Magyarországon egyelőre kényes és megosztó témánál, a kérdés társadalmi relevanciája. Hasonlóan a szívárványcsaládokra irányuló kutatásokhoz, az eredmények tétje itt is túlmutat a tudományos kereteken. A magyar kétanyás családok „első generációjára” ilyen szempontból különösen nagy teher hárul: kutatók és újságírók alanyaiként úgy érezhetik, fel kell mutatniuk, hogy családjuk „normálisan”, sőt, ideálisan működik – valóságos életvitelükben és az arról való beszámolóikban egyaránt. Az utóbbi elfogultságot más módszertannal dolgozó, pl. résztvevő megfigyelésen alapuló kutatások talán könnyebben kiküszöbölhetik (ld. pl. Stasińska, 2015).

Ami az interjúalanyok szerint társanyák helyzetét egyértelműen bizonytalanabbá teszi, mindenekelőtt a jogi rendezetlenség, a társadalmi láthatóság hiánya és esetenként a tágabb család támogatásának elégtelensége (amit ugyanakkor ellensúlyozhat egy alternatív szociális háló például más leszbikus anyákkal, meleg apákkal, családokkal). Az intézményesen megerősített kötelékek hiányában új (olykor akár erősebb) formáit és módjait kell megtalálniuk a családi kötődés megalapozásának és kifejezésének (vö. Oswald, 2002; Swainson, Tasker, 2005).

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Ezekben a családokban tehát azonosság és különbözőség együtt érvényesül; a leszbikus anyák és családjaik felforgatják a (nyugati) család bináris nemi szerepekre épülő szülőségről alkotott képzetét (Hayman et al., 2013), miközben sok szempontból teljesen „hagyományos” értékek és életmód szerint funkcionálhatnak. A „leszbikus anya” képe és tapasztalata már önmagában is együtt hordoz marginális és „mainstream” identitáselemeket. (Hequembourg, Farrell, 1999; Clarke, 2000) A társanyák reflektálnak az „alternatív” és „hagyományos” terminusok viszonylagosságára, társadalmi körülményektől való függőségére, és ők maguk is e skála különböző pontjain helyezik el családjukat, életformájuktól és a normativitás iránti igényüktől függően. Mindazonáltal (itt és most) ezek a családok feltétlenül hagyomány- és úttörők – akár szándékukban áll, akár nem.

Irodalom

Abelsohn, Kira A.; Rachel Epstein, Lori E. Ross (2013). Celebrating the “Other” Parent: Mental Health and Wellness of Expecting Lesbian, Bisexual, and Queer Non-Birth Parents. *Journal of Gay and Lesbian Mental Health*, 17, 4. 387–405.

Béres-Deák Rita (2010). „Anyu, Tina a szerelmed?” Gyermekeket nevelő azonos nemű párok és az identitás vállalása. *Thalassa*, 21, 4. 85–97.

Béres-Deák Rita (2011a). Gyermekvállalás – meleg és leszbikus szemmel. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L’Harmattan, 94–106.

Béres-Deák, Rita (2011b). „I Was a Dark Horse in the Eyes of Her Family”: The Relationship of Cohabiting Female Couples and Their Families in Hungary. *Journal of Lesbian Studies*, 15, 3. 337–355.

Béres-Deák Rita (2014). Magyar családpolitikák LMBTQ szemszögből. *Replika*, 85–86, 1-2. 107–121.

Béres-Deák Rita (2015). „Mit szólnak a szomszédok?” Azonos nemű párok családjai és a rejtőzködés dilemmája. *Socio.hu*, 5, 1. 144–161.

Biblarz, Timothy J.; Judith Stacey (2010). How Does the Gender of Parents Matter? *Journal of Marriage and Family*, 72, 1. 3–22.

Borgos Anna (2011). Diskurzusok a kétanyás családokról: kutatások és közbeszéd. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L’Harmattan, 80–93.

Bos, Henny (2004). *Parenting in Planned Lesbian Families*. PhD Dissertation. University of Amsterdam.

Clarke, Victoria (2000). Lesbian Mothers: Sameness and Difference. *Feminism & Psychology*, 10, 2. 273–278.

Comeau, Dawn (1999). Lesbian Non-Biological Mothering. Negotiating an (Un)familiar Existence. *Journal of the Association for Research on Mothering*, 1, 2. 44–57.

Dombos Tamás, Takács Judit, P. Tóth Tamás, Mocsonaki László (2011). Az LMBT emberek

magyarországi helyzetének rövid áttekintése. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan, 35–54.

Dorsey, Abby (2013). The New Lesbian Dad. *Advocate.com*, ápr. 8.
<http://www.advocate.com/print-issue/current-issue/2013/04/08/new-lesbian-dad?page=full>

du Chesne, Louise; Ben Bradley (2007). The Subjective Experience of the Lesbian (M)other: An Exploration of the Construction of Lesbian Maternal Identity. *Gay and Lesbian Issues and Psychology Review*, 3, 1. 25–33.

Fojtová, Simona (2011). Czech Lesbian Activism: Gay and Lesbian Parental Rights as a Challenge to Patriarchal Marriage. *Journal of Lesbian Studies*, 15, 3. 356–383.

Gabb, Jacqui (2005). Lesbian Motherhood: Strategies of Familial-Linguistic Management in Lesbian Parent Families. *Sociology*, 39, 4. 385–603.

Gartrell, Nanette; Henny Bos (2010). US National Longitudinal Lesbian Family Study: Psychological Adjustment of 17-Year-Old Adolescents. *Pediatrics*, 126, 1. 28–36.

Golombok, Susan; Fiona Tasker (1996). Do Parents Influence the Sexual Orientation of Their Children? Findings From a Longitudinal Study of Lesbian Families. *Developmental Psychology*, 32, 1. 3–11.

Hayden, Corinne P. (2004). Gender, Genetics and Generation: Reformulating Biology. Lesbian Kinship. In: Robert Parkin, Linda Stone (szerk.): *Kinship and Family. An Anthropological Reader*. Boston: Blackwell, 378–394.

Hayman, Brenda; Lesley Wilkes, Debra Jackson, Elizabeth Halcomb (2013). *De Novo* Lesbian Families: Legitimizing the Other Mother. *Journal of GLBT Family Studies*, 9, 3. 273–287.

Hequembourg, Amy L.; Michael P. Farrell (1999). Lesbian Motherhood: Negotiating Marginal-Mainstream Identities. *Gender and Society*, 13, 4. 540–557.

Huggins, Sharon L. (1989). A Comparative Study of Self-Esteem of Adolescent Children of Divorced Lesbian Mothers and Divorced Heterosexual Mothers. In: F. W. Bozett (szerk.): *Homosexuality and the Family*. New York: Harrington Park Press, 123–135.

Matalin Dóra (2010). Két szülő jobb, mint egy – de mi van, ha azonos a nemük? *Népszabadság*, nov. 30.

Mizielińska, Joanna; Marta Abramowicz, Agata Stasińska (2015). *Families of Choice in Poland. Family Life of Non-Heterosexual People*. Warsaw: Institute of Psychology, Polish Academy of Sciences.

Morrow, Colette (2001). Narrating Maternity. Authorizing the „Other” Mother in Lesbian Family Stories. *Journal of Lesbian Studies*, 5, 4. 63–90.

Muzio, Cheryl (1999). Lesbian co-parenting. On being/being with the invisible (m)other. In: Laird, J. (szerk.): *Lesbians and Lesbian Families: Reflections on Theory and Practice*. New York: Columbia University Press, 197–211.

Nedbálková, Katerina (2011). Rendering Gender in Lesbian Families: A Czech Case. In: *De-Centring Western Sexualities. Central and Eastern European Perspectives*. Farnham-Burlington: Ashgate, 131–148.

Nordqvist, Petra (2012). Origins and Originators: Lesbian Couples Negotiating Parental Identities and Sperm Donor Conception. *Culture, Health and Sexuality*, 14, 3. 297–311.

Oswald, Ramona Faith (2002). Resilience Within the Family Networks of Lesbians and Gay Men: Intentionality and Redefinition. *Journal of Marriage and Family*, 64, 2. 374–383.

Padavic, Irene; Jonniann Butterfield (2011). Mothers, Fathers, and “Mathers”. Negotiating a Lesbian Co-Parental Identity. *Gender and Society*, 25, 2. 176–196.

Patterson, Charlotte (2005). Lesbian and Gay Parents and Their Children: Summary of Research Findings. In: *Lesbian and Gay Parenting. A Resource for Psychologists*. Washington: American Psychological Association, 5–22.

Polásková, Eva (2007). The Czech Lesbian Family Study: Investigating Family Practices. In: Roman Kuhar, Judit Takács (szerk.): *Beyond The Pink Curtain. Everyday Life of LGBT in Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute, 201–215.

Sándor Bea (szerk.) (2010a). „Mi vagyunk a család, a biztonság, az otthona”. *Leszbikus anyák, meleg apák és „pótapák”*. Budapest: Inter Alia Alapítvány.

Sándor Bea (2010b). *Fehér füzet az azonos nemű szülők gyermekvállalásáról*. Budapest: Inter Alia Alapítvány.

Sándor Bea (2010c). *The Situation of LGBT Families in Hungary*. Budapest: Inter Alia.

Sobočan, Ana (2011). Female Same-Sex Families in the Dialectics of Marginality and Conformity. *Journal of Lesbian Studies*, 15, 3. 384–405.

Sokolová, Vera (2009). Father, Father, and Child: Gay Men and Parenthood in the Czech Republic. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45, 1. 115–145.

Stacey, Judith; Timothy J. Biblarz (2001). (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review*, 66, 2. 159–183.

Stasińska, Agata (2015). Ethnography of Non-heterosexual Families in Poland – Remarks from the Field. *12th Conference of the European Sociological Association. Differences, Inequalities and Sociological Imagination*. Czech Technical University, Prague.

Sullivan, Maureen (1996). Rozzie and Harriet?: Gender and Family Patterns of Lesbian Coparents. *Gender and Society*, 10, 6. 747–767.

Sullivan, Maureen (2004). *The Family of Woman: Lesbian Mothers, Their Children, and the Undoing of Gender*

. Berkeley: Univ. of California Press.

Swainson, Mary; Fiona Tasker (2005). Genograms Redrawn: Lesbian Couples Define Their Families. *Journal of GLBT Family Studies*, 1, 2. 3–27.

Takács Judit, Szalma Ivett (2013). Az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon. *socio.hu*, 3, 1. 1–33.

Takács Judit; Roman Kuhar (szerk.) (2011). *Doing Families. Gay and Lesbian Family Practices*. Ljubljana: Mirovni Institut.

Tasker, Fiona (1999). Children in Lesbian-Led Families: A Review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4, 2. 153–166.

Tasker, Fiona; Susan Golombok (1998). The Role of Co-Mothers in Planned Lesbian-Led Families. *Journal of Lesbian Studies*, 2, 4. 49–68.

Tasker, Fiona; Julia Granville (2011). Children's Views of Family Relationships in Lesbian-Led Families. *Journal of GLBT Family Studies*, 7, 1-2. 82–99.

Tasker, Fiona; Charlotte Patterson (2007). Research on Gay and Lesbian Parenting: Retrospect and Prospect. *Journal of GLBT Family Studies*, 3, 2-3. 9-34.

Weston, Kath (1991). *Families We Choose. Lesbians, Gays, Kinship*. New York: Columbia University Press.

Zhabenko, Alisa (2014). Reproductive Choices of Lesbian-Headed Families in Russia. From the Last-Soviet Period to Contemporary Times. *Lambda Nordica*, 25, 3–4. 54–85.

Ziv, Amalia (2013). Fifty Shades of Gay: Amalia Ziv Explains Why Her Son Calls Her 'Dad'. (Tsafi Saar) *Haaretz*, febr. 21.

Jegyzetek

[1] A 2009-ben életbe lépett regisztrált élettársi kapcsolat törvény jelenlegi formájában nem tartalmazza a közös örökbefogadás és a partner gyermeke örökbefogadásának jogát (valamint lesbikus párok számára a mesterséges megtermékenyítést). „Ez pedig számos hátránnyal jár, elsősorban a gyerekekre nézve. Ha a pár szakít, a másik fél nem köteles tartásdíjat fizetni, de nem is jogosult arra, hogy kapcsolatban maradjon azzal a gyerekekkel, akit évekig nevelt, akihez szoros érzelmi kötelék fűzi. A gyerek nem törvényes örököse a nem biológiai szülőnek, csak a pár egyik tagja dönthet a gyereket érintő fontos, egészségügyi, oktatási kérdésekben például. Ha pedig meghal a vér szerinti szülő, semmi nem garantálja, hogy a gyerek a másik szülőnél maradhat.” (Sándor in Matalin, 2010.)

[2] Mozaikcsalád: olyan családforma, amelyet az egyik szülő és gyermeke/i alkotnak új partnerével (és adott esetben annak gyermekeivel).

[3] A Szivárványcsaládokért Alapítvány programjait és tevékenységeit lásd: <http://www.szivarvanycsaladokert.hu>

[4] Kiss Henrietta: Mami, anya és én. Kismama, 2015. október-november. 64.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Tanulmány

MÁRIÁSI DÓRA, KENDE ANNA

HAJLÉKTALANREPREZENTÁCIÓK ÁTPOLITIZÁLÓDÁSA AZ ON-LINE MÉDIÁBAN 2010–2013 KÖZÖTT

Az utóbbi években a nyilvánosság keresztjébe egy új, a társadalom peremére szorult csoport került: a hajléktalanok. Bár az államszocializmus örökségeként jelentős hajléktalanpolitikai fordulat a rendszerváltás után sem köszöntött be, mégis éles váltásként értelmezhető az a 2013. október 15-én életbe lépett törvény, mely szerint Magyarországon szabálysértést követ el az a személy, aki életvitelszerűen tartózkodik közterületen (Szabálysértési törvény 179/A. §). A törvény által felvetett legalapvetőbb emberi jogi kérdés, hogy büntethetők-e egy csoport tagjai önmagában a csoporthoz tartozás okán, vagyis pusztán azért, mert közterületen, életvitelszerűen élnek, más szóval hajléktalanok. Azonban a kérdést nem jogi oldalról vizsgáltuk meg, hanem annak pszichológiai következményeit elemeztük, mégpedig arra a kérdésre keresve a választ, hogy egy olyan csoport esetén, amely felé az emberek egy jelentős része előítéletes attitűdökkel rendelkezik (Link et al., 1996; Phelan, Link, Moore, & Stueve, 1997), milyen változást jelent az, ha a csoport megkülönböztetésének jogi akadályai megszűnnek (Crandall & Eshleman, 2003). Ha egy adott csoportra vonatkozó társadalmi diskurzus valamilyen kiemelkedő, a közvéleményt befolyásoló esemény kapcsán átalakul, az kihat a felénk irányuló előítéletekre is (Crandall & Eshleman, 2003). Azonban a jogi környezet átalakulása nem feltétlenül jár együtt a domináns beszédmódok átalakulásával. Így mielőtt a tudományos érdeklődés a hajléktalanokkal szembeni előítéletes attitűdök vizsgálatába fogna, érdemes feltárni, hogyan változott a hajléktalanokkal kapcsolatos közbeszéd. Jelen tanulmány ennek az átalakulásnak jár utána.

A hajléktalanság vizsgálata

A médiareprezentációk vizsgálatát indokolja, hogy a média kulcsszerepet játszhat egy jelenséggel kapcsolatos markáns álláspontok közvetítésében, mivel számtalan formában átszövi és formálja a hétköznapi valóságot. A hírek fogyasztói ritkán kerülnek abba a helyzetbe, hogy ellenőrizzék és felülbírálják a tájékoztatás hitelességét, amely különösen igaz a társadalom alacsony státuszú, marginalizált tagjaira. Ennek következtében az alacsonyabb társadalmi helyzetű, alávett csoportokról kialakult kép erősen függ a domináns véleményektől, melyek jellemző módon leértékelhetik, sztereotipikus szereplőkként tüntethetik fel őket (Bullock, Fraser Wyche, & Williams, 2001).

A hajléktalanokhoz hasonlóan alárendelt csoportok az „átlagos” hírfogyasztóhoz képest még

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

korlátozottabban képesek formálni a róluk szóló médiában megjelenő tartalmakat. Ugyanakkor találkozhatunk olyan kísérletekkel, melyek épp a vizuális médiumok identitásformáló erejére támaszkodva bevonják az aktív önkifejezésbe a hajléktalanokat (Hodgetts, Hodgetts, & Radley, 2006). Mindez tulajdonképpen a társadalomban működő egyenlőtlen hatalmi viszonyok korrekciójára törekvést jelenti, hiszen lehetőséget próbál adni arra, hogy egy hátrányos helyzetű csoport részt vegyen önmeghatározásában. A többségi gondolkodásból hiányzó sztereotípiák és kategóriák mellett – melyekkel gyakran azonosulnak a kisebbségek tagjai is (Hodgetts et al., 2006) – az érintett csoportok ettől eltérő öndefiníciós fogalomtára így megismerhetővé válik.

Hasonló helyzetet mutatnak be azok a kutatások is, amelyek a romák médiareprezentációját vizsgálták (Bernáth & Messing, 1998; Messing & Bernáth, 2012), a 2006-os Zöld Könyvnek a Romák médiareprezentációja címmel (Zöld könyv, 2006), vagy a 2009-es ORTT jelentésnek (ORTT, 2009). Ezek mind arra a következtetésre jutottak, hogy a romák médiareprezentációja erősen homogenizáló és kriminalizáló. Időről-időre azonban ez a kép jelentősen át is tud alakulni, ahogy ezt a 2000–2006 közötti időszak is igazolta, amely egy árnyaltabb, kevésbé negatív, több individuális hírt felvonultató időszak volt. Ezek a kutatások arra is rámutattak, hogy az olyan események, mint az olaszliszkai vagy a Cosma gyilkosság éppen az ellenkező hatást voltak képesek kiváltani, és éppen a „cigánybűnözés” diskurzusát erősítették meg (Munk, 2013). A filmbeli szociális reprezentációt vizsgáló kutatás szerint a cigányság olyan tartalmak kapcsán jelenik meg, mint a folyamatos és céltalan utazás, a szenvedélyek és a szabadság (Bigazzi, 2005).

Bár a romákhoz hasonlóan a társadalom peremére szorult emberekről van szó, a hajléktalan emberek csoportja mégis több szempontból is egyedi terepét nyújtja a társadalmi kirekesztés vizsgálatának. A fent említett roma reprezentációs vizsgálatokhoz hasonlóan a hajléktalanok is külső, marginalizálódott csoportként és homogén egységként tűnnek fel a többségi társadalom szemében. Az is közös vonás, hogy a vizsgálatok a többségi gondolkodás felfejtésére irányulnak, és ritkább, hogy a cigányokat vagy a hajléktalanokat szólítanak meg megismerésük érdekében. Ugyanakkor a többi csoporthoz képest különbség, hogy a hajléktalan emberek életében felmerülő lakhatási, egészségügyi és munkavállalási problémák a többségi társadalom számára is érvényes kérdések, ezáltal énfenyegető módon láthatóvá teszik az elszegényedés és a társadalmi lecsúszás lehetőségét. A hajléktalan emberek többnyire az otthonnal rendelkezők jellemzőinek hiányosságaiban testesülnek meg, egy másik világ szereplőiként mutatják be őket, akikkel a hétköznapi emberek a kolduláshoz, prostitúcióhoz és lopáshoz hasonló tevékenységeken keresztül érintkezhetnek (Hodgetts et al., 2006). A hajléktalanok felé irányuló előítéletek különösen markáns példáit kínálják a dehumanizáció folyamatainak, amely során az elutasítás alapja az emberi lét megtagadása illetve a morális kiközösítés az emberi társadalomból (Haslam, 2006). A dehumanizáció diskurzusát azonban abban a társadalmi kontextusban kell értelmezni, amelyben a hajléktalanság kérdése a nagy- és pártpolitika napirendjére került, ezáltal az énfenyegető csoportközi attitűdök releváns társadalmi kérdéssé váltak.

Egy-egy csoport felé irányuló előítéletek nem csak a hagyományos sztereotípiákhoz kötődnek, hanem megjelenhetnek úgy is, ha egy csoportról azt feltételezzük, hogy valamilyen szimbolikus módon sérti meg a többségi társadalom alapvető értékeit, így az elutasítás alapja

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online:
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

a morális felháborodás és a politikai elidegenedés lesz (Kinder & Sears, 1981). Mindezek alapján a hajléktalanság magyarországi helyzete a következő kérdés feltevését indokolja: Az átpolitizálódás hatására hogyan jelenik meg a hajléktalanság a domináns médiareprezentációkban?

Hajléktalanság médiareprezentációja online hírportálokon, 2010–2013

A 2010–2013 között életbe lépett hajléktalan embereket érintő politikai rendeletek, társadalmi megmozdulások és egyéb kiugró események elkerülhetetlenül formálták a hajléktalanság társadalmi percepcióját. A média jelen esetben a domináns vélemények, diskurzusok közvetítőjeként fogható fel, amely lehetővé tette, hogy tartalomelemzés segítségével feltárhassuk a nyilvános kommunikációban szereplő legfontosabb reprezentációkat. Kutatásunkban öt jelentős magyar online hírportálról gyűjtöttünk cikkeket, hogy feltérképezzük a 2010-es választások óta a politika napirendjére került csoporttal szemben táplált előítéletek mintázatát.

Módszerek

A hajléktalanság médiaelemzéséhez a Textplore tartalomelemző szoftver adatbázisát használtuk fel, amely 5 nagyobb online hírportálhoz biztosította a hozzáférést: Magyar Nemzet Online (mno.hu), Népszabadság Online (nol.hu), Origo (origo.hu), Index (index.hu), HVG (hvg.hu). Ezek a hírportálok ismeretségük és elterjedtségük alapján kerültek vizsgálatunk fókuszába.^[1] Míg néhányan világosan meghatározható politikai szellemben működnek (például az mno jobboldali sajtóorgánium, míg a nol.hu baloldali), addig a többi online folyóirat irányultsága kevésbé köthető politikai pártokhoz és csoportokhoz, illetve nyíltan vállalt ideológiához. A politikai beállítódás hangsúlyozása azért fontos, mert jelen esetben az átpolitizáltság különböző formában történő megjelenését eredményezheti.

A cikkeket a 2010. április 25. és 2013. október 30. közötti periódusból gyűjtöttük. "Hajléktalan" és „hajléktalanság” kulcsszavakra keresve összesen 4654 olyan cikket azonosítottunk, amelyben megjelent a hajléktalan kifejezés. Minden portálon elvégeztük a hajléktalan/hajléktalanság egy mondatra kiterjedő szókörnyezet-elemzését, ez összesen 7636 rövid szövegrész részletesebb elemzését tette lehetővé. A cikkrészletek többszöri átolvasását követően, a tematikus tartalomelemzés módszerével kategóriákat alkottunk, amelyek lehetővé tették a hajléktalan szó szövegek közötti kontextusának áttekintését és a kategóriák gyakoriságának kvantitatív elemzését is. A kategóriák és leírásuk az 1. táblázatban olvasható. A kategóriák így nem a kutatás legelső fázisában, előzetesen megalkotott (kifejezetten pszichológiai) konstrukciók voltak, melyek alapján végeztük volna el a szövegrészletek jelölését, hanem a cikkek előzetes olvasása során a szövegben rejlő témákra építettük fel deduktív eljárásban a kategóriacsoportunkat (Braun & Clarke, 2006). A témákra támaszkodó kategóriák leíró jellegűek, és azt a témát jelölik, amelynek kontextusában a hajléktalanság megjelenik. Egy-egy szövegegységet akár több kód variációjával is elláttunk. Abból kiindulva, hogy az egyes

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

hírportholok olvasói az adott hírportholon megjelenő cikkeket rendszeresen is olvassák, a tartalomelemzést az egyes hírportholokra lebontva végeztük el, és ezáltal azt kerestük, milyen átfogó képet adnak a hajléktalanságról az egyes hírportholok, ezzel potenciálisan formálva az olvasók véleményét a kérdésről. A tartalomelemzés során tehát a teljes szövegtorpusz kódolását követően megvizsgáltuk a különböző kategóriák előfordulásainak számát, arányát az egyes hírportholokon.

Kategóriák	Kategórialeírások
Áldozat	Bűncselekmény, erőszak, természeti katasztrófa elszenvedője; természetes elhalálozás; kiszolgáltatottság, gazdasági visszaélések, kihűlés, balesetek, utcai erőszak halálos áldozatai, a hajléktalanság egészségügyi vonatkozásai.
Bűncselekmény elkövetője	Erőszakot alkalmazó, törvényellenes cselekvő; veszélyes és deviáns ember.
Politika	Politikai események, akciók, döntések és rendeletek középpontjában; politikusi nyilatkozatok szereplője; érdekvédelem, szimpátia és/vagy ellentüntetések tárgya; kriminalizáló diskurzusban.
Városkép	A város szerves része; szociális és karitatív megközelítés, önkormányzati, településszintű jelenségek.
Külföld	Külföldi cikkek szereplője.
Kultúra	Kulturális élet, művészeti alkotások témája.
Önhibán kívüli hajléktalanná válás	Gazdasági, környezeti katasztrófák, személyes tragédiák vagy háborús események következtében.

1. táblázat: A hajléktalanság egymondatos szókörnyezetének elemzési kategóriái

Az elemzés következő lépésében a 100 leggyakoribb főnév előfordulását vizsgáltuk portálonként a három vizsgálati évet két hónapos szakaszokra osztva. A tartalomelemző program által listázott összes szófaj közül azért a főnevekre összpontosítottunk, mivel azok közvetlenebbül utalnak a hajléktalansággal kapcsolatban felmerülő témákra, míg a mellénevek vagy akár igék az alany ismerete nélkül nehezebben értelmezhetőek. Alábbiakban azokat a főneveket válogattuk ki és elemeztük, melyek leginkább beleilleszkednek az átpolitizálódás diskurzusába. A főnévi kategóriák előfordulási gyakorisága és együttjárása felszínre hozta az egyes portálok által közvetített jelentésrétegeket, melyek mélyebb és absztraktabb módon, nem csupán pszichológiai, hanem (akár politikai, gazdasági és szociológiai) ideológiai tartalmak azonosítását is lehetővé tették.

Eredmények

A vizsgált kategóriák kvalitatív elemzése

A hajléktalanokat említő írásokban egyes események kiemelt figyelmet kaptak, és ezáltal tematizálták a hajléktalansággal kapcsolatos közbeszédet és híreket az általunk kiemelten vizsgált jogi szabályozás és az azzal összefüggő politikai viták mellett. Ilyen volt a kaposvári rabszolgatartás ügye, a csepeli gyilkosság, Szita Bence meggyilkolása vagy a zuglói kilakoltatások. Az életvitelszerű köztéren tartózkodás jogi szabályozása kapcsán a szimpátiatüntetések és aktivista megmozdulások, valamint az állandó szereplők közül Tarlós István és Kocsis Máté nyilatkozatai mindvégig jelent voltak a vizsgált három év híreiben, bár inkább hullámokban, egymásra kölcsönösen hatva fedték le a három éves szakaszt.

A tematikus tartalomelemzés során, a szöveg többszöri átolvasását követően, hét kódkategóriát alakítottuk ki, amelyek a szövegben található hasonlóságok és különbségek mentén adekvátan ragadták meg a hírekben megjelenő legfőbb tartalmakat, értelmes, egymástól többnyire elkülönülő kódokat alkotva, amelyek a szöveg szinte teljes egészét értelmezhető egységekbe rendezték.

Az *áldozati* kategóriában a hajléktalanok kiszolgáltatottsága jelenik meg: gyilkosság, csalás és egyéb agresszív cselekedetek áldozataivá válnak. Védtelenek a szélsőségesen meleg vagy épp hideg időjárással szemben, amely témák értelemszerűen ciklikusan foglalkoztatják az online sajtót. A kihűléses halálesetek attól bírnak hírértékkel, hogy a holttestre köztéren bukkannak rá, így a kirívó esetek, „szokatlan” halálnemek közé sorolható a gyilkosságokkal, köztéri balesetekkel, váratlan szerencsétlenségekkel együtt. Még természetes haláluk esetén is áldozattá válnak, amennyiben a szövegrészlet magukra hagyottan, szegényen és reménytelenül ábrázolja őket.

Az *áldozati* kategória olyan bűntényeket is megemlít, amelyeket specifikusan hajléktalan emberek kárára követnek el. Legjobb példa a kaposvári rabszolgatartók pere 2011 áprilisában, amely a portálok figyelmét szenzációértéke miatt huzamosabb ideig fenntartotta, hiszen kirívó kegyetlenségről tanúskodik. A rabszolgatartás ténye közvetlenül valósítja meg a hajléktalan emberek dehumanizációját és azt közvetíti, hogy a hajléktalanok emberi mivoltuktól megfosztva rabszolgaként kezelhetőek. Áldozattá válnak akkor is, ha jogilag

használják ki őket fiktív cégek létrehozására, de előfordult az is, hogy fiatalok csoportja ok nélkül támadt rájuk, amely feletti fizikai hatalomgyakorlás eklatáns példája.

A hírekben gyakrabban megjelenő áldozati kategória mellett, a hajléktalan emberek bűncselekmények *elkövetőiként* is megjelennek. Olyan apró szabályszegések és jelentéktelennek tűnő incidensek főszereplőiként kerülnek a tudósításokba, melyek az elkövető hajléktalansága miatt tesznek szert hírértékre (csokilopás, ruhalopás). Előfordulnak rendőrségi jelentések is hajléktalanok köztéri fajtalankodásáról, részeges magatartásáról. A csepeli gyilkosság és a Szita Bence-ügy tárgyalása hozta felszínre azokat az álláspontokat, melyek a hajléktalanság és a bűnözésre való hajlam között szoros összefüggést láttak: *„A rendőrség közlése szerint az a tény, hogy az emberöléseket sorozatban, feltételezhetően több hónapon át anélkül követték el, hogy azt a hatóságok tudomására hozták volna, meghatározóan annak a szabályozatlan és társadalmi kontroll nélküli életformának a következménye, amit számos hajléktalan folytat”*. [2] Ez a megközelítés a mérsékelt szabályszegéseknél nagyobb veszélyt lát a hajléktalan emberekben, kifejezetten életet veszélyeztető, szinte alvilági szereplőkként tartja őket számon, akik jellemzően mások, mint a társadalomba gond nélkül beilleszkedő emberek. A nol.hu hírében egy félelmetesnek, idegennek tűnő alternatív világ képviselőiként öltenek testet, ugyanakkor meg kell különböztetni a külső szemlélők sötét fantáziáit és a kimutatható tényektől: *„Egészen addig, amíg valakit nem akarnak élve eltemetni, s ennek okán fény nem derül arra, mi zajlik a társadalom peremére szorultak kegyetlen világában. Nagy valószínűséggel ott sem gyakoriak a rablógyilkosságok, még akkor sem, ha a rendőrségi híradásokban meglehetősen sűrűn szerepelnek a hajléktalanok késelésig fajuló összecsapásairól szóló beszámolók. De kit zavar, ha egy senkihez és sehová nem tartozó nincstelen összeugrik egy hasonszőrűvel?”* [3]

Az önálló áldozati és elkövető kategóriával ellentétben az áldozat-elkövető összetett kód hajléktalanokat kettős színben tünteti fel. A csepeli gyilkosság esete jól példázza e kettős kód jelentését. A 2011 szeptemberében brutális kegyetlenséggel elkövetett sorozatos gyilkosságokat egy elszigetelt erdőterületen hajtották végre, amely térben is jól elkülöníthetővé, azonosíthatóvá tette a környéken élő fedél nélküli lakókat. Ez a bűncselekmény alkalmat adott arra, hogy a hajléktalanságot a bűnözéssel összefüggésbe hozza, és a „cigánybűnözéshez” hasonlóan a „hajléktalanbűnözés” fogalmát terjessze el. Az ilyen újságírói szóhasználatra példa a hvg által használt egyik kifejezés: *„hajléktalan rablógyilkos banda”* [4], illetve ezzel összefüggésben Tarlós István kifejezetten hajléktalan-kriminalizációról beszélt: *„Ezt követte Tarlós Istvánnak (Fidesz-KDNP), Budapest főpolgármesterének kijelentése a csepeli gyilkosságok után, amikor bevezette a hajléktalanbűnözés fogalmát”*. [5] A bűntény helyszínének környékén több hajléktalan ember élt saját építésű kunyhóiban, amelyet több portálon stigmatizáló kifejezéssel élve *„kolóniák”* [6]-nak neveznek, ezáltal a csoport tagjait egybemosó gyakorlat során szimbolikusan ők is a bűnelkövetés részeseivé váltak. A képet árnyalja, hogy például az origo arról tudósít, hogy a bűnelkövetők ugyan a hajléktalanok között éltek, vagyis a hely összeköti őket, de más összefonódásról – esetleg hajléktalanok lennének a tettesek is – nem számol be: *„A gyanúsítottak Csizner szerint egy olyan bűnözői csoport tagjai, akik a csepeli erdőben lakó hajléktalanok között éltek”*. [7] A nol rámutatott arra, hogy a büntett szomszédságában élő lakók között tapinthatóan eluralkodott a külső reakcióktól való félelem: *„Sok hajléktalan tart attól, mondják az utcai munkások, hogy a négyes gyilkosság felerősíti a velük szembeni, amúgy is erős előítéleteket”*. [8] Az események

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

hatására a hajléktalanok nagyító alá kerültek: a „normálistól” eltérő életkörülmények közszemlére kerültek, továbbá az illetékes önkormányzati érdekeltségen túl a miniszterelnök bevonódásával politikai üggyé is vált: „A Híradó úgy tudja, hogy Orbán Viktor miniszterelnök a történetek után utasította Pintér Sándor belügyminisztert, ellenőrizze azokat a területeket, ahol hajléktalanok élnek. A nyomozás jelenlegi állása szerint ugyanis a csepeli ügyben fedél nélküli ember is érintett bűnsegédként”.^[9]

A politika kategóriája a hajléktalanok jogaival, az őket érintő intézkedésekkel foglalkozó híreket tömöríti, valamint a politikusok, politikai döntéshozók nyilatkozatait tartalmazza. Ide sorolhatók a hajléktalanmentes övezetek kialakításáról tudósító hírek, a hajléktalanság büntetőjogi kérdéssé válása, életmódjuk büntethetősége kapcsán kriminalizálódásuk. A hírportálok közötti különbségek a kritikus álláspont megfogalmazásában keresendők, valamint a téma részletes és gyakori megjelenése utalhat arra, hogy az adott portál fontos kérdésnek tartja a hajléktalanságot. A politikai kategória gyakori előfordulását az is magyarázza, hogy a közterületen tartózkodás jogi átalakulásának kontextusában a hajléktalanság kérdésében felszólalni egyben politikai állásfoglalást is jelent: a „Fidesz szemében szegénynek lenni bűn, amiért büntetés jár. Ennek jegyében a kormány szeptembertől megtiltotta a közterek nem rendeltetésszerű használatát, a főváros az aluljárókból tiltotta ki a hajléktalanokat, a kerületek pedig pénzbírsággal sújtják őket”.^[10] A politika kategóriája mutatta meg a hajléktalanság átpolitizálódásának mértékét és jellegét, vagyis azt, hogy az egyes hírportálok cikkei hogyan viszonyultak ahhoz a kérdéshez, hogy a politikai és jogi eszközökkel kezelhető-e a hajléktalanság. A hajléktalanság problémája politikai és hatalmi csatározások egyik gyújtópontjává is vált: „a filozófusbotrány politikatörténeti jelentősége az, hogy a hatalom ekkor kezdte el kriminalizálási politikáját, amelyet azóta számos területre kiterjesztett. Kriminalizálják a hajléktalanokat, a rokkantakat, a munkanélkülieket, az előző adminisztrációk vezető politikusait, sőt egy egész parlamenti pártot”.^[11]

Az intézkedések mellett elhangzó leggyakoribb érv, hogy azokat mind a többség, mind a hajléktalanok védelmében hozzák meg, ami azt az üzenetet közvetíti, hogy a hajléktalan emberek problémát jelentenek a többi állampolgár számára, de fenntartja az emberségesség imázsát is: „A kormány célja nem egy élethelyzet, a hajléktalanság büntetése, azonban a hajléktalanság mint élethelyzet nem ok arra, hogy megnehezítsék a többi, nem hajléktalan ember életét”.^[12]

A városkép olyan összetett kategória, amely a hajléktalanokat a rend és tisztaság, a hajléktalan-ellátás, a szociális megközelítés és jótekingodás, a város, városrész, közterület kontextusában említi. Az mno a konzervatív, keresztény értékrend szolidáris normája mellett a tisztaság és városkép rombolásával a hajléktalanokat ambivalensen kezeli: „[h]ol hajthatják le a fejüket? A hajléktalanokat ugyanis nem eltüntetni kell, hanem elhelyezni, ha hagyják. Nem tárgyak ők, hanem szerencsétlen emberek... A Margitszigeten régen szerelmespárok csókolóztak a padokon, ma hajléktalanok pálinkáznak. Szemégyűjtőről nem tudnak, mindent eldobálnak maguk után”.^[13] A nol szocio-látképeket, valamint személyes történeteket tesz közzé: „[a] negyvenes éveinek végén járó Katalin tavaly októberben lett hajléktalan. A diplomás nőt tíz éve vetette a sorsa Budapestre, szerelmével költözött a fővárosba”.^[14] Konkrét szociális lépések, a hajléktalan-ellátás állapotának elemzése is ide tartoznak. A politikai nyilatkozatok

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

kiszűrésével ebben a kategóriában a szociális szakértői és szakmai hang jut szóhoz: „*[a] Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSZ) alelnöke szerint a klasszikus hajléktalanság elsősorban nem lakhatási probléma, hanem társadalmi, vagyis az emberi kapcsolatok hiánya*”.
[15]

Végül a hajléktalanrendszeren túl a jótékonykodás és a karitatív tevékenységek, mint például étel- vagy ruhaosztás is ebbe a kategóriába sorolhatók, ezáltal a hajléktalanok pozitív megközelítése, a kollektív felelősség és a szolidaritás is megjelenik a városképi kategória szövegei között. Az origo a fővárosi fiataloktól kiinduló önkéntes akciókra hívja fel a figyelmet, akik hangsúlyozzák a pártpolitikai függetlenségüket, de tevékenységük a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal szembeni érzékenységet az identitásuk fontos tényezőjeként mutatja be: „*[a]z összegyűjtött anyagokból főzött ételt megosztják egymással és a rászorulókkal, a hajléktalanokkal. A freeganek azért is utasítják el a húst, tejet, tojást, mert ezeken nem látszik egyértelműen, ha romlottak*”.[16]Az index is elsősorban a politikára szkeptikusan tekintő, a civil kezdeményezéseket hangsúlyozó megközelítést erősíti: „*[p]olitikai szempontból nem semlegesek, hanem függetlenek. Az idei díj sajátossága volt, hogy jelölt volt még néhány további civil szerveződés is: a Város Mindenkié, ahol a döntéshozók nyolcvan százaléka hajléktalan*”.[17]

A politikai és városképi kategória sokszor együtt jelent meg, ami abból adódik, hogy amint a politikai megközelítés városrendezési, szociálpolitikai kérdéseket érintett, a jelölés összeadódott; és fordítva a szociális kérdéseket is átítatta a politikai szempont. A kategóriák összekapcsolódása a szociális ellátórendszer és a politikai szféra interakciójából is adódik, a hvg a két terület konfliktusairól számol így be: a „*Hajléktalan Embereket Segítő Budapesti Társasága közleményében azt írta, bár a konzultatív tanácsot az elnöknek negyedévente rendszeres ülésre össze kellene hívnia, illetve a tagok kérésére ettől eltérő időpontban rendkívüli tanácskozást kellene meghirdetnie, ez Budapest új vezetésének tavaly októberi megválasztása óta nem történt meg, holott ezt az ellátói oldal többször is kérte*”.[18]

Kocsis Máté megnyilvánulásai a kerületi kérdések politikai kontextusba helyezése miatt kerültek egyszerre a városi és a politikai kategóriába. A cikkek a józsefvárosi rendeletek és népszavazás kapcsán említik, és nyilatkozataiban visszatérő elem a hajléktalan-ellátás javítására tett önkormányzati erőfeszítés. A hírek beszámolnak az önkormányzatok, de olykor tőlük függetlenül a lakók felől érkező szankcionálási igényekről, amely a hajléktalanokkal kapcsolatos nyílt konfliktusokra utal: „*[t]öbb mint háromszáz aláírást gyűjtött össze egy pécsi civil mozgalom, mert megelégtéltek a környékükön zajló folyamatos randalírozást, részegeskedést és a hajléktalanok kéregetését*”.[19]

A további három kategória jelentősen ritkábban fordul elő a hírekben, ezért úgy véljük, hogy a hajléktalanokkal kapcsolatos közbeszédnek kevésbé képezi részét. A kulturális cikkek olyan játékfilmekkel, dokumentumfilmekkel, könyvekkel foglalkoznak, amelyekben hajléktalan szereplők találhatók. Interjúkat is olvashatunk színészekkel, akik hajléktalanokat alakítottak; hajléktalan futballválogatottról esik szó, illetve az utcán élő emberek munkáiból szervezett kiállítások; hajléktalanoknak rendezett események, előadások köthetőek ide. Az indexen a pesti szubkultúra része a hajléktalan-ügy felkarolása: „[a] Squatted Budapest a hetedik kerület foglaltházaiban vezeti körbe az érdeklődőket, akik azt is megtudhatják, hol ér össze a hajléktalanok, a rendszerkritikus középosztálybeli fiatalok, a Pestre bulizni járó pécsiek és egy pornósztárszínész élete”. [20]

A kategória érdekessége, hogy a politikai közélet hajléktalan-ügyei nem hagyták érintetlenül a kulturális szférát sem, ebben az esetben a kultúra eszköz a kormánypolitika elleni fellépésre, a társadalmi felelősségvállaláshoz hozzátartozik a hajléktalanok mellett szót emelni: „[l]e fognak minket hazaárulózni? jósolta a HVG-nek Török Ferenc, egyike annak a 11 filmrendezőnek, akiket Tarr Béla kért fel, hogy egy-egy ötperces filmetűdben mondják el véleményüket 2011 Magyarországról. Az ingyenmunkával, baráti alapon készült közérzeti filmből meglehetősen provokatív társadalomkép rajzolódik ki, hajléktalanokkal, romákkal, kallódó fiatalokkal, nyomorral, s kiderül belőle, mennyire másképp néz ki ez az ország a parlamentből, a törvények szintjén, mint a flaszteren”. [21]

A külföldi vonatkozású cikkek változatosak: áldozati, politikai, városi, kulturális és önhibáján kívül hajléktalanná vált híreket egyaránt tartalmaznak. A politikai témájúak egyrészt az itthoni gyakorlat igazolását szolgáló példák, valamint a kormány hajléktalan-politikájára irányuló bírálatok. A hvg, az origo és az index közöl nagy számban tudósításokat a hajléktalantörvények külföldi politikai visszhangjáról is. A külföldi városi cikkek egyik közös vonása, hogy szenzációértékkel bíró történetek kerülnek az online sajtó figyelmének középpontjába, amelyek nagy adományozásokról szólnak: „[a]z Arsenal futballistái és a menedzsment egynapi bérüket ajánlották fel az alapítvány javára. Számos londoni kerület gondoskodik rendkívüli téli szállásról a hajléktalanok számára”. [22] Ferenc pápa hitvallása is egyre markánsabb nyomot hagy a hajléktalanokról szóló beszámolókbán az mno-n, de a többi portál is beszámol róla: „[a] «szegény» szó igen félrevezető lehet azoknak, akik ezt csupán úgy gondolják értelmezni, hogy Ferenc pápával most aztán téglánként osztják szét a római Szent Péter-bazilika impozáns építményét, hogy hányatott sorsú hajléktalanoknak építsenek belőle otthont”. [23]

Az önhibáján kívül hajléktalanná vált kategória általában természeti katasztrófákhoz, háborúhoz kötődik, időnként gazdasági tényezőkhöz (lakásmaffia, devizahitelesek esete vagy Görögország gazdasági válsága). Külön kategóriaként kezeltük az áldozati megjelenítéstől, itt ugyanis a hajléktalanság nem oka, hanem következménye az áldozattá válásnak, így tulajdonképpen az e kategória alá tartozó szövegrészek arról szólnak, hogyan válhat egy-egy ember vagy akár tömegek hajléktalanná. A kategóriacímke arra utal, hogy ezek a történetek nem illeszkednek kifejezetten a hajléktalan emberek sorsát bemutató szövegekhez, hanem éppen arra mutatnak rá, hogy milyen folyamatok, strukturális társadalmi problémák vagy akár természeti csapások állnak a hajléktalanná válás mögött. Ezek a hírek lényegre törően a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

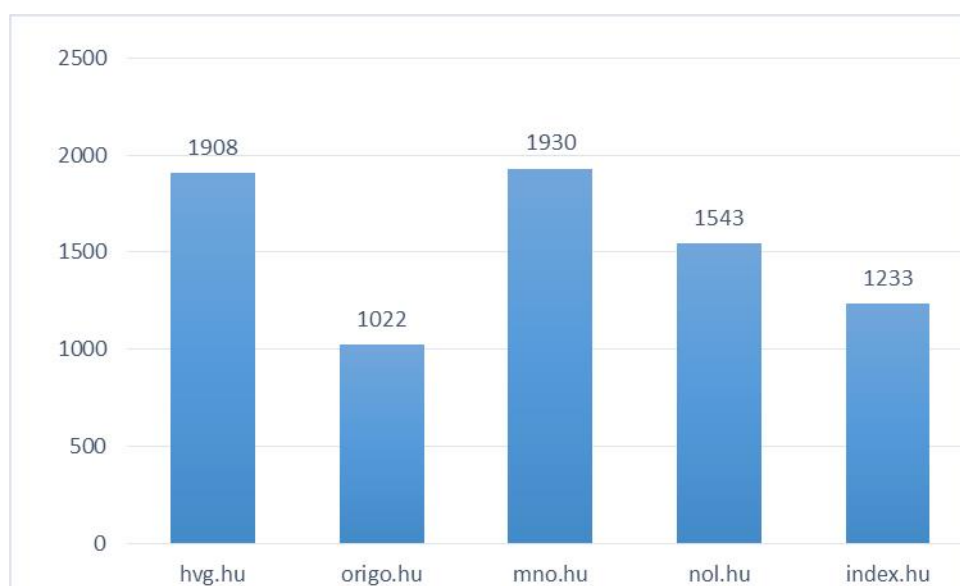
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

vesztéséget és az áldozatok számát „listázzák”. A szerencsétlenség hatására hajléktalanná vált emberekkel szemben másfajta attitűd figyelhető meg, ők tulajdonképpen nem kezelhetőek „valódi” hajléktalanként, továbbra is az ingroup tagjai maradnak: „[a] bajban persze rögtön ott volt a segítség is: a helyi iskolában egy ideiglenesen felállított szükségszálláson, egy osztályteremben – a hajléktalanul maradt devecseriek között – néhány táborigyát kaptak az éjszakára ottrekedt újságírók is”.^[24] Emellett találkozhatunk olyan híradásokkal is, amelyek már a társadalmi lecsúszás perspektívájából mutatják be a szereplőket, akik ily módon elvesztették a többségi társadalmi csoporttagságukat: „[a] kisfiú azután került nevelőotthonba, hogy családja hajléktalanná vált. Azóta megoldódott a lakásgondjuk, de a gyerekeket nem kapták vissza”.^[25]

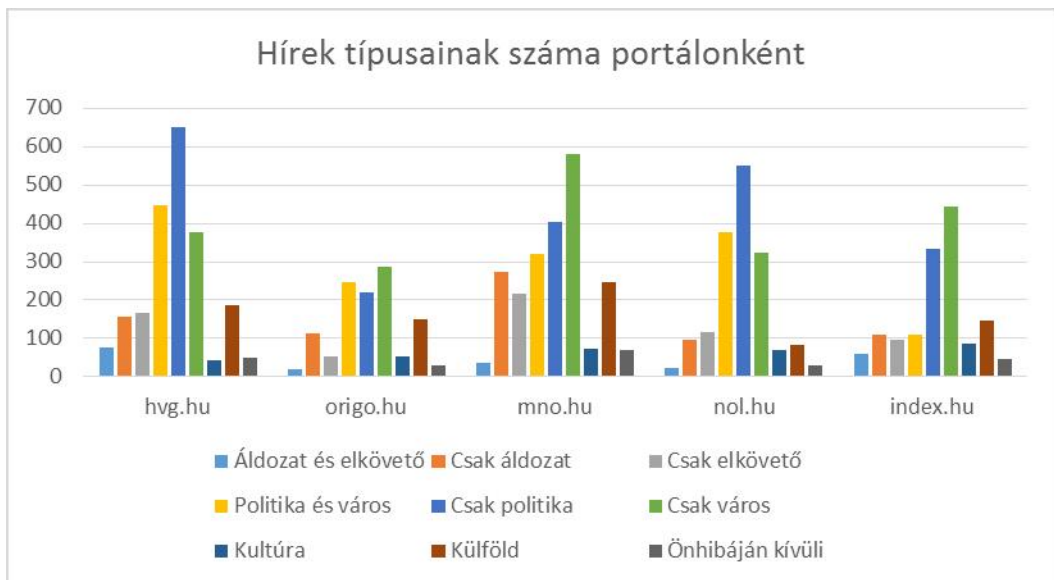
Különbségek a hírek típusai szerint a különböző hírportálokon

Az egyes hírportálok között óriási különbségek voltak a tekintetben, hogy a hajléktalanság témája milyen gyakran bukkant fel híreik között. Ahogy az 1. ábrán is szerepel, a legtöbb alkalommal, 1930 és 1908 alkalommal az mno és a hvg portálokon szerepelt a hajléktalan szó, a legkevesebbszer pedig az origon, ahol összesen 1022 egymondatos szöveggörnyezetet tudtunk vizsgálni.

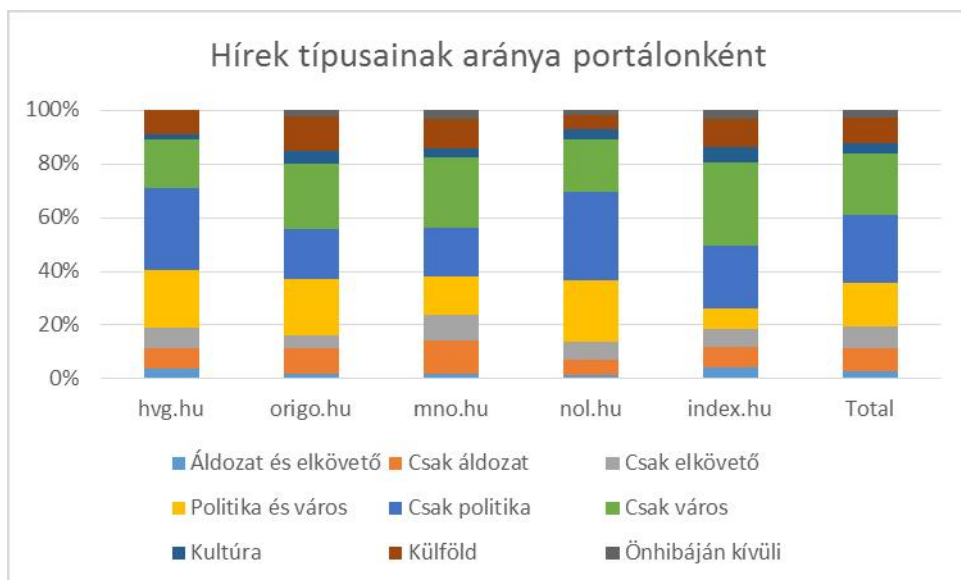

1. ábra: Egymondatos szöveggörnyezetek száma portálonként

Az egyes hírtípusok előfordulási gyakoriságokban, és így azok egyes portálokon belüli arányaiban is jelentős eltéréseket találunk, amely a 2. és 3. ábráról olvasható le.

2. ábra

3. ábra

Khi négyzet próba segítségével vizsgáltuk meg, hogy a különböző hírportálok páros összehasonlítása alapján azonos valószínűséggel jelennek-e meg az egyes hírtípusok az adott portálokon.

A hajléktalanreprezentáció egyik érzékeny kérdése, a kriminalizáció illetve az áldozattá válás, amely utalhat arra, hogy a hajléktalan ember bűncselekmény vagy esetleg a körülményeinek az áldozata, akár fizikai értelemben is, ahogy arról a kihűléses halálesetekről szóló beszámolók szólnak. Külön vizsgáltuk azokat a híreket, ahol a hajléktalan csak áldozatként vagy csak elkövetőként jelenik meg azoktól, ahol mind az elkövető, mind az áldozat hajléktalan személy.

A khi négyzet próba eredménye azt mutatja, hogy az mno portálon szignifikánsan nagyobb említési gyakorisággal jelenik meg a hajléktalan ember csak mint *áldozat* hírtípus, mint az összes többi hírportálon (hvg.hu: $\chi^2(1, n=3838) = 34,140$, $p < 0,001$; origo.hu: $\chi^2(1, n=2952) = 5,963$, $p = 0,008$; nol.hu: $\chi^2(1, n=3473) = 57,906$, $p < 0,001$; index.hu: $\chi^2(1, n=3163) = 20,632$, $p < 0,001$). Az mno.hu-nál ugyan kevesebbszer, az összes többi portálnál azonban többször említette csak az áldozati oldalról a hajléktalanságot az origo.hu is (hvg.hu: $\chi^2(1, n=2930) = 6,109$, $p = 0,009$; nol.hu: $\chi^2(1, n=2564) = 19,204$, $p < 0,001$; index.hu: $\chi^2(1, n=2255) = 3,093$, $p = 0,046$). A hvg.hu valamivel meghaladja a nol.hu említési gyakoriságát ($\chi^2(1, n=3451) = 5,306$, $p = 0,012$), de nem különbözik az index.hu portáltól.

A *bűncselekmény elkövetőjeként* való említés az mno portálon bármelyik más portálnál nagyobb arányban gyakorisággal jelenik meg (hvg.hu: $\chi^2(1, n=3838) = 6,874$, $p = 0,005$; origo.hu: $\chi^2(1, n=2952) = 30,982$, $p < 0,001$; nol.hu: $\chi^2(1, n=3473) = 14,603$, $p < 0,001$; index.hu: $\chi^2(1, n=3163) = 9,861$, $p = 0,001$). Az origo-n történő említések az mno-val éppen ellentétes irányban különbözik az összes többi portáltól, itt minden más portálnál ritkábban történik meg a hajléktalan emberek mint bűncselekmény elkövetőinek az említésre (hvg.hu: $\chi^2(1, n=2930) = 12,923$, $p < 0,001$; nol.hu: $\chi^2(1, n=2565) = 5,649$, $p = 0,01$; index.hu: $\chi^2(1, n=2255) = 6,993$, $p = 0,005$). Ezen kívül semmilyen más szignifikáns különbséget nem találunk a portálok között.

Vannak a hajléktalanság egymondatos környezetében olyan példák, ahol a hajléktalan személyek *egyszerre jelennek meg elkövetőként és áldozatként*. Ez a kombinált kategória a legmagasabb arányban, a hvg-n jelent meg, az index kivételével minden portálnál szignifikánsan nagyobb arányban (origo.hu: $\chi^2(1, n=2930) = 8,078$, $p = 0,002$; mno.hu: $\chi^2(1, n=3838) = 14,942$, $p < 0,001$; nol.hu: $\chi^2(1, n=3451) = 20,854$, $p < 0,001$). Ehhez nagyon hasonlóan az indexen is szignifikánsan magasabb az említési gyakoriság, mint az origo.hu-n, az mno-n vagy az indexen ($\chi^2(1, n=2255) = 11,601$, $p < 0,001$), az mno.hu-n ($\chi^2(1, n=3163) = 20,057$, $p < 0,001$) vagy az index.hu-n ($\chi^2(1, n=2776) = 26,315$, $p < 0,001$).

Az önhibáján kívüli hajléktalanná válás rendkívül kis részét teszi ki a vizsgált híreknek, mégis szignifikáns különbségek mutatkoznak abban, hogy mi az előfordulási valószínűsége az önkéntelen hajléktalanná válás témájának. Két hírportál emelkedik ki a többi közül az említési gyakoriságban, az index és az mno. Az indexen gyakoribb az említés, mint a hvg vagy a nol portálokon, de nem különbözik az origon (hvg.hu: $\chi^2(1, n=3141) = 3,214$, $p = 0,045$; nol.hu: $\chi^2(1, n=3141) = 3,214$, $p = 0,047$). Az mno.hu összehasonlítva szignifikánsan viszont csak a nol.hu-tól tér el ($\chi^2(1, n=3473) = 7,520$, $p = 0,004$).

A *politika* kategória alá tartozó hírek számában is jelentős különbségeket találtunk, ezek a különbségek azonban akkor váltak igazán kifejezetté, amikor leválasztottuk a politika kód alá tartozó kijelentéseket a város kódhoz tartozóktól. Így három kategóriával dolgoztunk: egyrészt azokkal a hajléktalanságra vonatkozó hírekkel, ahol csak a politikai nézőpont érvényesült, tehát a hírek jogszabályokról, politikusok véleményéről, politikai akciókról szóltak; másrészt azokkal, ahol csak a város szempontjai kerültek elő, tehát településszintű megközelítésekkel, egy-egy városrész hajléktalansággal összefüggő problémáiról, a szociális ellátás jellegéről; harmadrészt azokkal a hírekkel, ahol e két szempont egyszerre jelent meg, tehát a város és a politika találkozott, egy polgármester vagy önkormányzati képviselő politikai véleménye jelenik meg, illetve egy politikai akció egy helyi jelenséghez kötődött.

A *politika* kategóriájában a hvg és a nol jelentette meg a legtöbb hírt. Egymástól nem különbözött e portálon a kategória előfordulási gyakorisága, azonban az összes többi portálhoz viszonyítva szignifikáns különbséget találunk (hvg.hu összehasonlítva origo.hu-val $\chi^2(1, n=3838) = 84,507, p<0,001$; mno.hu-val: $\chi^2(1, n=3838) = 84,507 p<0,001$; index.hu-val: $\chi^2(1, n=3141) = 16,555, p<0,001$; nol.hu összehasonlítva origo.hu-val $\chi^2(1, n=2565) = 59,189, p<0,001$; mno.hu-val $\chi^2(1, n=3473) = 94,595, p<0,001$). További különbség a csak politika kategória tekintetében, hogy az index.hu-n magasabb volt az említési gyakoriság, mint az origo.hu-n és az mno.hu-n (origo.hu: $\chi^2(1, n=2255) = 9,938; p=0,001$; mno.hu: $\chi^2(1, n=3163) = 16,924, p<0,001$).

A csak *város* kategória leggyakrabban az index portálon került elő, szignifikánsan többször, mint bármelyik más portálon hvg.hu: $\chi^2(1, n=3141) = 102,454, p<0,001$; origo.hu: $\chi^2(1, n=2255) = 15,626, p<0,001$; mno.hu: $\chi^2(1, n=3163) = 12,198, p<0,001$; nol.hu: $\chi^2(1, n=2776) = 77,906, p<0,001$. Kiemelkedett még az az origo is, szignifikánsan nagyobb valószínűséggel írtak a hajléktalanságról a város szűrőjén keresztül, mint a hvg vagy a nol, de egymástól nem különböztek (mno.hu összehasonlítva hvg.hu-val: $\chi^2(1, n=3838) = 54,308, p<0,001$; nol.hu-val: $\chi^2(1, n=3473) = 37,056, p<0,001$; origo.hu összehasonlítva hvg.hu-val: $\chi^2(1, n=2930) = 26,900, p<0,001$; nol.hu-val: $\chi^2(1, n=2565) = 17,792, p<0,001$).

A *politika és város együttes* megjelenési gyakoriságában a következő különbségeket tapasztaltuk. A hvg, az origo és a nol foglalkozott a legnagyobb gyakorisággal a hajléktalanság kérdésével a politika és a város együttes szűrőjén keresztül. E három portál egymástól szignifikánsan nem különbözött, viszont különbözött a másik két portáltól (hvg.hu összehasonlítva az mno.hu-val: $\chi^2(1, n=3838) = 27,731 p<0,001$; index.hu-val: $\chi^2(1, n=3141) = 110,146, p<0,001$; origo.hu összehasonlítva az mno.hu-val: $\chi^2(1, n=2952) = 25,401, p<0,001$; index.hu-val: $\chi^2(1, n=2255) = 101,075, p<0,001$; nol.hu összehasonlítva mno.hu-val $\chi^2(1, n=3473) = 32,961, p<0,001$, index.hu-val: $\chi^2(1, n=2776) = 116,770, p<0,001$). További különbséget találunk az mno.hu és az index.hu között, de a csak politika kódtól eltérően itt az mno.hu-n megjelenő hírek száma mutatja az alacsonyabb gyakoriságot ($\chi^2(1, n=3163) = 39,334, p<0,001$).

Azok a hírek, amelyek a hajléktalanságot valamilyen *kulturális* összefüggésben láttatják, eltörpülnek a politikai, szociális, egészségügyi hírek és az elkövető-áldozat jellegű megközelítésektől is. Az egyes portálok belüli arányuk azonban igen eltérő. Legnagyobb gyakorisággal az index portálon jelenik meg a hajléktalanság kulturális összefüggésben, szignifikánsan többször, mint bármelyik más portálon.

(hvg.hu: $\chi^2(1, n=3141) = 44,822, p<0,001$; origo.hu: $\chi^2(1, n=2255) = 3,741, p=0,032$; mno.hu: $\chi^2(1,$

n=3163) = 16,165, $p < 0,001$; nol.hu: $\chi^2(1, n=2776) = 8,629, p=0,002$). Nagyobb a gyakorisága a kulturális vonatkozású híreknek az origo.hu-n, a nol.hu-n és az mno.hu-n a hvg.hu-hoz viszonyítva (origo.hu-hvg.hu: $\chi^2(1, n=2930) = 17,861, p < 0,001$; nol.hu-hvg.hu: $\chi^2(1, n=3451) = 14,128, p < 0,001$, mno.hu-hvg.hu: $\chi^2(1, n=3838) = 8,729, p=0,002$), de nincs különbség e három portál között.

A *külföldhöz* kapcsolódó hírek rendkívül heterogének, hiszen találunk szenzációértékű bűncselekményekre vonatkozó híreket, politikai híreket, és kulturálisakat is. Az origo hírek között szerepelnek a leggyakrabban külföldi kontextusú hírek, az mno kivételével, mint portálnál szignifikánsan magasabb az említési gyakoriság (hvg.hu: $\chi^2(1, n=2930) = 15,757, p < 0,001$; nol.hu: $\chi^2(1, n=2565) = 64,319, p < 0,001$; index.hu: $\chi^2(1, n=2255) = 4,206, p=0,024$). A nol az összes portálnál szignifikánsan kisebb gyakorisággal említ külföldi vonatkozású híreket (mno.hu: $\chi^2(1, n=3838) = 8,006, p=0,003$; nol.hu: $\chi^2(1, n=3451) = 22,844, p < 0,001$; index.hu: $\chi^2(1, n=2807) = 3,114, p=0,045$). További különbséget találunk abban, hogy mind az mno-n, mind az indexen nagyobb a gyakorisága ennek a típusú hírnek, mint a nol-on; és az mno és az index között nincs különbség (mno.hu-nol.hu: $\chi^2(1, n=3473) = 53,171, p < 0,001$; index.hu-nol.hu: $\chi^2(1, n=2776) = 36,909, p < 0,001$).

A hajléktalanreprezentáció idői alakulása

A következő elemzési szinten összeállítottuk a száz leggyakoribb főnévből álló szólistát. Az elemzés alá vont három éves periódust 2010. április 25-től két hónapos szakaszokra osztottuk, melyben követhettük a száz szó előfordulásának változásait. Ez a módszer lehetőséget adott arra, hogy megvizsgáljuk egy-egy konkrét esemény hatását a hajléktalansággal kapcsolatos médiareprezentációra. A száz leggyakrabban megjelenő főnév előfordulási gyakoriságát tehát két dimenzió mentén hasonlítottuk össze. Az egyik dimenzió volt az öt hírportál, a másik a kéthavi bontás, így megtudhattuk, hogy egy-egy konkrét esemény kapcsán az egyes hírportálokon hogyan változik a hajléktalanság reprezentációja. Az alábbi táblázat foglalja össze a vizsgált 100 szót, amelyek közül néhányat kiemelve mutatjuk be a vizsgált összefüggéseket.

hajléktalan	vég	tag	péntek
ember	Budapest	István	megoldás
év	terület	tavaly	program
magyar	nő	döntés	szerda
nap	rendőr	rendszer	feladat
férfi	Magyarország	közterület	csoport
utca	pénz	hétfő	ok

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

eset	főváros	többség	polgármester
munka	út	cikk	csütörtök
élet	probléma	név	kéz
helyzet	óra	elnök	támogatás
alap	törvény	eljárás	épület
hely	kapcsolat	kedd	hatóság
ország	család	kerület	állapot
szó	cél	dolog	civil
forint	forrás	helyszín	javaslat
sor	segítség	világ	hirdetés
MTI	tér	áldozat	közlemény
ügy	képviselő	állam	múlt
rendőrség	ház	gyerek	vélemény
város	figyelem	otthon	politikus
szervezet	intézmény	este	bíróság
lehetőség	hónap	jövő	személy
önkormányzat	érdek	lakás	Fidesz
kormány	jog	ellátás	halál

2. táblázat: Száz leggyakoribb főnév

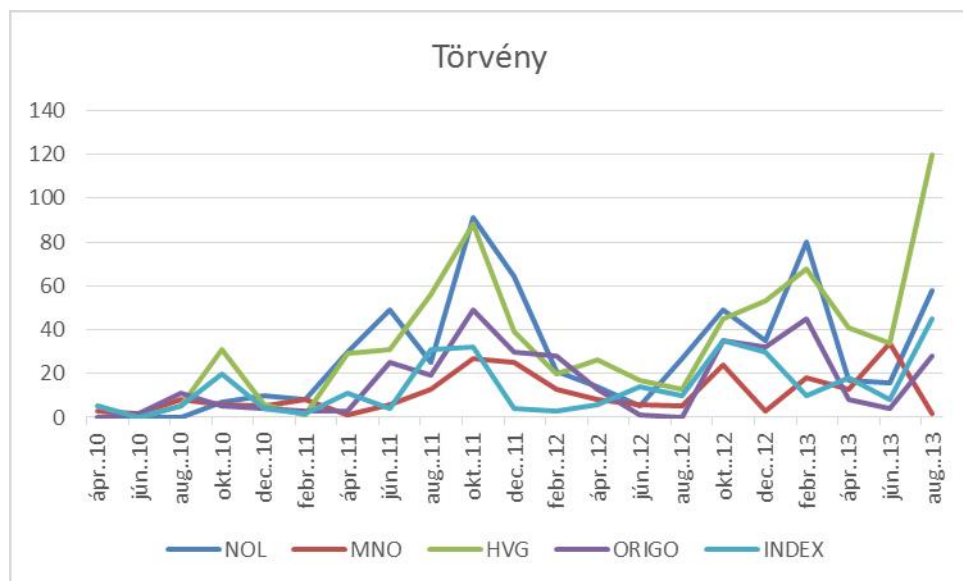
A 100 szóból azt a hatot választottuk ki az idői események illusztrálására, amelyek a kvalitatív elemzésünk kategóriáival szoros összefüggésben állnak: törvény, politikus, ellátás, polgármester, áldozat, rendőrség. Rögtön szemet szúrhat a 4.–9. ábrákon, hogy az elemzés első hónapjaiban szinte minimális bármelyik szó előfordulása, ami azt bizonyítja, hogy a hajléktalanság a következő hónapokban, 2010 augusztusában vált „üggé” a politikai események hatására. Azt megelőzően gyakorlatilag alig jelentek meg cikkek a témában az online hírportálokon.

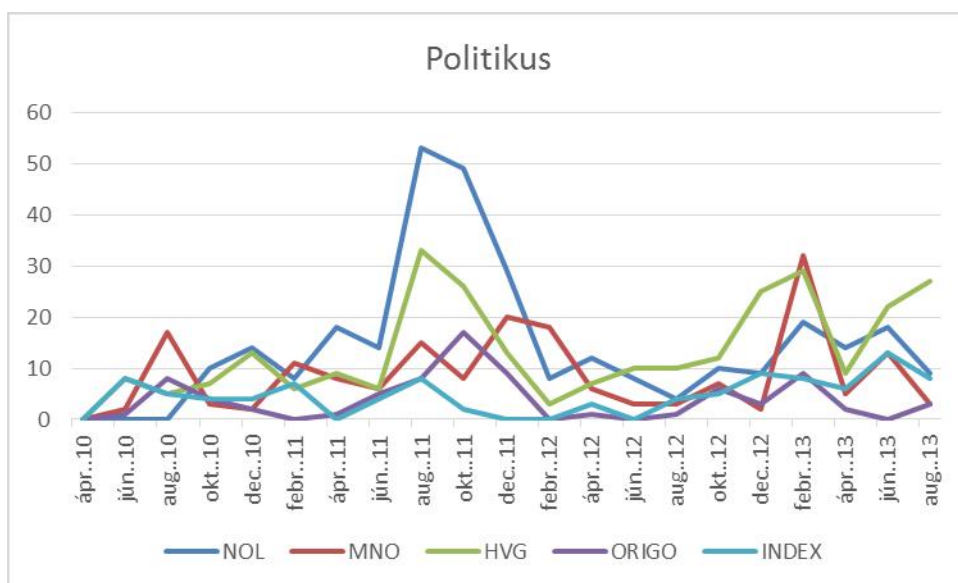
Jelentős emelkedések figyelhetők meg a 2011 nyarán-őszén minden vizsgált szó előfordulásában. Mindez több különböző esemény egymást erősítő hatásának köszönhető. A 2011 áprilisi kaposvári ügy, majd a nyár eleji felfutás idején a közterület használatáról szóló törvény előkészítése volt napirenden, amely kapcsán Szabó Máté az Alkotmány Bírósághoz fordult. Nyár végén derült fény a csepeli gyilkosságra, amellyel összefüggésben Tarlós István tematizálta a "hajléktalanbűnözés" (2011. augusztus 29.) fogalmát. A rendőrség a köztéri rendeletek, majd a gyilkosságok kapcsán is fókuszba került, Pintér Sándor először szintén politikai majd a bűntények hatására rendvédelmi okokból állt a nyilvánosság elé. A csepeli hajléktalan-telep az ellátórendszer kérdését is aktiválta. Szeptember végén zajlott a józsefvárosi népszavazás, és október végén hozta meg Papcsák Ferenc, Zugló polgármestere a hajléktalanok közterületről való kitiltására irányuló rendeletét, melynek következtében megkezdődtek a kilakoltatások. A kijelentés, a rendelet, illetve ezek kapcsán a kormány hajléktalanpolitikájának tárgyalása a hvg és a nol hírportálokon felfuttatta a politikai tartalmú hírek számát. A 2010-es év végi kisebb emelkedés feltehetően éppen a téma politikai napirendre kerülésével függ össze, ekkor merült fel először a kitiltás kérdése, ekkor kezdte az Alkotmány Bíróság tárgyalni az ügyet, illetve ekkorra tehetők az első tiltakozások is. Az utolsó emelkedés, pedig már az Alkotmánymódosítás közeledtét jelzi, amely a nol oldalán a törvénnyel kapcsolatos hírek rohamos növekedését eredményezte a törvény 2013. szeptember 30-i elfogadásához közeledve.

A következőkben három téma köré rendezve vizsgáljuk a szógyakoróságokat: (1) politika, (2) város, (3) áldozattá válás, bűnesetek. A politika hívószavai a kormány, politikus, képviselő, törvény, többség, javaslat, Fidesz; a város kérdéseit reprezentálja az utca, Budapest, főváros, város, önkormányzat, polgármester, közterület, kerület; az áldozattá válást és a bűneseteket pedig a rendőrség, rendőr, eljárás, probléma, segítség, áldozat.

Az alábbi néhány diagram azt mutatja meg, hogy az egyes hírportálokon, az egyes időszakokban a fenti kifejezések milyen gyakorisággal jelentek meg. Külön figyelmet érdemelnek azok az időszakok, amikor az egyes hírportálokon nagy különbségeket találunk, vagy éppen együttmozgást, továbbá a nagy csúcsok és a téma háttérbeszorulása is.

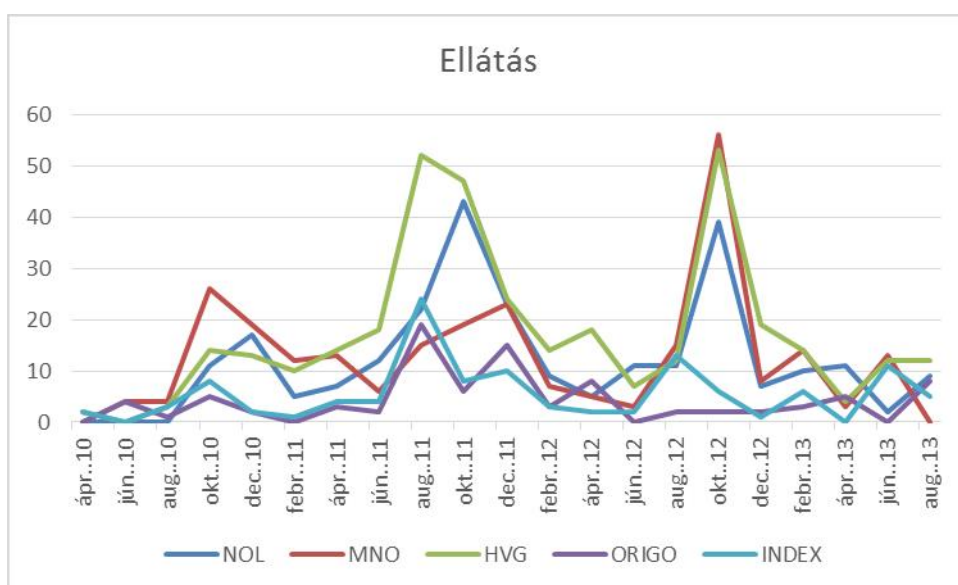

4. ábra

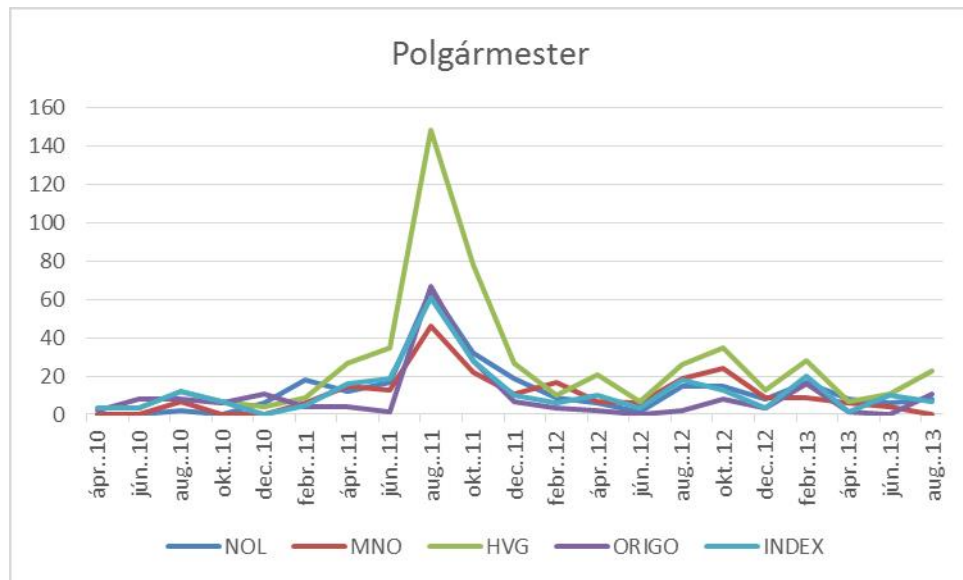

5. ábra

A *politikával* kapcsolatos diagramok két kisebb (2010. augusztus-október és 2012. december-2013. március) és egy határozott csúcsot mutatnak 2011 nyarán és őszén, amely azonban csak két hírportálnál tekinthető kiemelkedőnek, a hvg és a nol esetén, a többi hírportálon ez a csúcs nem magasabb, mint a vizsgált időszak elején és végén megjelenő kisebb felfutás. Mindhárom emelkedés ezt a két hírportált jellemzi legerőteljesebben, bár a politikus szó az mno-n is kisebb csúcsokat mutat.

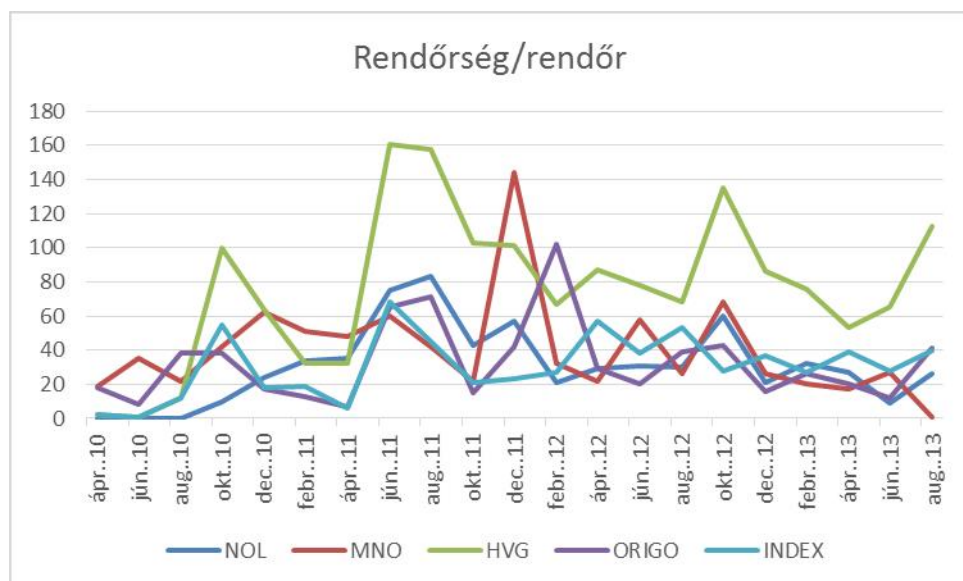

6. ábra

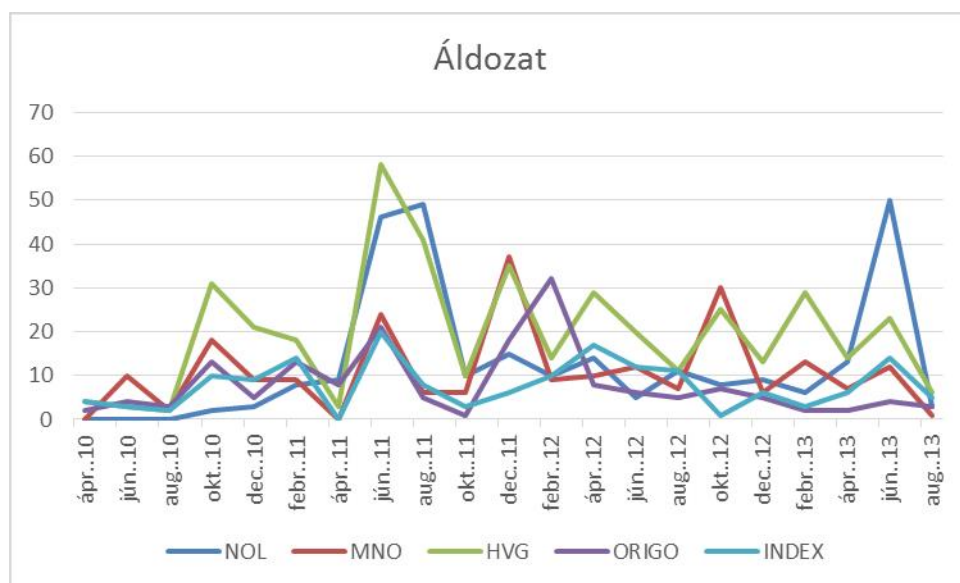

7. ábra

A városhoz tartozó szavak még kevésbé mutatnak egységes képet. Az *ellátás* szót bár a város témához kapcsoltuk, mégis szoros összefüggésben áll a politikával, amiről a felfutási csúcsok egyértelműen árulkodnak. Érdekesség azonban, hogy míg a politika kategóriában a csúcsokat kizárólag a hvg-n és a nol-on megszorodó cikkek adták, az ellátás szónál az mno legalább ennyire, ha nem még jobban járul hozzá a csúcsokhoz. Mintha a politikai vonatkozású hírek esetén kiemelten fókuszálnának az ellátás kérdéseire. A *polgármester* szó említése viszont az ellátás tendenciáival szemben egy rendkívül egységes képet mutat, 4 hírportál tökéletesen együtt mozog, míg a hvg a 2011. nyárvégi híreiben a polgármester szó megsokszorozódik, összhangban a politikai kategóriák emelkedésével.

8. ábra

9. ábra

Az áldozattá válás és a bűnesetek szétválasztása az alkalmazott kvantitatív módszerrel nem lehetséges, de annak ismeretében, hogy az egyes időszakokban milyen ügyek foglalkoztatták az embereket, világosan láthatjuk, hogy a hajléktalan emberek áldozatként vagy bűnelkövetőként szerepelnek-e gyakrabban az egyes hírportálokon, illetve egyáltalán a kérdésnek ez a vonatkozása az egyes hírportálok esetén milyen súllyal jelenik meg. A *rendőrség/rendőr* szavakat összevonva vizsgáltuk, és így egy sok csúccsal rendelkező és kevésbé egységes képet kaptunk. A hvg cikkein van a legtöbb és legnagyobb csúcsot produkáló említési gyakoriság. A 2010. évi első felfutás semmilyen konkrét bűnyüghöz nem kötődik, hanem a kérdés politikai napirendre kerülését tükrözi. Viszont a második, lényegesen kiugróbb és tartósabb fennálló csúcs 2011 áprilisa és augusztusa között a kaposvári gyilkosság, és a 2011 nyarán felmerülő számos politikai ügy, (a közterület-használati törvény előkészítése és Alkotmány Bíróságra kerülése) idejére esik. A harmadik csúcs Szita Bence meggyilkolásának idejére tehető, amikor a hajléktalan elkövetők említése hozta be a képbe a rendőrök és a rendőrség említését a leggyakrabban. Az mno a 2011-es év végétől eltekintve ugyan együtt mozog a többi három hírportállal, de egyértelműen nála szerepel leggyakrabban a rendőrség-szó, méghozzá a csepeli gyilkosság és a hajléktalanbűnözés Tarlóstól származó kijelentésének idejében.

Az *áldozat* szó említése különböző csúcsokat mutat, amelyből kiemelkedik a 2011. áprilist követő időszak, amikor a hvg és a nol portálokon az áldozat szó nagyon gyakran merül fel, feltehetően elsősorban a kaposvári rabszolgotartó ügygel összefüggésben és a nyáron egyre inkább előtérbe kerülő politikai vonatkozások kapcsán. Ezzel szemben a csepeli gyilkosság idején a hvg-vel azonos gyakorisággal esik szó áldozatokról az mno oldalán, tehát ebben a kontextusban a hajléktalan személyek elkövetőként jelennek meg, ahogy a Szita-gyilkosság idején is, ugyanez a két hírportál emelkedik ki az áldozat szó említésével. A nol ezzel szemben

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

2013 nyarán említi többször az áldozat szót, tehát már nem bűncselekménnyel összefüggésben, hanem politikai kontextusban. Az áldozat szó a téli időszakban minden portálon megemelkedik, amely feltehetően a hajléktalanokat érintő halálesetekkel függ össze.

Domináns beszédmódok az egyes hírportálokon

A tematikus tartalomelemzés kategóriái tulajdonképpen két nagyobb téma köré csoportosíthatók: a kriminalizáció kérdései és az átpolitizálódás köré. A kriminalizáció témája alá tartozik az áldozati (bűncselekmények, körülmények, egészségügyi állapot) illetve bűnelkövető reprezentáció. Bár a kétféle kategóriába tartozó hírek korántsem egységesek, mégis mindkét reprezentációs mód alkalmas arra, hogy a hajléktalan személyeket külcsoporthként ábrázolja, akik felé vagy sajnálattal vagy negatív érzelmekkel fordulunk, mint undor vagy félelem. Ezt az ábrázolásmódot erősíti a névtelenség, a személyesség hiánya is. Az áldozati kategória cikkei csupán felszínes vizsgálódás esetén magyarázhatók a szolidaritás kifejezőiként, mivel egyszerre adnak lehetőséget a szörnyülködésre, a „mi világtól távoli” történetek megismerésére. Az elkövető és áldozat kategóriái alá sorolt hírek tehát a dehumanizációs beszédmód eszközeinek tekinthetők (Haslam, 2006), kategória kvázi legitimálják a hajléktalanok kirekesztését. Egy elkülönült, embertelen társadalom képét erősítik azok a kifejezések is, amelyeket a saját csoportunkra ritkán használunk, pl. kolónia, bűnbanda, stb. Ezek a hírek kiemelkedő részletességgel és naturalisztikus ábrázolással mutatják be, hogy a hajléktalanok az emberi lét legprimitívebb szintjén állnak. Ennek, úgy véljük, kétféle funkciója van a többségi társadalom szempontjából: egyrészt megerősítik a saját csoport határait, világossá teszik, hogy milyen emberi minőség tartozhat a saját csoportomhoz, mégpedig ehhez kiváló alapot szolgáltat a fizikai térben közeli, mégis életminőségében távoli, dehumanizált csoport. Másrészt ezek a hírek meghatározzák, mi számít normálisnak, így szörnyülködésre, megrökönyödésre adnak alapot, esetleg a sajnálatra szolgáló hírek biztosítják az olvasó számára a megnyugtató üzenetet a saját normalitásáról.

E kétféle funkciót különösen jól támasztják alá azok a hírek, amelyben mind az elkövető, mind az áldozat hajléktalan, így még inkább megerősíthető az ő külön világuk. Két hírportál jelenti a kvantitatív elemzés kapcsán ennek két végletét: az mno, amely mind az áldozatként, mind az elkövetőként való ábrázolás előfordulási gyakoriságában kiemelkedik a többi portálhoz képest, ráadásul az önkéntelen hajléktalanná válás problémája is itt a leggyakoribb; és az origo, ahol az áldozatként történő bemutatás viszonylag gyakori, de elkövetőként itt a legalacsonyabb. A kéthavi bontásban történő elemzés szintén azt mutatja, hogy a hajléktalan mint bűnelkövető, tehát elsősorban a csepeli gyilkosságot tárgyaló cikkek száma az mno portálon hozott kiugró említési gyakoriságot. A kvalitatív elemzés is megerősíti ezt a választóvonalat, hiszen az mno hírei között találunk karitatív hangvételű írásokat miközben a hírportál egy elidegenítő, dehumanizáló képet is felmutat. Ezzel ellentétben az origo hajléktalanságról szóló híreire jellemző leginkább a politikailag korrekt beszédmód. A hvg és az index oldalakon a kétféle kategória közös említése viszonylag magas a többi portálhoz képest, sőt a hvg kéthavi bontásban vizsgált szógyakoriságai arra utalnak, hogy mind az áldozattá válás, mind az elkövető témakör kiemelt figyelmet kap. A dehumanizáló ábrázolásmód tehát nem igazán köthető politikai oldalhoz. Míg a politikára vonatkozó hírek egyértelműen állást foglalnak a kormány hajléktalanpolitikája mellett vagy ellen, a bűnesetek

ábrázolásmódja minden oldalon elidegenítéshez vezet. A portálokon megjelenő szövegrészletek közti különbségek ebben az esetben elsősorban mennyiségi jellegűek.

A politika és a város kategóriákhoz tartozó hírek ideológiai tartalmukat tekintve nagyon erőteljesen eltértek egymástól, míg az mno egyértelműen támogatta a kormány hajléktalanpolitikáját és bírálta annak bírálóját, az összes többi portál rendkívül kritikusan állt a kormánypolitikához. Ugyanakkor ezen túl is érdemes megnézni, hogy mennyire volt jellemző az egyes portálokra, hogy a hajléktalanság problémáját politikai ügyként ábrázolták. Ebben világos választóvonalakat találunk. A nol és a hvg kiemelkedett a többi portáltól abból a szempontból, hogy a híreket dominálták a politikai tartalmú hírek, de abban az esetben is, amikor egy kérdés a város vonatkozásában merült fel, ugyanis leggyakrabban mellé került a politikai szempont. Így a politika hírei itt a leggyakoribbak, a város hírei önmagukban a legritkábbak. Ezzel tökéletesen ellentétes stratégiát választott az mno, ahol a színtisztán politikai hírek háttérbe szorultak a városi hírek javára, illetve a város híreihez ritkán kapcsolódott politikai interpretáció. Ezek a leíró jellemzések gyakran a hajléktalan emberek nyomorult életkörülményeiről szólnak, amelyek a társadalmi jólét útjában állnak. A városkép szerves részeként olykor az ország aktuális helyzetének szimbolikus fokmérőjének tekinthetőek.

Ugyanakkor az mno-n a politikai tartalmú hírek is a hajléktalanok külcsoportként történő ábrázolását jelenítették meg, hiszen a kormánypolitika prezentálása egyfajta patronáló attitűdöt tükrözött, amely a hajléktalan embereket olyan színben tünteti fel, mint akik képtelenek önállóan rendelkezni életükről. Az index és az origo e két véglet között található a politikai hírek nem túl magas száma ellenére, hiszen állásfoglalása a hvg és a nol kormánykritikus oldalához sorolják, de a hírek viszonylag alacsonyabb száma mégis a depolitizálás irányába mozdítja őket el. Ezt a mintázatot erősítette meg a kéthavi bontás szövegeinek a vizsgálata is, hiszen az említések csúcspontjai éppen ezeket a fókuszokat támasztották alá, az mno-n a politikai tartalmú események kapcsán a városi hírek emelkedtek meg, míg a hvg és a nol esetében a direkt politikai tartalmúak is.

A két nagy témakörön – kriminalizáció és átpolitizálódás – átvélően megfigyelhető, hogy a hajléktalan embereket többnyire név és egyéb megkülönböztető-jegy, kötődés (személyes kapcsolatok stb.) híján említik a hírportálok. Néhány kivétel figyelhető meg a szociális elköteleződéssel rendelkező írásokban, amelyekben személyes interjúk erejéig szóhoz juthatnak hajléktalanok is, de úgy tűnik, hogy a hajléktalan emberekkel kapcsolatos szövegekben nem érvényesül az aktivista csoportok azon törekvése, hogy a hajléktalan emberek véleménynyilvánító szerepet és beleszólási lehetőséget kapjanak az ügyeikbe, amelyet szintén a csoport dehumanizációjának jeleként értelmezünk (lásd: Haslam, 2006).

Az egyes hírportálokon megjelenő kategória-előfordulási gyakoriságok, és a kategóriák kvalitatív tartalomelemzése alapján három domináns beszédmódot azonosítottunk:

1. *Átpolitizált, elidegenítő beszédmód.* Ezt a beszédmódot egy sajátos kettősség jellemzi. Egyrészt a hajléktalanság reprezentációját meghatározza a kérdés politikaivá válása. A hajléktalanügy egy a politikai kérdések közül, amely mentén a kormány tevékenységét

kritizálni lehet és kell. Ezek a hírek tehát a hajléktalanság kérdésére a politika szemüvegén keresztül tekintenek, politikai kérdésként tartják napirenden és más politikai ügyekkel együtt tárgyalják. Ebben a megközelítésében a hajléktalan emberek problémáira érzékeny, emberi megközelítések, illetve társadalmi struktúrákból fakadó problémák tárgyalása háttérbe szorul, így történhet meg, hogy a nem politikai tartalmú híreket a bűncselekmények markáns jelenléte a hajléktalanságot a bűnözéssel, a deviáns magatartással kapcsolja össze. E megközelítésmód legmarkánsabban a hvg portálon volt tetten érhető, ahol a politikai hírek nagy száma mellett nagyon sok bulvár jellegű hír kapott helyett. A nol.hu az ugyancsak markáns politikai állásfoglalás kapcsán párosítható a hvg-vel, azonban itt látványosan több volt a hajléktalanok helyzetére érzékeny, empatikus hír, riport és az egyedi sorsok bemutatása is.

2. A *depolitizáló-elkülönítő* ábrázolásmódban depolitizáló szándékot fedezhetünk fel, amelyet leginkább az mno portálon azonosítottunk. Ezt a beszédmódot alapvetően az jellemzi, hogy a hajléktalanügy nem politikai kérdés, annak politikai napirenden tartása az ellenzék szándéka csupán, és ugyan közlik a kormánypolitika hajléktalan-intézkedéseivel foglalkozó híreit, de ezeket kritikamentesen, tényszerűen beállítva teszik meg, jelezve, hogy e döntéseket nem kell megvitatni, kritizálni. Erre utal a politikai témájú hírek jelentős háttérbeszorulása, illetve városi kontextusba helyezése is. A város és politikai kategóriák által létrehozott kettős politikai retorika hatására támogatási és a társadalomba integrálási szándék igazolja, de legalábbis ellensúlyozza a politika jogi szankcióit. Közelebbről megvizsgálva az mno az ellátásra terelte a szót, ezzel igyekeztén megteremteni a hajléktalanpolitika pozitív diskurzusát. Bár a hajléktalanok áldozati szerepének erősítése és a karitatív megközelítés hangsúlyozása nyilvánvaló, ugyanakkor ezek nagy aránya, párosulva az elkövetői szerep nagy arányával egyfajta ambivalens, távolító beszédmódot hoznak létre, és a közösségből kiszoruló, a közösségi együttélés szabályait be nem tartó külcsoport képét vetik fel, akivel való együttérzés alapja a csoporthatókat megerősítő sajnálat lehet.
3. *Strukturalista-emberi* beszédmódként definiáltuk a harmadik markáns reprezentációs formát, amelyben a hajléktalanok elsősorban áldozatként jelennek meg, hangsúlyozva a többségi társadalom felelősségvállalásának fontosságát, a problémák forrását a társadalmi struktúrában azonosítva. Egyértelműen a hajléktalanok kriminalizációja ellen fogalmaz meg politikai állásfoglalást, mind a törvényi szabályozás, mind a kormánypárti politikusok megnyilatkozásai kapcsán, mégsem a politika kérdései dominálják a hajléktalanokkal foglalkozó híreket. Ehelyett nagyobb teret kapnak az emberi sorsok, az önhibáján kívüli hajléktalanná válás, a külföldi és a kulturális hírek. A beszédmód kevésbé elidegenítő, amit alátámaszt a bűnelkövetői hírek aránylag kisebb száma. Továbbá kiegyensúlyozottabb és visszafogottabb a hajléktalanokról szóló tudósítás a három év során a három nagy hírportálhoz képest (mno, hvg, nol). Éppen ezért a kormánypolitikától valamelyest független médiaszereplőkön kevésbé mutatható ki egy-egy esemény szélsőséges hatása. Ez az ábrázolásmód legkifejezettebben az origo-t jellemezte, de tulajdonképpen egy valamivel markánsabb politikai hangsúllyal az index

hírei is többnyire ide sorolhatók.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Következtetések

Összességében megállapíthatjuk, hogy 2010 tavaszi hónapjaiban a hajléktalanság kérdése gyakorlatilag nem szerepelt az online médiában, a cikkek 2010 derekán szaporodtak meg, ami a 100 szó gyakoriságát ábrázoló diagramokon jól látható. Ugyan az öt portál jelentősen különbözik abban, hogy mikor milyen intenzitással és milyen megközelítésben közöl írásokat a hajléktalan emberekről, a 2010 júniusában feltámadó médiaérdeklődés a vizsgált időszak alatt egyszer sem múlt el. Eredményeink alátámasztották, hogy 2010-2013 között a hajléktalanság jelentős társadalmi kérdéssé nőtte ki magát Magyarországon, amelyben többféle tematika, úgy, mint bűncselekmény, pártpolitika, szociálpolitika együttes kölcsönhatása érvényesült. Továbbá meglapíthatjuk, hogy önmagában sem a hajléktalanság politikai tematizálódása, sem a kormány hajléktalanpolitikájával kapcsolatos attitűdök iránya alapján nem jósolható be a hajléktalanreprezentáció jellege, hacsak nem jár együtt az átpolitizálódás felismerése egy strukturalista kritikával, amely már lehetővé teszi a rendszerkritikus, hajléktalanokkal együttérző beszédmódot, amely azonban sokkal kevésbé volt jellemző, mint az elidegenítő, dehumanizáló megközelítés.

Bár az egyes hírportálok eltérő módon kezelték a kérdés átpolitizálódását, az elemzés alapján nem vonhatunk le egyértelmű következtetést azzal kapcsolatban, hogy az átpolitizálódás felszabadította volna az előítéletek nyílt kifejeződését a hajléktalan emberekkel szemben, hiszen az öt portálon változatos módon érvényesült a hatása. A kormányoldal politikai törekvéseit támogató mno depolitizáló beszédmódjával politikán túli érdekekkel magyarázta a hajléktalanság szankcionálását, míg éppen az e törvényt legerősebben kritizáló portálok alkalmazták a leggyakrabban az elidegenítő diskurzust. Kutatásunk alapján felvethetjük, hogy a hajléktalanság kérdése túlságosan mélyen gyökerező személyes averziókon alapul ahhoz, hogy a politikai diskurzus azt lényegesen át tudja alakítani akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban. Azoknak a szervezeteknek, illetve azoknak a tömegkommunikációs eszközöknek, akik változtatni szeretnének a hajléktalanság domináns reprezentációin, a jogi kereteken túlmutató pszichológiai kérdésekkel is szükséges foglalkozniuk.

Irodalom

Bernáth G., & Messing V. (1998). „Vágóképként, csak némában”-Romák a magyarországi médiában. Budapest: NeKI.

Bigazzi S. (2005). A cigányok szociális reprezentációja: filmek és filmcímek. *Pszichológia*, 25 (4):381-402.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2):77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Bullock, H. E., Fraser Wyche, K., & Williams, W. R. (2001). Media images of the poor. *Journal of Social Issues*, 57(2):229–246.

Crandall, C. S., & Eshleman, A. (2003). A justification-suppression model of the expression and experience of prejudice. *Psychological Bulletin*, 129(3):414–446.

Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3):252–264.

Hodgetts, D., Hodgetts, A., & Radley, A. (2006). Life in the shadow of the media Imaging street homelessness in London. *European Journal of Cultural Studies*, 9(4):497–516.

Kinder, D. R., & Sears, D. O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(3):414–431.

Link, B. G., Phelan, J. C., Stueve, A., Moore, R. E., Bresnahan, M., & Struening, E. L. (1996). Public attitudes and beliefs about homeless people. In J. Baumohl (Ed.), *Homelessness in America* (pp. 143–148). Phoenix: Oryx Press.

Bernáth G. & Messing V. (2012). Szélre tolva. Roma médiakép 2011. *Médiakutató*, 13(1):71–84.

Munk V. (2013). A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*, 14(2):89–100.

ORTT. (2009). *Beszámoló az Országos Rádió és Televízió Testület 2009. évi tevékenységéről*. Budapest: ORTT.

Phelan, J., Link, B. G., Moore, R. E., & Stueve, A. (1997). The stigma of homelessness: The impact of the label "homeless" on attitudes toward poor persons. *Social Psychology Quarterly*, 60(4):323–337.

Zöld Könyv (2006). *Zöld Könyv. A romák médiaábrázolása*. Budapest: Partners Hungary Alapítvány.

Jegyzetek

[1] http://magyarnarancs.hu/belpol/online_hirportalok_-_elomunkahu-71773

[2] <http://www.mno.hu/portal/803838>

[3] http://nol.hu/belfold/20110816-halott_ugy

[4] http://hvg.hu/itthon/20111026_diosdi_ferfi_meggyilkolasa#rss

[5] http://hvg.hu/itthon/20111009_steiner_mszp_kormany_halkalan_kerdes#rss

[6] „a kolónia egyik tagja fagyállót ivott, és a mérgezés végzett vele, társai pedig elásták a holttestet.” <http://www.mno.hu/portal/803838>

[7] <http://www.origo.hu/itthon/20110815>

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

[8] „Sok hajléktalan tart attól, mondják az utcai munkások, hogy a négyes gyilkosság felerősíti a velük szembeni, amúgy is erős előítéleteket. A csepeli eset óta sokan abban a tévhitben élnek, hogy a városzéli táborlakók valamiféle szervezett bűnbandaként működnek, holott az esetek többségében a tartósan egy helyen vegetáló hajléktalanok között is csak minimális az együttműködés.” http://nol.hu/lap/mo/20110816-meg_nem_razziaznak

[9] <http://www.origo.hu/itthon/20110812-nyomozasi-alkut-ajanlhatott-a-csepeli-gyilkossagok-gyanusitottja.html>

[10] http://nol.hu/belfold/tovabb_a_lazari_uton

[11] http://nol.hu/lap/forum/20120106-emlekeim_a_filozofusbotranyrol

[12] <http://m.mno.hu/belfold/hajlektalansag-nem-a-buntetes-a-cel-1183676>

[13] <http://www.mno.hu/portal/751617>

[14] http://nol.hu/lap/hetvege/20120512-meg_nem_mindenkie

[15] http://hvg.hu/itthon/20111001_hajlektalanok_szama#rss

[16] <http://www.origo.hu/idojaras/20120302>

[17]

http://index.hu/kultur/2013/01/25/a_diakmozgalom_es_egy_zoldseges_kapott_muveszeti_dijat/

[18] http://hvg.hu/itthon/20110514_hajlektalan#rss

[19] <http://mno.hu/portal/786197>

[20] http://index.hu/belfold/budapest/2013/05/29/foglalthazturizmus_budapesten/

[21] http://hvg.hu/hvgfriss/2012.05/201205_11_x_2011#rss

[22] <http://nol.hu/lap/vilag/20101216>

[23] <http://m.mno.hu/rioitalalkozo/haramiak-betegek-nincstelenek-fiatalok-ferenc-papa-asztalanal-1174051>

[24] http://hvg.hu/itthon/20111003_devecser_kolontar_vorosiszap_mal#rss

[25]

http://index.hu/bulvar/2010/11/24/lekapcsoltatta_volna_a_geprol_a_gyamhivatal_a_fiut_akire_szekreny

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Tanulmány

KOVAI MELINDA

GYERMEKPSZICHOLÓGIA MAGYARORSZÁGON 1945–1970

AVAGY HOVÁ LETT A PSZICHOLÓGIÁBÓL A TÁRSADALOM? *

Előzmények: a gyerekkor pszichologizálása

Az, amit ma pszichológiának nevezünk, csupán a XX. század második harmadában kezdte felölteni mai formáját (mint intézményileg megszervezett nemzetközi akadémiai és terápiás diskurzus, tudományos-terápiás mező). A pszichológiai szaktudás nem egyetemi vagy akadémiai központokból kezdett terjedni, éppen ellenkezőleg. A XIX. század utolsó harmadában jöttek létre különféle, egymáshoz közvetlenül nem, de a korabeli kapitalista társadalmak jelenségeihez, intézményeihez erősen kötődő gyakorlatok, amelyek az emberi viselkedés tudományos, szakértői tanulmányozására, befolyásolására irányultak. Ezek a sporadikusan kialakuló és terjedő technikák, Nikolas Rose kifejezésével a *pszicho-tudományok*, a XX. század folyamán egyre nagyobb szerephez jutottak a nyugati szubjektum Foucault-i értelemben vett *kormányzásában*, azaz olyan gazdasági, politikai, morális stratégiákhoz kapcsolódnak, amelyek képesek megváltoztatni azt, ahogyan a jelenségek értelmezhetők, az intézmények belső világától az „önmagaság” azaz az individuum megformálásának technikaiig (vö: Foucault, 1998, 1999; Hacking, 1995, 1999; Miller és Rose, 1988, 2008; Rose, 1990, 1996a, 1996b; Cushman, 1995).

A nyugati társadalmak fenti értelemben vett „pszichologizálódásának” legfontosabb terepe (a hadsereg és a munka világa mellett) a *gyerekkor* volt. A XIX. század végén és az új század elején a népesség kormányzására irányuló közegészségügyi, államigazgatási, kriminológiai elképzelésekben a társadalom elégtelen működésének képzete összekapcsolódott a helytelen gyereknevelés képzetével. A gyerekkor körüli pszichológiai szakértelem kialakulása tehát alapvetően a társadalom problémáinak orvoslására irányult.

A gyermek körüli pszichológiai szakértelem Magyarországon is a XX. század elején kezd terjedni és intézményesülni az akkoriban megjelenő állami gyermekvédelem, a szegény sorsú gyerekek és anyák megsegítésére irányuló filantróp-kezdemenyezések, és a közoktatási-pedagógiai reformokat szorgalmazó *gyermektanulmányi mozgalom*^[1] körül.

A századforduló rendészeti és társadalompolitikai diskurzusában új, veszélyes, azonnal szabályozást igénylő „elem” jelenik meg: a fiatakorú bűnöző, az elhagyott gyerek, és a kettő között, korabeli kifejezéssel, az „*erkölcsileg züllött*” gyerek. Ezeknek a gyerekeknek szülei, ha egyáltalán vannak, szakképzetlen városi munkások, vagy rosszabb esetben földönfutók, lumpenproletárok, olyanok, akik maguk is potenciális veszélyforrásként mutatkoznak az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

állam és intézményei nézőpontjából. Azonban ugyanekkor, a század első évtizedében felbukkan egy „másik” gyerek is, nem a rendészeti, hanem a pedagógiai diskurzusban: a képességeit bontogató, értelmét, érzelmeit próbálgató, fejlődő személyiség. Ez a gyerek olyan iskolában tanul, ahol nem veszik figyelembe életkorára jellemző érzelmi és intellektuális igényeit, és olyan középosztálybeli családban nevelkedik, ahol a szülők maguk is szívesen biztosítanának számára „valódi gyerekkort” a modern tudományos ismeretek birtokában.

A (potenciális) fiatalokú bűnözőt és a (potenciális) autonóm, demokratikus együttélésre, önkiteljesedésre képes személyiséget ugyanazokkal az eszközökkel kezdik tanulmányozni: megfigyelik közösségi életét, játékát, rajzait; tesztekkel felmérik képességeit, intelligenciáját, megvizsgálják alkatát, fiziológiáját stb. A gyerekekkel együtt a pszichológia és az (orvos)tudományos tevékenység hatókörébe kerül a család és az iskola is, mint a nevelésbe való orvosi/pszichológiai beavatkozás és az ezzel kapcsolatos társadalmi reformmozgalmak új terepe.

A pszichológia és a gyerektanulmányozás első világháború előtti megindult és a Tanácsköztársaság bukásával megtorpanó intézményesülési folyamatai az 1920-as évek közepétől folytatódnak. A Klebelsberg-i neonacionalista kultúrpolitika és a közelmúlt politikai-társadalmi megrázkódtatásainak következményeit orvosolni szándékozó állami szociálpolitika a pszichológiában a hatékony professzionális beavatkozás lehetőségét látta. Ennek jegyében az állam a korábnál nagyobb szerepet vállalt a pszichológiai szaktudást alkalmazó pályaválasztási tanácsadók, gyógypedagógiai intézmények, a gyermek viselkedése körüli pszichológiai szakértelem (nevelési tanácsadás, pszichoterápia, pályaválasztási tanácsadás, kutatómunka) intézményi fejlesztésében[2]. A konszolidálódó politikai viszonyokon túl a pszichológia iránti állami érdeklődés a filantróp, egyesületi, mozgalmi keretek között egyre népszerűbbé és kiterjedtebbé váló lélektani szaktudásnak is köszönhető. A korszakban már számos karitatív kezdeményezés, egyesület biztosít pszichológiai és pedagógiai szakértelmet a pszichoterápia, a nevelési- és pályaválasztási tanácsadás területén, elsősorban a gyerektanulmányozás és pszichoanalízis különféle irányzatainak intézményeihez kapcsolódva.

A gyerekkor körüli pszichológiai szakértelem szerves része volt a két háború közötti időszak társadalmi problémák megoldására, feltárására irányuló, a falukutató mozgalomtól a közegészségügyi, mentálhigiénés elképzelésekig terjedő értelmiségi reformkonszenzusának. Noha erős túlzás lenne azt állítani, hogy a Horthy-korszak idején a pszichológia meghatározó szerepet töltött volna be a közintézmények világában vagy az egyének önértelmezésben, a háború utáni fejlemények lényeges előzménye, hogy a pszichológiával foglalkozó szakemberek e reformkonszenzus jegyében igen ambiciózus szerepet szántak a pszichológiának. A korabeli eugenikai, mentálhigiénés, reformpedagógiai elképzelések közös alapvetése volt, hogy a társadalmi problémák egyúttal pszichológiai problémák és viszont. A pszichológiai szakértelem ideális körülmények között (például megfelelő állami támogatás és intervenció esetén) alkalmas a *népesség* „minőségének” javítására, így a társadalmi problémák (szegénység, bűnözés, prostitúció, alkoholizmus, politikai „devianciák” stb.) hatékony kezelésére is (lásd például: Lechner, 1919; Nyírő, 1939; Oláh, 1923; Szondi, 1939).[3]

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

A koalíciós korszak: „pszicho-boom” a közoktatásban

A pszicho-tudományok 1945 utáni rövid magyarországi konjunktúrája egyszerre kapcsolódik az akkor már nemzetközivé váló nyugati pszichológiai diskurzushoz, és – sajátos módon – a még nem sztálinista magyar kommunista párt közpolitikai elképzeléseihez.

A gyerekkor körüli tudományos szakértelem intézményesülése a második világháború végét követően Európa-szerte óriási konjunktúrának indul. Ennek több oka van. Egyrészt a háború utáni újrakezdés eufóriájában az élhetőbb társadalmi viszonyok, így a békés jövő egyik garanciája az új, felnövekvő nemzedék lett. A pszichológiai diskurzus, amely a társadalmi problémákat a helytelen gyereknevelés képzetével kapcsolta össze a háború előtt is, 1945 után a fasizmus miatt kompromittált eugenikától megszabadulva és az új generáció felnevelésébe vetett közbizalomtól inspirálva állami szakpolitikai beavatkozások és az újonnan alakuló nemzetközi szervezetek (UNICEF, WHO) szakértői bázisa lett. Másrészt a pszicho-tudományok a háború alatt, különösen a győztes angolszász államokban (Nagy Britannia, USA) a *humán erőforrásként* „felfedezett” személyközi viszonyok befolyásolásának, hatékonyabb menedzselésének legfontosabb szakértői technológiái lettek. A hadseregben és a hátszágban folytatott, közpénzből finanszírozott pszichológiai kutatások már a háború alatt megteremtettek egy angolszász központú, integrált és formálisan is intézményesült nemzetközi tudományos nyilvánosságot. Ezek a folyamatok a háború után felgyorsultak, a század közepére létrejön a mai formájában ismert, Nyugat-központú nemzetközi tudományos-terápiás mező.

A pszichológiai szakértelem Magyarországon elsősorban a közoktatás és a társadalmi struktúra átalakításának nagy projektjében indul erős konjunktúrának. A harmincas évek állandó közéleti témája volt a nagy létszámú szegényparasztság kilátástalan helyzete, az iskolai mobilitás lehetetlensége, és az ebből adódó súlyos társadalmi feszültségek. A nyolc osztályos népiskola terve elsőként a Tanácsköztársaság alatt fogalmazódott meg, majd a harmincas években konzervatív politikusok részéről is felmerült, 1940-ben törvényileg elrendelik a nyolc osztályos népiskola bevezetését, de a reformok átfogó megvalósítására a háború miatt nem volt lehetőség (részletesen Pukánszky és Németh, 1996). 1945 után viszont minden feltétel adott volt: széleskörű társadalmi és politikai támogatottsággal *bevezetik a nyolc osztályos egységes és kötelező általános iskolát*, tandíjmentessé teszik a közép- és felsőfokú oktatást, és a rendszer felsőbb szintjeit összeillesztik az alsóval (általános iskola – középiskola – felsőoktatás), biztosítva a folyamatos előrejutást.

A sztálini politikai struktúra adaptációjáig minden feltétel adott volt ahhoz is, hogy a gyermeklélektan – de általában a pszichológia más alkalmazott területei – Magyarországon addig soha nem tapasztalt, hirtelen fejlődésnek induljanak. Az oktatáspolitikai irányítása a koalíciós időkben a Kommunista Párt fontos stratégiai céljai közé tartozott, ezért egyrészt nagy erőforrásokkal támogatta és kezdeményezte a reformokkal összefüggő tudományos szakértői háttérintézmények létesítését, másrészt – különösen a pártegyesítést követően – törekedett arra, hogy a döntéshozó intézményi posztok és a kutatóintézetek a saját irányítása alá kerüljenek. A gyermek és a fejlődés-lélektan bővületében élő, felemelkedőben lévő nemzetközi pszichológiai diskurzus progresszív és praktikus szakértelemnek bizonyult a

magyar közoktatási reformok kidolgozásában is. A két háború között Szondi Lipót, Schnell János, vagy valamelyik filantróp egyesület lelkes önkénteseként dolgozó, kis létszámú, de a társadalmi reformok, a pszichológia és a modern pedagógiai elképzelések iránt mélyen elkötelezett fiatal szakember generáció számára úgy tűnt, eljött az idő, hogy álmai valóra váljanak.[4] Közülük többen (például Mérei Ferenc, Kun Miklós, Binét Ágnes) a háború előtt és alatt is az illegális kommunista mozgalom aktivistái voltak, de a források alapján a pszichotudományok körüli (többnyire városi és zsidó származású) értelmiségi közeg általában vonzódott a baloldali eszmékhez.

A két háború közötti elszigetelt kis kutató és terápiás intézetek 1945 után nagy állami intézményekké, az egykori lelkes (és életben maradt) önkéntesek pedig pszichológusként fizetett közalkalmazottakká váltak.

A két háború közötti gyermektanulmányozás egyik fontos eredménye és utóhatása volt maga a mozgalmi jelleg. A korabeli pszichológia sajátos helyzetét is jelzi az a tény, hogy az oktatási reformok és az alkalmazható gyermek-lélektani szaktudás iránti igény nem csupán a fővárosban intézményi pozícióba került új pszichológusok és pedagógusok részéről fogalmazódik meg, hanem vidéki tanítók, tanárok körében is, méghozzá (a népi kollégiumokhoz hasonlóan) alulról induló kezdeményezésként. Országszerte alakultak spontán kezdeményezésre pszichológiai laboratóriumok, szülőknek szervezett tanfolyamok, pályaválasztási tanácsadó állomások – ezek munkatársai többnyire ingyen, lelkesedésből, pedagógusi állásuk mellett dolgoztak. Az alulról szerveződő pedagógus mozgalom, a pszichológia iránti régi és új keletű fogékonyság és a Minisztérium közoktatást érintő tervei szerencsésen találkoztak. A vidéki kezdeményezésekből az állami gyermeklélektani állomások hálózata lett, a budapesti Állami Gyermeklélektani Intézet látta el a szakmai tanácsadás, felügyelet és a koordináció feladatát (Barra, 1947; Baranyai et al, 1947; Schnell, 1968; Beszélgetés Molnár Imrével: Neményi, 1978).

Az Állami Gyermeklélektani Intézet tanácsadó és terápiás tevékenysége mellett a vidéki hálózaton keresztül szakpolitikai megrendelésre országos kutatásokat végzett az iskolareform előkészítéséhez. A kutatások, de a források szerint a nevelési tanácsadás és az állomások egyéb szolgáltatásai (képeségmérések, napközi, szülők körében végzett ismeretterjesztés) is a közoktatási reform koncepcióihoz illeszkedtek, amelynek alapvető célja a tömeges méretű társadalmi mobilitás elősegítése volt (Barra, 1947; Baranyai et al, 1947; Schnell, 1968; Beszélgetés Molnár Imrével: Neményi, 1978). A korabeli pszichológiai kutatóintézetekben a gyermeki gondolkodásra, világnézetre irányuló vizsgálatok egy olyan pedagógia kidolgozását szolgálták, amely illeszkedik a gyermek kognitív és érzelmi fejlődési igényeihez, és ezen keresztül osztályhelyzetéhez is. A korszak pszichológiájának egyik kulcskérdése, hogyan válik valóban alkalmassá az iskola arra, hogy a nagy társadalmi mobilitási folyamatok legfontosabb eszköze legyen, azaz hogyan szolgálja a munkás- és paraszti származású gyerekek speciális, a középosztálytól eltérő igényeit. Az iskolai tudás, pedagógia, tanterv, illetve az iskola szelekciós mechanizmusai (értékelés, továbbtanulás) pszichológiai problémákként fogalmazódtak meg. A pszichológiai kutatások és rájuk alapozott pedagógiai javaslatok alaphipotézise volt, hogy az akkori, megreformálandó oktatási rendszer a középosztály (korabeli kifejezéssel a *burzsoázia*) érdekeit szolgálja, az iskolai tudás és pedagógiai gyakorlat a középosztály gyermekeinek világképéhez illeszkedik, és azt teszi

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

normatívvá, így az „akinek van, annak adatik” elve alapján újra is termeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. A korabeli közoktatás-politika kétféle módon próbálta elérni, hogy az iskola az (addig) alávetett osztályok számára is a felemelkedés eszköze legyen: egyrészt a kötelező nyolc osztályos általános iskola bevezetésével és a tankötelezettség idejének meghosszabbításával teljes körűvé tette a közoktatást és késleltette a szelekció (a továbbtanulás) szakaszát, másrészt az iskolai tantervet és pedagógiai gyakorlatot tartalmilag igyekezett a munkás- és paraszti származású gyerekek otthonról hozott tapasztalataihoz igazítani. A koalíciós és majd a sztálini időszak közoktatás-politikája tehát *osztálypolitika* volt, a pszichológia, amelynek funkciója volt, hogy a „szaktudományok szigorával ellenőrizze a pedagógiai ideológiai feltevéseit” (Mérei 1971: 53), közvetlenül a társadalmi struktúra átalakításához szolgáltatott szaktudást.

A források alapján a korabeli pszichológusok, de az oktatáspolitikai közvetlen döntéshozói sem voltak tisztában azzal a ténnyel, hogy a közoktatásban alkalmazott pszichológiai szaktudást (*pedológia* néven) a Szovjetunióban 1936-tól párthatározatban diszkreditálták, és teljes intézményrendszerét felszámolták[5]. A fordulat évében, 1948-ban a kommunista párt a közoktatás irányításában (is) átvette a hatalmat. 1948 nyarán államosították az egyházi és magániskolákat, októberben megszüntették a koalíciós oktatásirányítás szakértői háttérintézményét, az *Országos Köznevelési Tanácsot*[6], helyette létrejön a közvetlen pártirányítás alá tartozó *Országos Neveléstudományi Intézet* (ONI) a párt első számú pedagógus-pszichológusa, Mérei Ferenc vezetésével. Az ONI gyakorlatilag teljhatalmat kapott a közoktatás-politika tudományos, szakértői bázisának kidolgozásában. Ez a gesztus azonban világosan utal arra is, hogy 1948 őszén a kommunista pártvezetés még alapvetően *pszichológiai* tudásra alapozza a közoktatás-politika szakmai koncepcióját.

A pszichológiát a társadalmi egyenlőtlenségek közpolitikaként megfogalmazott problémája tette hatékony és releváns szakértelemmé a koalíciós időkben, majd a fordulat évei során ugyanez a közpolitikai probléma számolta fel. A szakmai-ideológiai vádak – szovjet mintára – a társadalmi egyenlőtlenségek problémája kapcsán fogalmazódtak meg, először a pszichoanalízis ellen (Pálóczi-Horváth, 1948; Tariska, 1948a, 1948b, 1948c), majd a pedagógiában alkalmazott fejlődés-lélektani koncepciók bizonyos irányzataival kapcsolatban (például: Mérei, 1949a, 1949b, 1949c, 1949d; Binét, 1949). A vádak az egyenlősítő közoktatás-politika kudarcának okait keresik: ha a közoktatás mindenki számára hozzáférhető, miért teljesítenek rosszabbul a munkás és paraszti származású tanulók a képességmérő teszteken, mi okozza tömeges lemorzsolódásukat az oktatási rendszer felsőbb szintjeiről? Az ONI igazgatója és munkatársai szerint a jelenség magyarázata a „*pszichologizmus*ként” leleplezett reakció, burzsoá pedagógiai koncepciókban rejlik, amelyek magukat „reformpedagógiáknak” álcázva az egykori uralkodó osztály kulturális miliójéhez és ideológiájához igazítják a tanterveket és a neveléslélektant. A pedagógia területén folytatott ideológiai harcnak a *pszichologizmus* ellen kell irányulnia, és a gyermektanulmányi mozgalom népi hagyományai, azaz a *pedagógiai realizmus* alapján kell kidolgoznia az osztálymobilitást valóban segítő pszichológiát és pedagógiát (Mérei, 1949a, 1949b, 1949c, 1949d; Binét, 1949).

A szovjet kommunista párt 1936-os ún. pedológiai határozata 1948 végén válik ismertté Magyarországon. 1949 januárjában az ONI *Értesítője* közli fordításban, majd hamarosan külön lenyomatban is kiadják (ONI, 1949). Ez nagy zavart keltett a szakmában, különösen az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

elkötelezett kommunista szakemberek körében, akik addig meg voltak győződve arról, hogy a „funkcionalista”, azaz fejlődés-lélektan alapú pedagógia a kortárs szovjet közoktatás alapjául szolgál. A szovjet pedológiai határozat „kihirdetése” és a közép- és felsőfokú oktatásban a származási kvótarendszer szovjet mintára történő bevezetése felgyorsította az eseményeket. A gyermeklélektan ekkortól az ONI-n keresztül kerül az ideológiai támadások keresztútjába. Mérei és az Intézet más vezető munkatársai (Faragó László, Kiss Árpád) a sztálinista tudományos rítusoknak megfelelően kénytelenek voltak a kollégáik részéről (Tariska, 1949; Lázár, 1950; Szabolcsi, 1949; Tettamanti, 1949; Sziklai, 1950) megfogalmazott „kritikákra” (azaz súlyos ideológiai vádakra) nyilvános önkritikával reagálni (Mérei, 1949e; Faragó, 1950). Végül az 1950. április 29-én kelt 122/1950. számú minisztertanácsi rendelet kimondta az Országos Neveléstudományi Intézet megszűnését. Vezetőit és munkatársait elbocsátották és kizárták a pártból (részletesen: Knausz, 2006; Sáska, 2008).

A származási kvótarendszer bevezetése a közoktatásban „szükségtelem” tette a pszichológiai szakértelmet és eliminálta az osztályhelyzet és a gyerekkor, valamint az iskolai tudás összefüggéseire vonatkozó tudományos kérdésfeltevést. A sztálini rendszerideológia szerint a bürokratikus egypártrendszer a szocializmus megvalósult formája, ahol a „van” és a „legyen” adminisztratív intézkedésekkel könnyen összemosható (Krausz, 2003). Ennek jegyében a pszichológia kérdésfeltevése irrelevánsnak bizonyult, hiszen csak a kapitalizmusban lehet összefüggés a gyerekek osztályhelyzete és iskolai teljesítménye, előmenetele között (a szovjet „pedológia” sorsáról részletesen: Fitzpatrick, 1979; Joravsky, 1989).

Az ONI megszüntetését követően a *pedológia* vádjával a pszichológia szinte összes intézményét, orgánumát felszámolják. A fiziológiai kutatások kivételével megszüntetik az egyetemi pszichológiai kutatásokat és a pszichológusképzést, megmaradt ugyan a budapesti egyetem és a Gyógypedagógiai Főiskola pszichológiai tanszéke, azonban kizárólag pedagógusképzés céljaira. A pszichoterápiás és más pszichológiai profilú magánkezdeményezések, egyesületek már a fordulat éveiben, 1948–49-ben megszűntek. Mindössze két „hagyományos” értelemben is pszichológiai intézmény maradhatott fenn: az *Állami Gyermeklélektani Intézet* az állami gyermekvédelem hivatalos véleményező szerveként (15 vidéki állomását ugyancsak megszüntették), és a budapesti orvosi egyetem I. Számú Gyermekklinikájának nevelési tanácsadója P. Liebermann Lucy vezetésével. Ez utóbbi azonban kevés, 3–4 fő pszichológust foglalkoztatott, és fennmaradását valószínűleg annak köszönhetette, hogy eredetileg is az egészségügyi intézményrendszerhez kapcsolódott – és nem a közoktatáshoz.

A „szocialista felvilágosodás” elbukott programja. A újraintézményesülés kezdetei 1956-ban

Az ötvenes évek második feltől egyre inkább a tudományos-technológiai fejlesztésekre alapuló hidegháborús versengésben a pszichológia szovjet fél számára sem minősült a modernizáció akadályának, sőt (Szmirnov, 1960). A sztálini politika által felszámolt más tudományterületekkel együtt (kibernetika, genetika) a pszichológiát is „rehabilitálják” és számos területét újra nagy tempóban fejleszteni kezdik. A Sztálin halála utáni enyhülés, majd az SZKP XX. kongresszusa a magyarországi pszichológia helyzetében is változásokat hozott. Az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

1956-os magyar forradalom a pszicho-tudományok történetét illetően csak annyiban jelent cezúrát, amennyiben a forradalomban való részvétel és megtorlása az érintett szakemberek sorsát befolyásolta.

A forradalmat közvetlenül megelőző időszak reformkövetéseiben a pszichológia ügye továbbra is közügyként fogalmazódott meg. A pályára visszatérő, rehabilitált baloldali, reform-kommunista szakemberek (mindenekelőtt Mérei Ferenc és az egykori ONI munkatársai) a pszichológiáról a sztálinista túlkapások előtti időszak szellemében gondolkodtak, azaz olyan szaktudományként, amely a szocializmus valódi értékeit és a közjót szolgálja. A gyermeklélektan szempontjából az 1956-os év két jelentős eseménye a Petőfi-kör szeptemberben és októberben megrendezett pedagógusvitái és a pedagógus szakszervezet október eleji balatonfüredi konferenciája. A Balatonfüredre szervezett tanácskozás célja az SZKP XX. kongresszusa szellemében egy a pártközpontban javasolt ötéves pedagógiai kutatási terv előkészítése, és ezek nyomán egy egységes, a szakma legitim vezetői által javasolt és elfogadott pedagógiai-közoktatási program főbb irányvonalainak megfogalmazása volt (Zibolen, 1989; Szabolcs, 2006).

A forró hangulatú értelmiségi fórumokon a résztvevők a szovjet minta kritikátlan követését, és ennek nyomán a szakértelmet nélkülöző politikai döntéseket kérték számon (A Petőfi-kör vitái VI.: Hegedűs B. András és Rainer M. szerk., 1989; Szabolcs, 2006; Zibolen, 1989). A kritika elsősorban a pszichológiai szakértelem („pedológia”) és a pszichológusok diszkreditálására vonatkozott. A köznevelés és a pedagógia területén meghirdetett „szocialista felvilágosodás” kifejezetten az állami közpolitikai beavatkozások racionális, tudományos, ugyanakkor morálisan elkötelezett, baloldali programját hirdette.

„Államigazgatás és tudomány kapcsolata csak akkor lesz termékeny, ha eleven, vérbő tudománypolitikát tudunk teremteni, amely magyar és korszerű (...) Messzire elövetített perspektívája a modern automatizált termelés felé mutat, s pillanatra sem téveszti szem elől a szocialista eszmény demokratizmusát és emberségét.” (Mérei Ferenc balatonfüredi felszólalását idézi Zibolen, 1989, 87, és vö: Szabolcs, 2006).

A Petőfi-kör pedagógusvitái és a füredi konferencia javaslatának utóélete összefonódott azokéval, akik megfogalmazták őket, azaz az ötvenhatos reform-kommunista értelmiség sorsával. Az események főszereplője – legalábbis a politikai hatalom nézőpontjából – ezúttal is Mérei Ferenc volt. Füred értékelését a forradalom után a Méreivel kapcsolatos politikai döntések határozták meg. Mérei a forradalom alatt nem töltött be fontos politikai pozíciót és nem vett részt közvetlenül a fegyveres ellenállásban sem. A bölcsészkar hallgatóinak felkérésére az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tanár-elnöke volt, valamint a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága pedagógus albizottságának vezetője. Ahogy világosan körvonalazódott a hatalom számára 1956 őszének értékelése és a megtorlás módja, mértéke, úgy került Mérei is a megbüntetésre ítélt „ellenforradalmár” kommunista értelmiségiek közé.^[7] A „Mérei-Fekete csoport” tagjait 1958 októberében államellenes szervezkedés vádjával letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. Mérei tíz évet kapott, az 1963-as általános amnesztiával szabadult.

A forradalom leverését követően a „szocialista felvilágosodás” programja megbukik. A pszichológusok nem lettek a szó régi értelmében politikacsináló értelmiségiek és maga a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

pszichológia is elvesztette addigi ideológiai jelentőségét. A Rákosi-korszak sztálinista hatalmi viszonyaihoz képest a Kádár-korszak egyik legfontosabb sajátossága az a politikai kompromisszum, amelynek következtében a centralizált államhatalom fokozatosan beleszűszte a mind teljesebb körű informalitásba (részletesen: Böröcz, 1990). A személyes kapcsolatok, kölcsönös szívességek rendszere a pszicho-tudományok területén éppen olyan jellemzővé vált, mint a korabeli magyar társadalom más szféráiban.

A pszichológia a kádári konszolidáció időszakában úgy vált egyre szélesebb körben alkalmazott szaktudássá, hogy kikerül a közvetlen politikai beavatkozások, így a közoktatás-politika köréből is. Ez a folyamat már egy alapvetően a nyugati szakmai diskurzusra referáló közegben történik. A pszichológia magyarországi betiltása és újraindítása közötti időszakban ugyanis nagyot változott a világ. A háború után nemzetközi diskurzussá integrálódott pszichológia a hatvanas évekre a nyugati jóléti államok és fogyasztói társadalmak egyik legfontosabb technikájává lett. A pszichológiai szakértelem alkalmazása evidenciává vált a kiterjedt állami közszolgáltatások és a piaci intézmények világában egyaránt; a pszichoterápiák, pszichológiai önismereti módszerek, és egyéb pszichológiai praktikák végelethetetlen arzenálja szolgálta a kiszélesedett nyugati középosztály önmegvalósító fogyasztói igényeit. A nyugati pszicho-boom termékei (szakirodalom és az ott ismertetett új technikák formájában) ekkor már átszivároghattak a vasfüggöny résein. A szakma (újja)intézményesülése a hatvanas években a magyar szakemberek számára a Nyugathoz mért felzárkózás-lemaradás diskurzusában értelmeződött, kapcsolódva a vasfüggönyön túli imaginárius Nyugat képzetéhez („fejlett”, „progresszív”, „valódi” stb.).

Az oktatáspolitikától távol: a nevelési tanácsadó hálózat kiépülése

Az 1960-as évek elején újra napirendre kerültek az oktatási rendszer egyenlősítő funkciójával kapcsolatos kérdések. A problémafelvetés a közpolitika szintjén, de nem a pszichológia diskurzusában fogalmazódik újra. A koalíciós időszakban, majd a sztálinizmus éveiben még pszichológiai kérdésként kezelt iskolai egyenlőtlenségek, illetve az ezt mérséklő pedagógia a hatvanas évekre *szociológiai* problémává válik. A pszichológusok saját informális közegeikből, „alulról” és biztonságos távolságból szemlélhették az oktatási rendszer és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán újra fellángoló közpolitikai, közéleti vitákat, ha egyáltalán érdekelte őket. A források sehol nem utalnak arra, hogy a pszichológia vagy egyes pszichológusok a sajátjuknak érezték volna azt a kérdést, amely alig másfél évtizeddel azelőtt oly befolyásossá, majd oly veszélyessé/veszélyeztetetté tette a magyarországi pszichológiát. Másfelől a források arra sem utalnak, hogy a politikacsinálók részéről bárkinek is igénye lett volna az újrafogalmazott probléma pszichológiai szakértelemmel történő megoldására – ami olyan kézenfekvő volt a háború után. A gyerekkor körüli pszichológiai szakértelem nem az országos politika felől került vissza a közoktatás területére. A társadalmi egyenlőtlenségek kérdése, a gyerekkor pszichológiai sajátosságainak társadalmi determinánsai *a mai napig* nem szerepelnek a magyarországi pszichológia mainstream diskurzusában. A jelenség értelmezéséhez és magyarázatához szükséges egy rövid kitérőt tenni, és megnézni, miért és milyen politikai kontextusban került elő újra az oktatási rendszer egyenlősítő funkciója.

A kádári konszolidáció időszakában, bár a rendszerideológiai alapvetése volt, a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása nem nyilvános közpolitikai prioritás. Ez egyrészt valószínűleg abból adódott, hogy a Magyarországon „létező szocializmus” addigi évtizedei alatt valóban jelentősen csökkentek a társadalmi egyenlőtlenségek. Másrészt a kádári konszolidáció politikája a status quo rugalmas fenntartására és széles társadalmi konszenzusra épült, így a „munkásosztály uralmának” megvalósítására, fenntartására irányuló radikális intézkedések (mint például a közoktatási kvótarendszer) okafogyottá váltak. Ugyanakkor a rendszerideológia kulcseleme továbbra is az maradt, hogy a szovjet-típusú társadalmi formációt *szocializmusként* értelmezze. Azaz olyan társadalmi rendszerként, amely kisebb-nagyobb hibái ellenére alapvetően a munkásosztály megvalósult uralmára épül. Ebben a konstellációban a társadalmi egyenlőtlenségek kérdésének pusztá felvetése is ideológiai tabunak minősült.

A sztálini időszakban szintén „burzsoá tudományként” felszámolt és a hatvanas évek elején szintén újraindítványosuló szociológia autonómiájának legfőbb tétje a hivatalos rendszerideológiáról, a *történelmi materializmus* nevű akadémiai diszciplínáról való leválás volt. A Központi Statisztikai Hivatalban (KSH), majd az MTA újjáalakított Szociológiai Kutatócsoportjában folyó első *szociológiai* kutatások ezért a magyar társadalomszerkezet, azaz a szocialista társadalom rétegződésének empirikus adatokon alapuló feltárására irányultak.^[8] Az ötlet a KSH akkori elnökhelyettesétől, Hegedűs Andrásról^[9] és munkatársától, Ferge Zsuzsától származott, az 1962–63-ban lefolytatott első nagy magyarországi társadalmi rétegződésvizsgálatot hivatalosan a KSH elnöke, és az új gazdasági mechanizmus egyik vezéralakja, Péter György rendelte meg. A KSH akkori munkatársa, Kemény István szociológus szerint

„az 1962–63-as kutatás megrendelésének fő oka az volt, hogy Péter György, még ha formálisan nem is volt az ország vezetői között, régi, informális kapcsolatain keresztül pontosan tudta, mennyire keveset tudnak a pártállami vezetők a társadalom valóságos állapotáról, struktúrájáról. (...) Tehát ő megrendelte ezt a vizsgálatot (...), hogy legalább elemi információk álljanak rendelkezésre a vezetésnek arról, hogy mi van, és hogy akkor majd ebből következtetni lehet, hogyha bevezetnek valamit [a piacósító gazdasági reformokat], akkor mi lesz” (idézi Éber, 2012, 67).

A rétegződésvizsgálatok sorsa az új gazdasági mechanizmus körüli politikai harcokban dőlt el. A sztálini modell kritikája a rétegződéskutatások területén átmenetileg sikeres volt, a kutatás eredményeképpen a társadalmi egyenlőtlenségek a szociológiai kutatások (és a majdani közpolitikai döntés előkészítés) legitim vizsgálati terepévé váltak. A magyar szociológiában sokáig paradigmatis, *munkajelleg-csoportokon* alapuló rétegződésmodell a társadalmi egyenlőtlenségeket a társadalmi munkamegosztás rendjéből és az ebben elfoglalt hierarchikus pozíciók különbségeiből vezeti le (lásd Ferge 1969). A piacósító reformok megtorpanása és a párt konzervatív szárnyának erősödése a pártközpontból megrendelt további, a társadalomszerkezetre, illetve a szegénység, cigányság és a munkásság életkörülményeire irányuló szociológiai kutatások publikációját, politikai felhasználásukat, és szerzőik további szakmai pályafutását is ellehetetlenítette (részletesen: Éber, 2012).

Az 1957-es „Szputnyik sokkot” követően a két nagyhatalom gazdasági-technológiai

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

versenyében kiemelt szerepet kapott a közoktatás hatékonyságának fejlesztése. 1958-tól a gazdasági reformokkal kapcsolatos elgondolásokra fűződve Magyarországon is közpolitikai téma lett az oktatási rendszer minősége, a tanulók tudásának objektív mérése és a rendszerben való meritokratikus (képeségek és érdem szerinti) előrejutás lehetősége (Lukács, 1991). Ennek, és a rendszer konszolidálásának (azaz a „régí” középosztállyal való megbékélés igényének) jegyében a párt új értelmiség- és oktatáspolitikát hirdetett. Az MSZMP 1962 novemberében megrendezett VIII. kongresszusának javaslata nyomán *1963-ban eltörlik az iskolákban a tanulók társadalmi származás szerinti nyilvántartását és megszüntetik a középiskolai és felsőoktatási kvótarendszert*. Az intézkedés természetesen újra felvetette a közoktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek kérdését: a származási kvóták nélkül vajon hogyan tudja garantálni az oktatási rendszer a fizikai dolgozók gyermekeinek „pozitív diszkriminációját”? A téma a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején nagy közéleti, politikai vitákat kavart. A szociológiai rétegződéskutatásokban alkalmazott klasszifikáció segítségével (szülő munkajelleg-csoportja, iskolai végzettsége) objektív módon mérhetővé váltak az iskolákban működő származási egyenlőtlenségek. A közoktatásbeli „rétegződésvizsgálatok” a korabeli magyar szociológia egyik legfontosabb és legkreatívabb terepévé váltak.

A szociológiai tanulmányok, monográfiák érvrendszere szerint a nyolc osztályos általános iskola, a közoktatási kvóták és egyéb intézkedések által megvalósított társadalmi mobilitási projekt alapvetően sikeres volt: az államszocializmus két évtizede alatt valóban jelentősen emelkedett a munkás- és paraszti származású szülők gyermekeinek aránya a közép- és felsőfokú oktatásban és a magasabb iskolai végzettséget, szakértelmet igénylő vezető pozíciókban. Az adminisztratív intézkedések azonban nem változtatták meg, sőt, inkább eltakarták az iskola valódi társadalmi szelekciós mechanizmusait. A tanulók teljesítményét, továbbtanulási és lemorzsolódási esélyeit az empirikus adatokkal közelebbről megvizsgálva láthatóvá vált, hogy az iskola továbbra is újratermeli az egyenlőtlen társadalmi helyzeteket (a teljesség igénye nélkül: Ferge, 1972, 1976; Gázsó, 1971, 1979; Gázsó és Várhegyi, 1965; Havas, 1973; Pataki, 1968).

A korabeli közoktatás-politika tehát újra szembekerült a kvótarendszer bevezetése előtti dilemmákkal. A hatvanas évek gazdaságpolitikai kihívásaiban azonban ezek átfogalmazódtak és egy alapvető ellentmondás feloldására kényszerítették a szakértőket. A tudás alapú kiválasztás és az iskola egyenlősítő funkciója éppen a szociológiai kutatások eredményeinek fényében vált ellentmondásos elvárássá. Biztosítani kell az oktatási rendszerben történő meritokratikus előrejutás lehetőségét, azaz a teljesítmény alapú szelekciót, holott a kutatások egybehangzóan azt mutatják, hogy az iskola az értelmiségi gyerekek előrejutásának kedvez, a fizikai dolgozók gyermekeinek tanulmányi eredménye látványosan elmarad az értelmiségi családokból származó gyerekekétől. A konkrét közpolitikai javaslatok szintjén megfogalmazva: miképpen lehet elérni, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek iskolai teljesítménye azonos legyen az értelmiségi gyerekekével?

Az osztályhelyzet és az iskolai tudás a háború után Magyarországon pszichológiai kérdésként felmerült problémája tehát a hatvanas években szociológiai problémaként fogalmazódott újra. Ebben a hazai rétegződéskutatások viszontagságain túl lényegi szerepe volt a kortárs nyugat-európai baloldali indíttatású oktatási reformoknak. Az angol és a francia

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

társadalomtudományokban és azok konkrét közpolitikai alkalmazásaiban a hatvanas évek folyamán átütő erővel kerül elő az iskola és a társadalmi egyenlőtlenségek kérdése. A középosztályosodó társadalmakban az iskola osztályalapú szelekciós mechanizmusainak szociológiai „leleplezése” a baloldali politikusokat „középosztályosító” közoktatási reformokra készítette, amely egyúttal a probléma további társadalomtudományos vizsgálatát inspirálta (vö: van Zanten, 2005; Ball, 1981, 1-22; Phillips és Furlong szerk., 2002). Az iskolai tudás, az oktatási rendszer szelekciós mechanizmusai, a családi és az iskolai szocializáció társadalmi determinánsai, a társadalmi egyenlőtlenségek „finom mechanizmusokon” keresztül történő újratermelése a nemzetközi (nyugati) társadalomtudományos diskurzus divatos és kurrens témája lett. Az újjáintézményesült magyar szociológia, elsősorban Ferge Zsuzsa munkásságán keresztül, gyorsan kapcsolódik ehhez a diskurzushoz, hiszen a frissen újjáintézményesült magyar szociológia nemzetközi integrációján túl, a problémafelvetés és a válaszok igencsak relevánsnak bizonyultak a kortárs magyar oktatáspolitikai vitákban is.

A téma korabeli összefoglaló munkája és alapvetése Ferge Zsuzsa *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága* című 1976-ban megjelent könyve. Ferge szerint az iskolarendszer felszabadulás utáni átalakítása, bár óriási eredményekkel járt, nem volt következetes. Ugyanis az általános iskola elvégzése után a tanulók újra választásra kényszerülnek, s ennek kimenetele közismerten nem független származásuktól, másrészt

„csak lassan alakulnak ki azok a gazdasági-politikai feltételek is, amelyek között mindenki, vagy legalábbis a többség, alkotó módon beleszólhat a közügyek intézésébe, azaz amelyek között a magas szintű hétköznapi társadalmi tudást széles körben lehet alkalmazni” (i.m.: 64).

Továbbra is őt idézve:

„Nem kétséges, hogy a gyerekek képességei nem egyformák, s hogy a társadalmi munkamegosztás különböző posztjai különböző képességű és képzettségű embereket igényelnek. Szelektálni tehát kell. Jelenleg azonban nem tudatosítjuk eléggé még önmagunkban sem, hogy nincs eszközünk, amivel megakadályozhatnánk, hogy a tanulmányiból társadalmi szelekció legyen” (i.m.: 71 – kiemelés az eredetiben).

A megoldás az iskolai tudás tartalmának és státuszának újragondolásában és a szelekciós mechanizmusok mérséklésében rejlik. Egyrészt fel kell ismerni, hogy az iskolai tudás nem mindenki számára releváns és nem is mindenki egyformán használja. Az általános iskolai és a középiskolai tudás és az értékelés módja is a továbbtanulásra készít fel, ennek megfelelően azok használják, akiknek ez a céljuk, és akik számára ez az ismeretanyag otthonról már ismerős. Másrészt az iskola nem ismeri el készségnek és képességnek a munkásosztály kultúráját (a közvetlen verbalitást, iskolán kívüli dolgok iránti érdeklődést stb.). A könyv konklúziója egy a közoktatási rendszer átalakítására irányuló javaslat a francia kommunista párt háború előtti, Langevin–Wallon féle iskolareform tervezetének^[10] felhasználásával. Eszerint a társadalmi egyenlőtlenségeket mérséklő, és a fizikai dolgozók gyerekeinek mobilitását segítő oktatási rendszerben biztosítani kell, hogy a szelekció ideje minél későbbre tolódjon, legyen idő a lemaradás behozására, minimalizálja annak a lehetőségét, hogy a továbbtanulásra vonatkozó döntések következménye élethosszig tartó legyen, a rendszer akadályozza meg a gyerekek képességek szerinti elkülönítését, továbbá legyen rugalmas az iskola szintjei közötti átmenet és folyamatosan vissza lehessen csatlakozni a rendszerbe

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

(például erős felnőttképzéssel). 1976-ban úgy tűnt, hogy „*ma az iskola valószínűleg kevesebbet tesz a változtatásért, az új ember és az új társadalom arculatának formálásáért, mint amennyit tehetne*” (i.m.: 106). Ez a megállapítás sajnos a későbbi fejlemények ismeretében átfogalmazható: az iskola a hatvanas évektől *egyre többet* tesz azért, hogy az egyenlőtlen társadalmi helyzetek fennmaradjanak.

A Párt és a neveléstudósok hivatalos koncepcióit, vagy inkább koncepciótlanságát, és az illetékes politikusok, pedagógiai szakértők álláspontját látványosan illusztrálja a *Pedagógiai Szemle* által 1967-ben szervezett *Ankét a hátrányos helyzetben lévő tanulókról* címmel publikált dokumentációja (Ankét a hátrányos..., 1967). A vita résztvevőinek javaslatai nem az oktatási rendszer reformjára irányulnak, vagy valamilyen, a problémát komplex módon kezelő, átfogó közoktatási koncepciót javasolnak, hanem a megoldást az egyes iskolák illetve fenntartóik körébe delegálják: a pedagógusok aktívabban vegyenek részt napközi otthonok, tanulószobák, felvételi előkészítők szervezésében, a pedagógiai kutatások pedig mérjék fel a tanulók eltérő igény szintjét (i.m.).

Az MSZMP KB 1972-es oktatáspolitikai határozata az oktatási rendszer legfontosabb feladataként a nivellálást, a társadalmi mobilitás elősegítését, a társadalmi egyenlőtlenségek iskolai eszközökkel való ellensúlyozását jelölte meg (Lukács, 1991). E nemes cél elérése érdekében a fentebb idézett látszatz megoldásokat javasolja, amelyek hosszútávon éppen a nemkívánatos tendenciákat erősítették. A „*felzárkóztató oktatáspolitiká*” jegyében kiszélesítik a napközi otthonos ellátást, felvételi előkészítőket szerveznek, továbbá a lassabban haladó gyerekek számára ún. korrekciós osztályokat hoznak létre. Az iskolai tudás tartalmának és átadásának kérdésköre a pedagógusok, illetve a neveléstudósok hatókörébe kerül, akik friss szakmai autonómiájuk birtokában komplex tudományos diskurzust teremtenek az iskolai tudás pontos meghatározására, mérésére. *A társadalmi egyenlőtlenségek kérdése lehasadt a tudományos pedagógia diskurzusáról*. Az egyes iskolák és az ambiciózusabb pedagógusok egyre motiváltabbak lettek a tantervek kreatív alakításában, ennek megfelelően az iskolák egyre differenciálódtak, a hetvenes évek elejétől külön minisztériumi engedéllyel a tagozatos és kísérleti osztályok indulhatnak. A hetvenes évek második felére az oktatásirányítás már feladta az egyes iskolafokokozatok tananyaga egymásra építésének elvét is (Lukács, 1991), a nyolcvanas évek második felétől pedig, a pedagógiai autonómia ideológiájának jegyében, elkezd decentralizálódni az oktatási rendszer (Neumann, 2011). *Ezek a folyamatok kifejezetten az iskola osztályalapú szelekciós tendenciáinak kedveztek*.

Visszatérve a gyerekkor körüli *pszichológiai* szakértelem területére: látható, hogy az teljes mértékben kimaradt a hatvanas-hetvenes évek közoktatási koncepcióiból, pontosabban az egyre inkább „*pszichologizálódó*” pedagógia illetékességi körébe került. Ennek feltehetően több oka lehetett. Egyrészt az iskola és társadalmi egyenlőtlenségek problémájának újbóli tematizálása a gazdasági reformoknak köszönhető, és mint láthattuk, a reformok kidolgozói az újjáintézményesülő szociológiától várták a döntések előkészítéséhez szükséges ismereteket. A probléma megnevezése és feltárása ugyan a szociológusokat illette, azonban megoldási javaslataik megmaradtak az inspiráló és leleplező szakkönyvek és folyóiratcikkek hasábjain. Ferge Zsuzsa fent hosszabban is idézett koncepciója erősen emlékeztet Mérei Ferenc és az egykori ONI munkatársainak elképzeléseire. A korabeli pedagógia viszont éppen a társadalmi egyenlőtlenségek szempontját „*felejt* el” a diszciplináris szigorral kidolgozott tantervi

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágo Egyesület online folyóirata

Imágo online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

módosítások során. A pszichológusok pedig a pedagógia uralma alól felszabadulva ünnepelték függetlenségüket, korábbi tapasztalataikból okulva igyekeztek mind intézményileg, mind diszciplinárisan elhatárolódni a neveléstudósoktól.

A hatvanas években tehát senkinek nem „jutott eszébe”, hogy a közoktatási kvótarendszer bevezetése előtt a pszichológusok által jelentékeny mennyiségű tudás termelődött az iskolai egyenlőtlenségek pedagógiai orvoslására. Azonban ebben az időszakban megy végbe a gyermekpszichológia „újraintézményesülése” is, elsősorban a pszichológiai nevelési tanácsadás kiépítésével. A nevelési tanácsadás, és rajta keresztül a gyerekkor „újrapszichologizálása” volt a hetvenes évek magyar „pszicho-boomjának” egyik legfontosabb előzménye. Egyrészt mert a nevelési tanácsadók szolgáltatásain keresztül a gyerekekkel kapcsolatos pszichológiai szakértelem a népszerűség jelentős része számára vált hozzáférhetővé. Másrészt a nevelési tanácsadók, majd később rajtuk keresztül az iskolák is nagy létszámú pszichológus számára biztosítottak munkalehetőséget. Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan a pszichológus legitim, és lassan szinte nélkülözhetetlen szakértővé vált a család és a gyermeknevelés területén: a népszerű magazinokban, rádió- és tévéműsorokban ekkor jelennek meg a pszichológus tanácsadók, akik sokszor a szakértő-sztár szerepében „válaszolnak” a laikus érdeklődők kérdéseire.

A pszichológiai nevelési tanácsadás és a gyermekpszichoterápia újraintézményesülése a korszakra jellemző és az alkalmazott pszichológia más területeinek (klinikai pszichológia, pszichoterápia, csoportterápiák) újraintézményesüléséhez nagyon hasonló módon megy végbe (utóbbiról részletesen: Kovai, 2015). A recept itt is a következő volt: egy a pártbürokráciában jól eligazodó, megfelelő kapcsolatokkal rendelkező és a pszichológia iránt elkötelezett szakember „elintézi”, hogy adott intézményrendszer „másodvonalában” (például kórházi osztályon, szociális intézményben) létrejöhessen egy legitim szakmai műhely, amely patrónusán keresztül további informális lobbitevékenység során „alulról” kiépít egy intézményrendszert. A klinikai pszichológia területén a szakma által elismert, magas presztízsű tudományos és terápiás tevékenységek jelentős részben fél-nyilvános, avagy a „második gazdaság” analógiájára „második nyilvánosságnak” nevezhető közegekben folytak. Ezek a műhelyek informális alapon szerveződtek, általában egy karizmatikus, elismert szaktekinetly köré. A gyakorlati pszichológiai képzés és az ehhez kapcsolódó kutatómunka jelentős részben az egyetemeken, kutatóintézeteken, kórházak „mellett”, zártkörű összejöveteleken folyt, ahová többnyire csak személyes kapcsolatokon keresztül lehetett bekerülni. Itt lehetett olyan tudáshoz és jártasságokhoz (nyugati szakirodalom, nyugati diagnosztikai és terápiás módszerek, szupervízió) jutni, amit a hivatalos intézményi képzés csak részlegesen biztosított. [1] Ezek a műhelyek nem illegálisan működtek, azonban informális szerveződésük és az a tény, hogy a pszichológia néhány évvel azelőttig „reakciós”, „rendszerellenes” doktrínának számított, egyfajta ellenzéki státusszal ruházta fel őket. A tudás presztízse így összekapcsolódott a kvázi illegalitással, az informalitással, és ennek nyomán egyfajta kiválasztottság-tudattal, ami jelentősen megemelte e műhelyek vonzerejét, különösen a fiatal szakemberek körében.

Míg akadémiai pszichológusok a hatvanas években is elsősorban szovjet szerzőkre hivatkoztak (Pléh, 1979), a pszichoterápiás szakma a korszakban szinte kizárólag a nyugati tudományosság felé tájékozódott. Ez nem csupán a magyar pszichoterápiás műhelyek „ellenzéki” habitusából

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

adódik. Pontosabban ez utóbbi jelentősen összefügg a hatvanas évek nemzetközi pszichoterápiás diskurzusával. Nyugaton éppen a gyakorlati, az egyének és közösségek életét közvetlenül alakító pszichológiai szaktudás robbanásszerű konjunktúrája zajlott. A „szabadság kis köreiként” működő magyarországi pszichoterápiás műhelyek erre a nyugati pszichoterápiás diskurzusra kapcsolódtak rá. A „pszichologizált” egyén viselkedését, boldogulását ebben a diskurzusban nem osztályhelyezete vagy közéleti kompetenciái határozzák meg, hanem személyes érzelmi kapcsolatai, választásai, csoportjai – s ez vonatkozik magukra a pszichológusokra is. 1956 után nem merült fel vádként a pszichológiával kapcsolatban, hogy a társadalmi problémákat individualizálná, vagy leplezetten az uralkodó osztályok hatalmának fennmaradását szolgálja. A pszichológus „ellenzéki” értelmiségi szerepe a „második nyilvánosságok” és a szakmaiság fenntartásában rejlett. A hivatalos politika a korabeli pszichológia perspektívájából nézve éppen a „valódi” egyéni és társadalmi viszonyokat nem látja, az egyén közéleti kompetenciája, vagy ennek számon kérése csupán kiüresedett politikai-ideológiai frázis. A pszichológia a korabeli pszichológusok szemszögéből ebben az értelemben a politika alternatívája: az üres „közélet” helyett a „valódi” emberek „valódi” problémáival foglalkozik.

A pszichológiai nevelési tanácsadás újraindítása során korabeli szereplők szándékos taktikája volt, hogy az a pszichológusok teljes szakmai kontrollja alatt, a pedagógiai diskurzustól és az oktatási intézményektől függetlenül valósuljon meg.

Az újraindítás receptje, mint láttuk, a pszichológia minden területén azzal a mondattal kezdődik, hogy „végy egy a pártbürokráciában jól tájékozódó és a pszichológia ügye mellett elkötelezett potentátot!”^[12]. A gyermekpszichológia esetében két ilyen „potentátról” van szó. Egyikük Horányi Györgyné, a Fővárosi Tanács Gyermekvédelmi Osztályának munkatársa. Neki igazán jelentős hatalma nem volt, viszont hatékonyan és ügyesen lavírozott a Fővárosi Tanács különféle szintjein és intézményeiben. A másik potentát Aczél György – az ő szerepéről kicsit később esik szó.

Horányi Györgyné a kezdetektől fogva törekedett arra, hogy a budapesti nevelési tanácsadás a *közoktatási rendszertől függetlenül*, egységesen *pszichológiai* (azaz ne pedagógiai) profillal működjön. A hatvanas évek elején ifjúságvédelmi felügyelőként szorgalmazta, hogy kollégái a sztálinizmus éve alatt is megmaradt egyetlen gyermekpszichoterápiás intézményben, az I. számú Gyermekklinika P. Liebermann Lucy pszichoanalitikus által vezetett nevelési tanácsadójában részesüljenek pszichológiai képzésben, majd közreműködésével vált lehetővé, hogy a II. kerületben a Hazafias Népfront helyiségeiben a klinika nevelési tanácsadójának munkatársai ingyenes pszichológiai tanácsadást biztosítsanak. Az ő emlékeit idézve:

„El kellett dőlnie, hogy a nevelési tanácsadó hálózat milyen irányba fejlődik: *eltolódik a pedagógiai munka irányába, szűrőállomás lesz, amely diagnosztizál és elirányítja a gyereket, eleget téve annak a pedagógiai nyomásnak, hogy az iskolákat szabadítsa meg a nehezen beilleszkedő gyerekektől, felőrlődik a tanügyigazgatással folytatott értelmetlen hadakozásban és a szakmai körülmények megteremtéséért vívott küzdelemben, vagy elsajátítja azokat az ismereteket és szemléletet, melyen keresztül elkötelezi magát a nehézségekkel küzdő, pszichés tünetekkel jelentkező gyerekek és szüleik mellett, vállalva a feltáró és terápiás munkát is.* Ekkor jelentkezett György Júlia a Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztálya vezetőjénél és felajánlotta segítségét a nevelési tanácsadók és a nevelőotthoni pszichológusok

felkészítéséhez. (...) Egyszer egy jelentős intézmény vezetője súlyos vádakkal illetett amiért »eladtam a fővárosi nevelési tanácsadó hálózatot a Faludinak«. Nem tagadom, így volt, és én erre ennyi év távlatából is büszkén tekintek vissza.” (Horányi, 1997, 15–16. – kiemelés tőlem).

A pszichológusok – legalábbis Horányi Annabella visszaemlékezése szerint – tudatosan tartották távol magukat a pedagógiai intézményektől, és úgy tűnik, azoktól a „felzárkóztató” pedagógiai koncepcióktól is, amelyek a „hátrányos helyzetű” gyerekek további kontraszelekcióját segítették elő.

A fővárosi nevelési tanácsadók pszichológiai-pszichoterápiás (és csak másodsorban pedagógiai) profiljának kialakításában elsősorban két intézménynek volt jelentős szerepe: a már említett I. Számú Gyermekklinikának, és a Fővárosi Tanács által 1968-ban alapított, „Faludi” néven fogalommá vált *Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet*nek.

A Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet több szempontból is a korszak jellegzetes produktuma. Alapításának idejében a gyermek-pszichoterápia már korántsem számított ideológiailag gyanús jelenségnek, sőt, mint láttuk, a Főváros vezetése részéről kifejezetten támogató gesztusok érkeztek az intézményi fejlesztési javaslatok felé. Úgy tűnik, az időszak megfelelőnek bizonyult, hogy Aczél György „ajándékkal” fejezze ki háláját az Izraelita Patronázs Egyesület gyermek-pszichoterápiás ambulanciáján kapott egykori segítségért. Az Intézet egyik munkatársát, Nemes Líviát idézve:

„Mint tudjuk, György Júlia 1968-ban kapott módot arra, hogy fővárosi intézményként gyermekpszichoterápiás rendelőt nyisson, s ebben döntő szerepet játszott Aczél György kultúrpolitikus személyes hálája „Júlia néni”, gyerekkori patrónusa iránt. Júlia néni ekkor úgy válogatta össze munkatársait, hogy azok önálló és felelős gyermekterápiát tudjanak végezni, s közülünk a legtöbbször pszichoanalitikus képzettségünk volt. Vele dolgoztak régi munkatársai: Hirsch Margit, Hoffer Éva, Gergely Béla, Bóna György. Majd együtt került oda az analitikusok közül Vikár György, Virág Teréz, Klaniczay Sára, Binét Ágnes és magam is. Folytatta a sort az akkor még ifjabb generációból Alpár Zsuzsa, Kónya Olga és az Annák: Bíró Anna, Barta Anna, Halász Anna, Aczél Anna – minthogy pszichoanalitikusokra bízta Aczél György saját lányának továbbképzését is.” (Nemes, 1997, 21)

Az angyalföldi Faludi utcai rendelőintézet már alapításakor fogalom lett a szakmában. Ennek több oka volt. Vezetője, György Júlia a szakmában nagy tekintéllyel rendelkező, karizmatikus személyiség volt. A hatvanas évek végén már a szakma „veteránjának” számított.[13] 1968-ban, a „Faludi” alapításakor 72 éves volt. A források szerint patrónusa, Aczél György jóvoltából teljes mértékben szabadkezet kapott az intézmény profiljának kidolgozásában és munkatársai megválasztásában.

Az Intézet az egyik hagyományos munkáskerületben, Angyalföldön egy bérház földszinti helyiségeit kapta meg a Fővárosi Tanácstól. György Júlia (és talán Aczél György?) eredeti ambíció ellenére a „Faludi” mégsem elsősorban azért lett a korszak gyermek-pszichoterápiájának meghatározó intézménye, mert országos hatókörű szolgáltatást nyújtott, vagy azért, mert eljuttatta volna a pszichoterápiát olyan rétegek körébe is, ahol annak semmiféle hagyománya nem volt. Az angyalföldi intézet kliensei elsősorban nem a helyi munkáslakosság köréből érkeztek, hanem többnyire középosztálybeli családok és gyerekeik

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

voltak, akik számára természetes volt gondolataik megoldására pszichológiai segítséget kérni, illetve akik gyermekeik problémáit képesek voltak *pszichológiai* problémaként érzékelni.[14]

A „Faludi” „országos hatóköre” sokkal inkább érvényesült részben informálisan működő szakmai képző és koordinációs tevékenysége által. György Júlia munkatársait tudatosan választotta meg a kellően nagy gyermekpszichoterápiás tapasztalattal rendelkező *pszichoanalitikusok* köréből. A „Faludi” a formálisan újjáintézményesülő gyermek-pszichoterápia informális képzési központja lett. A frissen kiépült fővárosi nevelési tanácsadó hálózat ugyanis a korábbiakhoz képest óriási számú pszichológus munkatársat igényelt. A munkakör betöltéséhez a korabeli egyetemi pszichológusképzés biztosította ugyan a szakmai képzettséget igazoló diplomát, de itt nem lehetett elsajátítani a gyermekpszichoterápia gyakorlásához szükséges ismereteket. A „Faludi utca”, a korszakra jellemzően, egyszerre működött félig informális, önképző pszichoterápiás műhelyként és a nevelési tanácsadóknak dolgozó szakemberek félig-meddig hivatalos képzőhelyeként. Hivatalosan igazolt végzettséget nem adott, a résztvevők szabadidejükben, saját költségükön látogatták a szemináriumokat, de a Fővárosi Tanács illetékesei ezt hallgatólagosan jóváhagyták (Horányi szerk., 1997).

A gyermek-pszichoterápia újraintézményesülése Magyarországon a „Faludi” és az I. Számú Gyermekklinika révén tehát kifejezetten a pszichoanalitikus hagyományokhoz kötődött, a nevelési tanácsadók munkatársainak és más érdeklődő szakembereknek tartott szemináriumoknak óriási szerepe volt az új pszichoanalitikus generáció „felnevelésében” és egyúttal a kortárs nyugati és a csaknem elfeledett két háború közötti magyar pszichoanalitikus irodalom széleskörű elterjesztésében is. Ennek és a fél-informális szerveződésnek köszönhetően a gyermek-pszichoterápiát, ahogy általában véve a klinikai pszichológiát is, egyfajta ellenzéki léggör vette körül. A „Faludi” a korszak és a kádári kultúrpolitika jellegzetes képződménye: az „alapító fővédnök” Aczél György, aki – mint fentebb olvasható – még saját lányát is a „*pszichoanalitikusokra bízta*”, támogató gesztusai a kortársak értelmezésében egyfajta cinkos összekacsintást jelentettek, utalva arra, hogy mindez a patrónus személyes hálójának és kegyének kifejeződése, és nem, vagy nem feltétlenül az állampárt „hivatalos” álláspontja. Mint láthattuk, a „Faludi” „helyzetbe hozása”, azaz a hivatalosan működő nevelési tanácsadó hálózat fél-informális, fél-hivatalos szakmai tanácsadó intézetévé való „kinevezése” szintén néhány, a pszichoterápia és a pszichoanalízis iránt elkötelezett, a Fővárosi Tanácsnál és egyéb hivatalos szerveknél ügyesen lobbizó tisztviselő érdeme volt. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a „Faludi” munkatársai és szemináriumának látogatói a „hatalmat” (azaz az állampárt, vagy éppen adott helyi képviselői álláspontját, esetleg jogköreit) homályos, bizonytalan körvonalú zónaként érzékelhették, amely teret adott a vele kapcsolatos különféle fantáziáknak.[15]

Másrészt a gyermek-pszichoterápia morálisan felmagasztalt hivatássá változott képviselői habitusában, amely az egykori mentálhigiénés mozgalom „hagyományos” értékvilágán (társadalmi problémák iránti érzékenység, hit abban, hogy a gyerekkor pszichés problémáinak orvoslásán keresztül a majdani felnőtt boldogabb, életképebb, hasznosabb, vagy éppen kevésbé veszélyes tagja lesz a társadalomnak) túl a pszichoanalízist újra egyfajta mozgalmi üggyé tette. Az uralkodó nyugati pszichoterápiás diskurzus ebben a közegben tiltott gyümölcsé vált, amelynek fogyasztása egy magas szakmai presztízsű, de informális körben, a híres „Faludi-szombatokon” lehetséges. A kortárs nyugati szakirodalom gondos, félig-meddig

autodidakta tanulmányozása egyúttal összekapcsolódott a külföldön és Magyarországon is méltatlanul elfeledettnek érzékelt, egykori „budapesti iskola” reneszánszával. Ebben a perspektívában összefolyt és aurával színeződött át a vasfüggönyön túli és a vasfüggöny előtti világ.[16]

Harmadrészt annak ellenére, a „Faludi” fél-informális szemináriumain több mint egy évtizeden át minden korábbi felülmúló létszámban ismerkedett meg a szakma a pszichoanalízissel, a külső (politikai) fenyegetettség állandó érzete a küldetéses hivatástudaton túl a szakmai közeg „családias” összetartását eredményezte. A „Faludi” belső köre szintén személyes, sokszor rokoni szálakon szerveződő közösség volt. Az állandó munkatársak és a szemináriumok résztvevői közötti érzelmi viszonyokat, közös elköteleződést erősíthette az a tény is, hogy a máshol elérhetetlen szakirodalom feldolgozása mellett a képzés elsősorban saját pszichoterápiás esetek ismertetéséből és közös megbeszéléséből állt.

A pszichológiai nevelési tanácsadáson, majd később az iskolapszichológusi státuszokon keresztül a gyerekpszichológusok iránt óriási igény mutatkozott, olyannyira, hogy a hetvenes évekre hiányszakmává vált, a vidéki nevelési tanácsadók türelmi időt kaptak a pszichológus álláshelyek betöltésére (Szakács, 2008). A nevelési tanácsadó hálózat megszervezése és a más területeken is meginduló ismeretterjesztő tevékenység nyomán a pszichológus a „lelki”, családi, kapcsolati problémák igénybe vehető, „hivatalos” szakértőjeként a népesség egyre szélesebb körében válik közismertté. A hetvenes években a pszichológia a gyermekkorra szakosodott közintézmények (óvodák, iskolák, gyermekvédelmi hatóságok stb.) működésének megkérdőjelezhetetlen eleme, a kötelező pszichológiai iskolaérettségi vizsgálat bevezetésével teljes generációk számára vált kikerülhetetlenné, hogy életükben legalább egyszer pszichológiai szakértelemmel találkozzanak.

Hová lett a társadalom?

A magyarországi gyermekpszichológia itt bemutatott alig harminc évének története különös pálfordulást tartalmaz. Egyrészt azért különös, mert a társadalmi egyenlőtlenségektől és általában véve a társadalmi problémáktól való elfordulás nem egy szándékos gesztus következménye. Persze önmagában kérdéses, hogy „a” pszichológiát (vagy bármely más diszciplínát) tekinthetünk-e szándékok hordozójának. Mindenesetre a források arra utalnak, hogy a kortárs szakemberek habitusa, értékvilága (még) hordozta a társadalmi problémák iránti elköteleződést. A XX. század első évtizedeiben született, és a pszichológia újraintézményesülésének időszakában a „mester” szerepébe került generáció a harmincas években szocializálódott és 1945 után a nagy egyenlősítő projekt keretében lett hivatását intézményes keretek között gyakorló szakember. Ugyanakkor a szakma kollektív emlékezetében már a vizsgált időszakban – 1960-as évek – sincs jelen társadalmi egyenlőtlenségek iránti egykori érdeklődésre utaló reflexió. Továbbá azért is különös ez a fordulat, mert úgy tűnik, jelenleg a szakma emlékezete a „betiltás” évtizedéről egy olyasfajta képet őriz, miszerint az autonóm pszichológiát a sztálini időkben „gyarmatosította” a politika, majd az újraintézményesülés során lassan visszanyeri egykori autonómiáját. Ez az „autonómia” garantálja, hogy a pszichológia végre újra „önmaga” legyen: tiszta, ideológiáktól mentes, objektív tudományként működjön. Ebben az értelmezésben a politika egy tudománytól lényegileg független, külső tényező, a pszichológia és a politika (vagy a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

pszichológia és saját társadalmi környezetének) találkozása kizárólag az objektív tudományosság kárára történhet. Végül pedig azért érdekes a pszichológia „társadalmiatlanítása”, mert úgy tűnik, részben ezzel is magyarázható, miért nincs jelenleg a magyar pszichológiának történeti emlékezet, (néhány részterület leíró jellegű feldolgozásától eltekintve) miért hiányoznak a magyarországi pszichológia történetére vonatkozó, pszichológusok által írt szakmunkák.

A jelenséget a fenti történet alapján több tényező magyarázza. Elsősorban – mint láthattuk – a pszichológia státuszát, alkalmazási köreit, a szakmai közösség szerveződését, de az egyes szakemberek értelmiségi szerepeit is alapvetően befolyásolja a politikai-társadalmi környezet, egészen konkrétan: adott szakpolitikai intézkedések. A pszichológia az individuum belső világának szaktudományaként eleve azoknak a társadalmi, hatalmi mechanizmusoknak köszönheti születését és egységes diskurzussá való integrálódását, amelyek az emberi viselkedést a megfigyelés, mérés, osztályozás, korrekció eszközeivel igazítják a termelés rendjéhez. A gyermeklélektan magyarországi sorsa csupán egy illusztráció e jelenségre (egyéb „illusztrációkat” lásd Kovai, 2015). Úgy tűnik azonban, hogy éppen ez a társadalomhoz kapcsolttság teszi lehetővé, sőt „szükségsszerűvé” (azaz bizonyos történeti előzmények következményévé), hogy a magyar pszichológusok „elfeledkezzenek” a társadalomról és egyúttal szakmájuk múltjáról is.

A magyarországi gyermeklélektan esetében a „felejtést” több tényező együttesen segítette. A vizsgált harminc év alatt a „létező szocializmus” legalább akkora pálforduláson ment keresztül, mint benne a gyermekpszichológia. A koalíciós időszak és a sztálini diktatúra programja egyaránt *osztálypolitika* volt. A szakpolitikai intézkedések az egyes területeken (gazdaságpolitika, szociálpolitika, oktatáspolitikai) célzottan a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére, illetve strukturális eredetük megszüntetésére irányultak (vö. Haney 2000). A külső és belső gazdasági-politikai kényszerek és lehetőségek között lavírozó kádári politika ezt az ambícióját feladja. A társadalmi egyenlőtlenségek kérdése a hatalom féltve őrzött kincse, azaz olyan ideológiai tabu, amire nem irányulhat tudományos vizsgálat és szakpolitikai beavatkozás sem. Ha „rugalmasabbak” a korabeli politikusok, talán „kiderült” volna, hogy nincs is akkora egyenlőség a létező szocializmusban (ahogy ki is derült a betiltott szociológiai kutatásokból), talán kénytelenek lettek volna a rossz emlékű sztálini megoldások helyett kitalálni valami mást, valamint lehetséges, hogy mindez a rendszer kedvezményezettjeinek privilégiumait nyirbálta volna meg az addig csak szimbólumokban uralkodó munkásosztály javára. A pszichológia ebből az erőtérből nyeri aktuális funkcióját. Így lesz a közoktatás és pedagógia progresszív szaktudománya, káros burzsoá áltudomány, majd lassan „politikamentes”, a közéleti kompetenciáiban szintén erősen korlátozott lakosság pszichológiaként megfogalmazott individuális igényeit szolgáló és formáló, korszerű, Nyugatról importált technika.

A „szocialista felvilágosodás” azaz a társadalomformálás programjával fellépő, újraintézményesülő fejlődés-lélektan bizonyos értelemben telibe találta az 1956-os forradalom megtorlása. A pszichológia kommunista pápájának, Mérei Ferencnek a bebörtönzése önmagában tabusította az egykori ONI kutatásaira való hivatkozást. A balatonfüredi pedagóguskonferencia (és ezen keresztül a pszichológia közoktatásbeli szerepének) utólagos szakmai értékelésében a korabeli pedagógus kutatók igyekeznek

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

elhatárolni magukat és tudományukat az „októberi sajnálatos eseményektől”, azaz Méreitől, a Petőfi-kör vitáitól, és a kompromittáltaként vélt, amúgy is gyanús pszichológiától (még mindig *pedológiai*ként emlegetve – lásd Ágoston 1958 és a *Pedagógiai Szemle* 1958-as évfolyamán végighúzó vitát Füred értékeléséről). A pszichológia 1960-tól induló „második” újraintézményesítési hullámában egyúttal a legitim tudományos diskurzus szabályait is lefektetik, leginkább a szakma fő orgánumainak a *Pszichológiai Szemle* és az 1958-tól megjelenő *Pszichológiai Tanulmányok* könyvsorozat hasábjain. Ezek az orgánumok az SZKP XX. kongresszusának szellemében üdvözlik a politikai hibák – így a pszichológia felszámolásának orvoslását, azonban a börtönben ülő Mérei és korábbi kutatásai törlődnek a korabeli diskurzusból, neve nem szerepel az említett kiadványokban (szabadulása után „természetesen” újra a diskurzus része lesz, de egészen más kutatási területtel). Mérei nevével jelzett diszkurzív csomag részeként az ONI, a „pedológia” és a társadalmi egyenlőtlenségek pszichológiai kutatásai is az „októberi sajnálatos eseményekkel” együtt gyors „feledésbe” merülnek. Ebben a kontextusban korántsem meglepő, hogy a jelentős részben Mérei egykori munkatársai részvételével intézményesülő gyermekpszichológia a pedagógiától és a közoktatástól teljes mértékben független intézményrendszerben gondolkodik.

A közpolitikai szerepétől megfosztott, második nyilvánosságokban intézményesülő tudományos-pszichoterápiás mező meghatározó jellemzője lesz a formális intézmények, intézményesített viszonyok és az informális, személyes kapcsolatok állandó egymásba játsása, összemosódása. Ez a korabeli pszichológia közegeit, mint láttuk, a gyermekpszichológiát is, sajátos morális minőséggel ruházza fel. A pszichológusok „hagyományos” értelmiségi küldetéstudata a hatvanas években a tiltottnak érzékelt mainstream nyugati pszichoterápiás diskurzus helyi adaptációjával fonódik össze. A „politikai ideológiától mentes” szakmaiság ethosza egyrészt a politikai ellenzékiesség aurájával színeződik át, másrészt a „politikamentesség” egyúttal az imaginárius Nyugat képzeletéhez kapcsolódik („fejlett”, „professzionális”, „valódi” stb.). A kortárs nyugati pszichoterápiás diskurzus a kortárs nyugati jóléti államok termékeként a pszichológiai entitásként kezelt egyént „függetleníti” saját társadalmi környezetétől. Így tölti be sajátos társadalmi funkcióját az „önmegvalósító” szubjektumok létrehozásában (részletesen lásd: Rose, 1990, 1996).

Minden feltétel adott volt tehát, hogy a (gyermek)pszichológia a hatvanas évek elején „megfeledkezzen” néhány évvel korábbi „önmagáról”, egyúttal azokról a tényezőkről is, amelyek szolgálatában állt: a gyerekek fejlődés-lélektana és osztályhelyzete közötti kapcsolatokról és saját társadalmi kontextusáról. Úgy tűnik, a feltételek azóta még inkább adóttak – elég, ha csak az oktatási rendszer kontraszelektációs mechanizmusait elősegítő közpolitikai döntésekre gondolunk. A pszichológia az utóbbi évtizedekben Magyarországon is a közoktatásban alkalmazott szakértelem legfontosabb bázisává lett. A gyerekek iskolai problémái elsősorban képesség-, teljesítmény-, vagy viselkedészavarként, azaz pszichológiai problémaként fogalmazódnak meg és akként is kezelendők. Ebben a diskurzusban a gyerek (és szülei) társadalmi helyzete, az iskola és az iskolai tudás társadalmi beágyazottsága nem értelmezhető, ahogyan az sem, hogy ezek a tényezők hogyan kapcsolódhatnak a gyerekek iskolai teljesítményéhez, vagy maga az iskola miféle szerepet tölt be a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésében vagy erősítésében. A pszichológiai szakértelem a társadalmat individuumok halmazának látja, az iskola világát kizárólag individuális, az egyén személyiségéhez, fejlődéséhez, teljesítményéhez kapcsolódó jelenségként képes – a szó mindkét

értelmében – kezelni.

Mint láttuk, a jelenség nem magyarázható a pszichológia „eredendő individualizmusával”. A pszichológia ugyanis az, amivé társadalmi környezete és a pszichológusok maguk teszik.

Irodalom

Ágoston György (1958): Küzdjük le az ellenséges, revizionista nézeteket!. *Pedagógiai Szemle*, 1958/1. sz. 5–15.

Ágoston György (szerk.) (1966): *A Langevin–Wallon tervezet*. Ford., bevezető és jegyzetek: Ágoston György. Budapest: Tankönyvkiadó.

Ankét ... (1967): Ankét a hátrányos helyzetben lévő tanulókról. *Pedagógiai Szemle*, 1967/5. sz. 385–427.

Ball, Stephen J. (1981): *Beachside Comprehensive. A Case-Study of Secondary Schooling*, Cambridge: Univ. Press

Baranyai Erzsébet et al (1947): *Tanítás és értelmi fejlődés*, Budapest: VKM.

Barra György (1947): Nagy László és Ranschburg Pál nyomában. A gyermeklélektan vidéki úttörői. In: Baranyai Erzsébet et al: *Tanítás és értelmi fejlődés*, Budapest: VKM, 158–170.

Binét Ágnes (1949): Az üvegházi nevelés világszemlélete. *Köznevelés*, 1949. február 15. 71–75.

Böröcz József (1990): A kádárizmustól a parlagi kapitalizmusig. A fejlett informalizmus építésének időszerű kérdései. *Mozgó Világ*, 16(8):61–66.

Cushman, Philip (1995): *Constructing the Self, Constructing America. A Cultural History of Psychotherapy*. Da Capo Press.

Éber Márk Áron (2012): *Megkülönböztetett különbségek. A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához*. PhD disszertáció, ELTE TáTK, Szociológia Doktori Iskola.

Faragó László (1950): A „koalíciós neveléstudomány” bukása. *Magyar Pedagógia*, 59(1):66–77.

Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Ferge Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskola közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1972/1. sz. 10–36.

Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Fitzpatrick, Sheila (1979): *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*. Cambridge University Press.

Foucault, Michel (1998): A „kormányozhatóság”. Előadás a College de France-ban 1978. február 1. In: *Fantasztikus könyvtár*. Szerk. és ford.: Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas Stúdió, 106–123.

Foucault, Michel (1999): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.

Foucault, Michel (2003): *Abnormal. Lectures at the College de France 1974–75*. ford. Burchell, Graham. London: Verso.

Foucault, Michel (2006): *A Psychiatric Power. Lectures at the College de France 1974–75*. ford. Burchell, Graham. London: Palgrave Macmillan.

Gaszó Ferenc (1971): Társadalmi mobilitás és az iskola. *Társadalmi Szemle*, 1971/5. sz. 67–78.

Gaszó Ferenc (1979): Egyenlőtlen esélyek és az iskola. *Valóság*, 22(9):1–11.

Gaszó Ferenc és Várhegyi György (1965): A művelődési egyenlőtlenségek és az iskolarendszer, *Valóság*, 8(12): 54–62.

Golnhof Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949*. Pécs: Iskolakultúra

Gyáni Gábor (1998): A reguláló gondoskodás. In: Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok”. *Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 11–28.

Hacking, Ian (1995): *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press.

Hacking, Ian (1999): Madness: Biological or Constructed. In: *The Social Construction of What*. Harvard Univ. Press, 100–125.

Haney, Lynne (2000): Global discourses of need: Mythologizing and pathologizing welfare in Hungary. In: Michael Burawoy et al (ed.): *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. University of California Press, 48–73.

Haney, Lynne (2002): *Inventing the Needy. Gender and Politics of Welfare in Hungary*, University of California Press.

Havas Gábor (1973): A munkásgyerek, munkásszülő és az iskola. *Szociológia*, 1973/4. sz. 519–540.

Hegedűs B. András és Rainer M. János (szerk.) (1989): *A Petőfi-kör vitái VI. Pedagógusvita*. Budapest: Múzsák – 1956-os Intézet.

Horányi Györgyné (1997): György Júlia és a Faludi, az alakuló nevelési tanácsadó hálózat szakmai bázisa. In: uő (szerk.): *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, 15–16.

Horányi Györgyné (szerk.) (1997): *György Júlia emlékkönyv*, Budapest: Fővárosi Pedagógiai

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóírata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.

Huszár Tibor (1998): *A politikai gépezet működése 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye (esettanulmány)*, Budapest: Corvina.

Joravsky, David (1989): *Russian Psychology: a Critical History*. Oxford: Blackwell.

Knausz Imre (2006): A magyar „pedológia” pere 1948–1950. In: Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György (szerk.): *Mérei élet-mű*, Budapest: Új Mandátum, 161–181.

Kovai Melinda (2015): *Lélektan és politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. (megjelenés alatt) Budapest: L'Harmattan.

Krausz Tamás (2003): A „sztálini szocializmus”. In: *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 266–291.

Lechner Károly (1919): Az elmefogyatékosok szerepe a társadalomban. *Természettudományi Közlöny*, LI. kötet, 725–730.; 773–786.

Litván György (1999): Mérei és a „Krampusz”. Esettanulmány, *Beszélő*, 4(2):60–70.

Lukács Péter (1991): *Színvonal és szelekció*. Budapest: Educatio.

Mérei Ferenc (1949a): Pszichologizmus a nevelésben. *Fórum*, 4(2):209–216.

Mérei Ferenc (1949b): A kétféle műveltség. *Embernevelés*, 5(1):25–30.

Mérei Ferenc (1949c): *Utópia és valóság a magyar nevelésben*. Budapest: Szikra.

Mérei Ferenc (1949d): Nacionalizmus és kozmopolitizmus az iskolában. *Embernevelés*, 5(7–8):294–296.

Mérei Ferenc (1949e): A burzsoá objektivizmus a gyermeklélektanban. *Magyar Pedagógia* 58(6): 68–78.

Mérei Ferenc (1967/1989): Nagy László élete és munkássága. In: *Freud fényében és árnyékában*. Budapest: Interart, 119–169.

Mérei Ferenc (1971): Henri Wallon élete, munkássága, pszichológiája. In: *Henri Wallon: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 13–56.

Mérei Ferenc (1972): Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel. Magyar Rádió 1972. In: Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György (szerk.): *Mérei élet-mű*, Budapest: Új Mandátum, 2006, 279–293.

Miller, Peter és Rose, Nicolas (1988): The Tavistock Programme: the government of subjectivity and social life. *Sociology*, 22(2):171–192.

Miller, Peter és Rose, Nicolas (2008): On therapeutic authority: psychoanalytical expertise under advanced liberalism. In: *Governing the Present*. Cambridge: Polity Press, 142–173.

- Neményi Mária (1978). Beszélgetés Molnár Imrével. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(1):83–91.
- Nemes Livia (1997): Visszaemlékezés a „Faludi”-ra. In: Horányi Györgyné (szerk.): *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, 21–22.
- Nemes Livia (2003): Interjú Nemes Líviával (2003. március). Készítette: Lévai Júlia. 1956-os Intézet: OHA 768.
- Neumann Eszter (2011): Az állam kiszorítása az iskolából. *AnBlok*k, 5. sz. 26–31.
- Nyíró Gyula (1939): Szociális elmehygiene. *Népegészségügy*, 20(3): 163–179.
- Oláh Gusztáv (1923): *Védekezés az elmebetegség ellen*, Budapest, 1923 (Különlenyomat a *Népegészségügy* 1922. 11. számából).
- ONI (1949): *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága 1936. július 4-én kelt határozata a pedológiai eltévelyedésekről. (Különlenyomat az Országos Neveléstudományi Intézet Értesítőjének 1. számából)*, Budapest: ONI.
- Pálóczy Horváth György (1948): Freud, avagy egy illúzió eredete. *Fórum*, 3(3):25–39; 3(4):106–125.
- Pataki Ferenc (1968): Nevelésügyünk és a szociológia. *Társadalmi Szemle*, 23(11):72–82.
- Phillips, Robert és Furlong, John (szerk.) (2002): *Education, Reform and the State. Twenty-Five Years of Politics, Policy and Practice*, London: Routledge
- Pléh Csaba (1979): A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében (1958–75), In: *MTA II. oszt. Közleményei*. 28. évf. 1–3. szám, 209–231. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pukánszky Béla és Németh András (1996): *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Rose, Nikolas (1990): *Governing the Soul. The shaping of the private self*. Routledge.
- Rose, Nikolas (1996a): Psychiatry as a political science: advanced liberalism and the administration of risk. *History of Human Sciences*. 9(2):1–23.
- Rose, Nikolas (1996b): *Inventing Ourselves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge: University Press.
- Sáska Géza (2008): Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után, 2. rész. *Beszélő*, 13(2):28–38.
- Schnell János (1968): *A Fővárosi Gyermekideggondozó Hálózat kialakulása, tudományos és történelmi előzménye*. Budapest: Központi Gyermekideggondozó Intézet.
- Szabolcs Éva (2006): „Pedagógiánk... valóban népünk nevelőihez fog szólni” – Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia. *Educatio*, 15(3):609–622.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóírata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Szabolcsi Miklós (1949): Az új nevelés kérdései. Faragó László és Kiss Árpád könyve, *Köznevelés*, 1949. június 1. 309–310.

Szakács Katalin (2008): 40 éves a nevelési tanácsadó. *Budapesti Nevelő*, 44(4):85–95.

Sziklai Imre (1950): Az új nevelés kérdései. *Magyar Pedagógia*, 59(1):77–87.

Szmirnov, Alekszej Alexejevics (1960): A pszichológia feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatai tükrében. *Magyar Pszichológia Szemle*, 17(2):129–151.

Szondi Lipót (1939): Beszámoló a M. Kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumának 1938. évi munkásságáról. *Jövő Útjain*, 14(1–2):3–5.

Tariska István (1948a): A freudizmus mint az imperializmus házi pszichológiája. A harmadik londoni mental-higiénés kongresszus, *Fórum*, 3(10):799–805.

Tariska István (1948b): ...és ami a Freudi illúzióból következik, *Fórum*, 2(11):899–903.

Tariska István (1948c): Reakció az ősök várócsarnokában. Benedek István sorsanalitikus könyvéről, *Fórum*, 3(12):987–993.

Tariska István (1949): Pszichologizmus a nevelésben és ennek határai, *Fórum*, 4(4):328–329.

Tettamanti Béla (1949): A nevelés szocialista fogalma, *Köznevelés*, 1949. október 1. 533–534.

Vikár György (1997): György Júlia és a „Faludi”, In: Horányi Györgyné (szerk.): *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, 17–20.

van Zanten, Agnes (2005): Bourdieu as educational policy analyst and expert: a rich but ambiguous legacy. *Journal of Education Policy*, 20(6):671–686.

Zibolen Endre (1989): Mérei Ferenc a Balatonfüredi Pedagógus Konferencián, In: Bagdy Emőke, Forgács Péter, Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc emlékkönyv*. Budapest: k.n., 85–88.

Jegyzetek

* A tanulmány az OTKA-K 109108 sz. pályázat támogatásával készült.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

[1] A gyermektanulmányozás komplex módon vizsgálta a gyerek anatómiai, élettani, pszichológiai, szociológiai sajátosságait és azokat a pedagógiai és pszichológiai körülményeket, amelyek az egészséges fejlődést segítik vagy gátolják. Az 1890-es években e tudásköröket az a feltételezés szervezi egybe, hogy létezik egy sajátos, gyermeki létforma, amely lényegileg különbözik a felnőttől, az új tudományt Oscar Chrisman amerikai pszichológus paidology-nak nevezi el, ennek fordítása a gyermektanulmány (Mérei 1967/1989) (majd az 1945 utáni ideológiai leszámolásokban pedológia). Módszereit az empirikus pszichológiától, pszichotechnikából veszi át: közvetlen megfigyeléssel, kérdőíves adatgyűjtéssel, különféle mérőműszeres vizsgálatokkal, teszt-módszerekkel (képesség- és teljesítményméréssel) gyűjtött adatokat rendszerezi és értelmezi.

[2] Itt érdemes megemlíteni két intézményt, amelyek az 1945 utáni fejleményekben kiemelten fontos szerepet játszottak. A Ranschburg Pál által alapított Gyógypedagógiai és Pszichológiai Magyar Királyi Laboratórium vezetője nyugdíjazásakor, 1927-ben kettévált. Egy része Gyermeklélektani Kutatóintézet néven működött tovább Schnell János vezetésével, a másik, a Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratórium Szondi Lipót irányításával. A két intézmény profilja különbözött. Schnell intézete a kutatómunka (képességvizsgáló módszerek, pályaalkalmassági tesztek kidolgozása) mellett elsősorban gyermek-pszichoterápiával, pályaválasztási- és nevelési tanácsadással foglalkozott. Szondi laboratóriuma elsősorban kutatóintézetként működött: intellektuális teljesítménybeli és érzékelési képességek károsodásának eredetét és formáit vizsgálták értelmi fogyatékosok és javítóintézeti, árvaházi gyerekek körében.

[3] Egy példa a sok közül: A Szondi Lipót által vezetett Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban a korabeli orvosi, pszichiátriai, biológiai, statisztikai szakértelem integrált alkalmazása és a kiterjedt adatgyűjtés arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen öröklésbiológiai folyamatok állnak a devianciák hátterében. A több éves, nagy szakértői és módszertani apparátussal folytatott munka végső célja egy a fogyatékos gyerekek adatait a hatóságok számára nyilván tartó családtörzster összeállítása volt. Ez a regiszter, Szondi szavaival, tartalmazza „hazánk mindazon családjainak biológiai és karakterológiai családfáit, melyek halmozottan adtak eddig fogyatékos, bűnöző és neurotikus egyéneket. A kataszter feladatai közül kiemelem: 1. azt, hogy módot ad a fogyatékosok, fiatalkori bűnözések és neurózisok öröklődési menetének exakt megállapítására; 2. lehetővé teszi annak a kérdésnek az elfogulatlan vizsgálatát, hogy mi a szerepe egyrészt az öröklött, másrészt a környezeti ártalmaknak és élményeknek a fogyatékosok, a bűnözés és a neurózisok kórtanában, 3. ha egyszer kötelező lesz a házasság előtti orvosi vizsgálat, úgy ez a kataszter a hatósági közegeknek „egészségügyi priuszok” beszerzése céljából rendelkezésre fog állni.” (Szondi 1939: 3).

[4] Mérei Ferencet idézve: „Szóval én úgy éreztem, hogy én egyike vagyok annak a rendkívül kevés forradalmi lelkületű embernek, aki gyerekekkel és pedagógiával foglalkozik. Én erre erősen készültem. Én tudtam azt, hogy fog jönni egy pillanat, amikor valahogy meg lehet változtatni az iskolarendszert. Nem tudtam még, hogy milyen egy iskolarendszer. Soha életemben a közéletben nem vettem részt tulajdonképpen. Csak mozgalomban, ahol öt embert láttam, tíz embert láttam, húsz embert láttam, olvastam. De az, hogy mi az, hogy egy minisztérium, vagy mi az, hogy egy nagy apparátus, amely az emberiség vagy legalábbis egy ország ügyét intézi, erről sejtelmem sem volt. Hát akkor, amikor én készültem erre és biztos voltam benne, hogy ez így be fog következni, akkor volt egy naivság bennem, rendkívül naivság. Túlbecsültem magamat, túlbecsültem a társaimat, de azt hiszem, ez a naivság ez az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

egész 1945–49-ig terjedő időszakot jellemzi.”(Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel: Mérei 1972/2006: 282).

[5] Mérei Ferencet idézve: „Én amikor ezt a pedológiát úztem, abban a hitben mentem erre a vonalra, hogy tudtam, a Szovjetunióban ez az irányzat. Képzelve el azt, hogy valaki, akihez tulajdonképpen kevés irodalom jut el, az azt hiszi, hogy a Szovjetunió képzőművészetében Chagall az irány. Nem téved, mert az 1921-ben volt. Most én egy olyan irányzatot ismertem, ami 1934-ig volt. És azt hittem, hogy most is ez van. Teljes lelkesedéssel csináltam. Nem tudom, mi történik akkor, ha tudom, hogy a Szovjetunióban nem ez van. Nem tudom. Máig sem tudom eldönteni.” (Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel: Mérei 1972/2006: 284)

[6] Az 1945 áprilisában létrehozott Országos Köznevelési Tanács elnöke Szent-Györgyi Albert, ügyvezető elnöke Sík Sándor, ügyvezető igazgatója Kiss Árpád volt. Tekintélyes tudósok, művészek, és különböző pártok képviselői alkották az elnökséget, például Baranyai Lipót, Bay Zoltán, Ferenczy Béni, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kéthly Anna, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Szabó Piroska, Veres Péter. A 117 tagú tanácsadó testület széles körű szakembergárdára támaszkodva komoly szakértői munkát végzett: 1947 közepéig 400 szakértőt kapcsoltak be az általános iskola és a nevelőképzés reformjával kapcsolatos munkálatokba, 252 tantestületi reformjavaslatot tanulmányoztak, húsz ország nevelésügyének helyzetét elemezték, Nevelők könyvtára címmel ismeretterjesztő, tudománynpszerűsítő könyvsorozatot indítottak. (Golnhofer 2004: 35–36)

[7] Litván György kutatásai (Litván 1999) szerint Mérei 1949 óta folyamatosan állambiztonsági megfigyelés alatt állt, így 56-os tevékenységéről, nézeteiről is részletes információkkal rendelkezett a hatóság. A korabeli jelentések ismeretében valóban nem a forradalom alatti tevékenysége volt letartóztatásának alapja, 1958 tavaszáig nem is terveztek ellene komolyabb szankciókat (i.m.). A Méreivel történtek nem egyedi példái az állambiztonság korabeli működésének.

[8] A sztálini időszak hivatalos, a marxi teóriát vulgárisan értelmező társadalomképe szerint a szocialista társadalmak két osztályból, az ipari munkásságból és a termelőszövetkezeti parasztságból, valamint egy rétegből, az értelmiségből állnak. A „két osztály egy réteg” elmélet szerint tehát a termelőeszközök feletti rendelkezés alapján a szocializmusban is vannak osztályok (a munkásság és a parasztság), azonban viszonyuk „baráti” és nem antagonisztikus. A klasszifikáció alapján folytatott empirikus kutatásokban a szocialista nagyvállalatok, állami gazdaságok, illetve az állami és pártbürokrácia különböző szintjein dolgozó vezetők és tisztviselők is bekerültek a két osztály vagy az egy réteg valamelyikébe. Nem meglepő, hogy a vizsgálatok szerint a magyar társadalom nagymértékben egyenlő volt, e három kategória között ugyanis valóban csökkentek a jövedelmi különbségek. Az 1963-ban újjáinduló szociológia első törekvése ennek a társadalomképnek empirikus vizsgálatokon alapuló megkérdőjelezése volt (részletesen: Éber 2012).

[9] Hegedűs András (1922–1999) szociológus, politikus. 1955 áprilisától 1956. október 24-ig a Minisztertanács elnöke, ő írta alá antedatálva a szovjet hadsereg behívását kérő levelet. 1958-ban politikai pálforduláson ment keresztül, a pártállami bürokrácián alapuló létező szocializmus radikális kritikusa lett, és ennek jegyében – a visszaemlékezések szerint – gyakorlatilag az ő érdeme volt a magyarországi szociológiai kutatások újraindítása. 1961–1963-ig a KSH igazgatóhelyettese, majd 1963 és 1968 között az MTA általa alapított Szociológiai Kutatócsoportjának vezetője és az intézeti kutatásoknak is publicitást biztosító Valóság című folyóirat főszerkesztője. 1968 augusztusában a Szociológiai Kutatócsoport pártalapszervezetének vezetőjeként a Központi Bizottsághoz írt levélben tiltakozott a

csehszlovákiai bevonulás ellen. Ennek folyamányaképpen elmozdítják a Kutatócsoport vezetői posztjáról, a pártértelmiség nagy része ellene fordult, tudományos szerepe marginalizálódott. 1973-ban néhány más marxista társadalomkutatóval együtt az MSZMP KB „néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről” hozott határozata alapján kizárják a pártból. 1975-ben nyugdíjba vonult (részletesen: Éber 2012: 60–65).

[10] Wallon munkássága Mérei Ferencen keresztül nagy hatást gyakorolt a háború utáni magyarországi pszichológiára. A hatvanas években a francia kommunista oktatási reformtervezet szélesebb szakmai körben is ismert volt, 1966-ban magyar fordításban is megjelenik (A Langevin–Wallon tervezet lásd Ágoston [szerk.] 1966).

[11] Ilyen műhelyként működött a József Attila Kórház pszichoterápiás részlege Szinetár Ernő védnöksége alatt (informális szakmai körökben „Szinetárium” néven); P. Liebermann Lucy pszichoanalitikus nevelési tanácsadója az I. Számú Gyermekklinikán (Gegesi Kiss Pál védnökségével); Levendel László és pszichológusokból álló műhelye a budakeszi tudószanatóriumban; a Lipótmező pszichológiai laboratóriuma Mérei Ferenc vezetésével, Kun Miklós lipótmezei osztálya stb..

[12] Az akadémiai pszichológia esetében a „potentát” Gegesi Kiss Pál gyermekgyógyász, akadémikus, az I. Számú Gyermekklinika igazgatója (a sztálinizmus évei alatt játszott politikai szerepéről lásd Huszár 1998). A klinikai pszichológia „potentátjai” Kun Miklós és Szinetár Ernő voltak. Kun Miklós pszichiáter, a Lipótmező osztályvezető főorvosa, igazgatóhelyettese (a sztálinizmus éveit megelőzően egészségügyi szakpolitikus) Aczél György gyermekkori terapeutája, majd egész életében atyai jóbarátja. Szinetár Ernő stekeliánus pszichoanalitikus, pszichiáter a József Attila Kórház (később Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központ) igazgatója, a Rákosi-korszakban az ÁVH orvos-tanácsadója volt, majd számos befolyásos politikus tanácsadója és pszichológusa.

[13] Gyermekorvosként és pszichiáterként a Tanácsköztársaság óta a mentálhigiénés mozgalom meghatározó figurája, a zsidótörvények bevezetését követően az Izraelita Patronázs Egyesület gyermekotthonait és pszichoterápiás intézményeit koordinálta, ezek az intézmények akkor szinte az egyetlen lehetőséget biztosították a zsidó származású pszichológusoknak a munkavállalásra. A felszabadulás után újra kibontakozó elme-egészségügyi mozgalom egyik vezetője, ebben a minőségében két „disszociális és ideges gyermekek számára” létesített gyermekotthon igazgatója volt. A tiltás évtizede alatt egy szakorvosi rendelőintézet felnőtt neurológiai osztályán dolgozott orvosként. Az ötvenes évek végétől a Gyermekvédelmi Tanács munkatársaként a felszámolt gyermekotthonokat szerette volna újraindítani. 1961-ben gyermekvédelmi és mentálhigiénés tevékenységéért Kossuth-díjban részesül – a gesztus egyúttal e területek növekvő legitimációjára is utalt.

[14] A „Faludi” egyik munkatársát, Nemes Livia pszichoanalitikust idézve: „Tehát nem olyan gyerekek kerültek oda, akiket odaküldtek, mondjuk a nevelési tanácsadóba odaküldték a gyereket a pedagógusok, vagy akik mondjuk csináltak valami rémséget, és ezért bekerültek az intézetbe. A Faludi utcai rendelőbe olyanok jöttek, akik segítséget kértek, mert úgy érezték – főként a szülők, hogy a gyerek problémáihhoz nekik segítségre van szükségük. Amit persze ajánlottak nekik a nevelési tanácsadóban is, mert itt nagyobb vagy jobb szakemberek dolgoztak, és a gyerekeknek szüksége van arra, hogy gyerekerápiába járjon. Vagy mert már egy kicsit a szülő is ismerte, ő még emlékezett arra, hogy ez valami olyasmi, ami neki szükséges. Úgyhogy azt lehet mondani, hogy tulajdonképpen egy értelmiségi réteg volt az, amely a problémát felismerte.” (Interjú Nemes Líviával, 2003: 73–74).

[15] Nemes Livia emlékeit idézve: „És tíz évvel később mesélte nekem a Vikár Gyurka, hogy

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

egyszer, egy évvel azután, hogy én odakerültem, és elkezdtem ott működni, és csináltam ilyen „titkos” pszichoanalitikus szemináriumokat, ami azt jelentette, hogy maga az anyag nem volt titkos, csak azt titkoltuk, hogy ez pszichoanalitikus, tehát akkor a György Júlia kérdezte Vikártól, „Mondja Gyuri, nem lesz ebből baj?”. De Vikár megnyugtatta, és nem is volt baj.” (Nemes 2003: 70).

[16] Vikár György emlékeit idézve: „Megtisztelő feladat volt ez mindannyiunknak, akik 1968 végén és 1969-ben összegyűltünk ama Faludi utca 5-ös számú ház földszintjén. Az a munka várt ránk, hogy több évtizedes szünet után intézményes keretben élesszünk újjá egy terápiás irányzatot – melynek szükségességéről nem csak a gyerekek, hanem a magyar egészségügyi kultúra érdekében is meg voltunk győződve.” (Vikár 1997: 20).

ex libris:
SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 22.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Szerkesztői előszó

E SZÁMUNK SZERZŐI

Berkovits Balázs szociológus, filozófus, tudományos munkatárs, MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, Társadalom és Kulturális Pszichológiai Csoport, balazs.berkovits@yahoo.com

Borgos Anna pszichológus, tudományos munkatárs, MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, Társadalom és Kulturális Pszichológiai Csoport, borgosanna@gmail.com

Kende Anna pszichológus, egyetemi docens, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, kende.anna@ppk.elte.hu

Kovai Melinda szociológus, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológia Intézet, kovai.melinda@gmail.com

Lénárd Kata pszichológus, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézet, kakukkata@gmail.com

Máriási Dóra pszichológus, PhD hallgató, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, mariasidora@gmail.com

Vida Katalin pszichológus, PhD hallgató, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, vkatus@gmail.com

--